سانباهو سمونج جو

الطاف شيخ

سانباھو سمنڊ جو

سانباهو سمنڊ جو

(سفرنامو)

الطاف شيخ

نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.

1998ع

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو ڪتاب نمبر پنجٽيهه

ڇپائيندڙ: نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.

ڇپيندڙ: ذڪي پرنٽنگ پريس، ڪراچي.

پهريون ايڊيشن: نومبر 1982ع

ٻيو ايڊيشن: آڪٽوبر 1991ع

ٽيون ايڊيشن: ڊسمبر 1998ع

قيمت: [redacted]/- رپيا

پڪي جلد سان: 100/- رپيا

(سڀ حق ۽ واسطا قائم)

SANBHAHO SAMOOND JO (Travelogue) by ALTAF SHAIKH.
Published by New Fields Publications, Tando Wali Mohammad,
Hyderabad Sindh. Pakistan. First Edition November 1982.
Second Edition October 1991. Third Edition December 1998.
Price per Copy Rs. 80/-
Book No. 35

الطاف شيخ جا ڇپيل ڪتاب

1- اناميڪا
2- منهنجو ساگر، منهنجو ساحل
3- پيار جي گهٽ
4- وايون وڻجارن جون
5- سي پيڙيون رکين پاڇ سين
6- دنيا آهي ڪاڪ محل
7- سمونڊ جي ساٿيهه
8- بندر بازاريون
9- سمونڊ جي سيوين
10- سي ني جوين ڏينهن
11- بندر ديسان ديس
12- خبرون ڪيڙائن جون
13- ڪويت ڪنارا
14- ڇا جو ديس، ڇا جو وديس
15- جاني تہ جهاز ۾
16- جپان جن جي جيءَ سان
17- ڳالهيون تنهن جپان جون
18- خدا ڏي خط
19- جپان رس
20- سانباهو سمنڊ جو
21- موج نہ سهي مڪڙي
22- الطاف شيخ جي نوٽبڪ تان
23- بهترين سفرناما
24- لنڊن تائين لفٽ
25- پارن جون آڪاڻيون
26- مس سدا بهار چنبيلي (ٽوڪيو جي گيشاگرل)
27- مڪليءَ کان ملاڪا تائين
28- سنگاپور ويندي ويندي
29- ڪوالالمپور ڪجهہ ڪوهہ
30- ماستر هريامر جو بئنڪاڪ وڃڻ
31- دنگيءَ منجهہ درياهہ
32- ڏاهي جهرڪي ۽ ٻيون آڪاڻيون
33- جت جَرَ وهي ٿو جال
34- يادين جي انڊلٺ
35- ڳالهيون آهن ڳچ
36- اي جرني ٽو ٿائلينڊ
37- سوزيءَ سان پيار
38- *Proverbs of Far- East*
39- اوهريا جي عميق ڏي
40- اچن جي ملڪ ۾ اسين ڪارا
41- ملير کان مالمو
42- جت برف پئي ٿي جام
43- ڪراچي کان ڪوبن هيگن
44- ارائونڊ دي ورلڊ
45- رني آهي گهوٽ سان
46- يورپ جا ڏينهن يورپ جون راتيون
47- اي روڊ ٽُ مدينہ

فهرست

سانباهو سمند جو

1- انتساب ـ عبداللطيف انصاري نالي ـ الطاف شيخ 9
2- مهاڳ ـ نورالهديٰ شاھ 25
3- بديشي مانوس 29
4- مرحوم ڏاڏي جو علاج 33
5- ياڳ وارا نمبر 37
6- سنگاپور جو لچمڻ 39
7- وقت هجي ته راند کيڏجي 43
8- موهن جو دڙو نظر اچڻ 45
9- بزرگ شيطان 46
10- اسانجي جهاز جو سوڊان پهچڻ 47
11- هي ملڪ سوڊان 50
12- Sleeping Sickness 51
13- توهان کي لڳي آهي شينهن جي 54
14- آفريڪا ـ جانورن کري نرالو کنڊ 57
15- هڪ نه پر ٻه آفريڪائون آهن 60
16- غلامن جو واپار 64
17- سوڊان ۾ مهدي ۽ چرچل جي لڙائي 67
18- پنجابي فلمن جو ولين آفريڪا ۾ 71
19- هڪ عجيب اندوينچر 80
20- آفريڪا جون حبشي عورتون 87
21- عورتن جو طهر ۽ ٻيون رسمون 91

22-	تصويرون	97 کان 112
23-	هڪ سؤ ٽيھہ زالون ڇهہ سؤ ٻار	113
24-	آفريڪا بابت نراليون ڳالهيون	116
25-	اولهہ ۽ اوڀر آفريڪا ۾ فرق	122
26-	هڪ غريب ميووي جي ڳالهہ	124
27-	ڦلو بدمعاش	128
28-	اُداس اُلو ۽ ٻيا	131
29-	سعودي عرب جا سخت قانون	136
30-	اسانجي ڪائڻ جون عادتون	140
31-	تصويرون	145 کان 160
32-	پهلوان ڪير؟	161
33-	سمنڊ تي جهازيءَ جو حال	162
34-	عمر پڇڻ	164
35-	خوشيءَ جو سبب	165
36-	مڱيل معاشرو ۽ مات	166
37-	هوندا ڪيترا بار ڪٽي سگهي ٿي؟	168
38-	هوءَ ڪڏهن ٿي اچي؟	169
39-	ميري چادر بدل دينا	171
40-	سنجيدو ٿيڻ	173
41-	آرٽيڪل چٽينج	175
42-	قيامت جو ڏينهن	178
43-	ڪهڙي نياڳي زال شادي ڪندي	179
44-	اي چيف ڪئن نيور بي رانگ	182

انتساب

عبداللطيف انصاري نالي

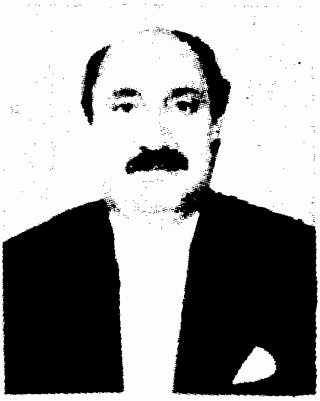

عبداللطيف کي آئون هڪ نيڪ انسان جي صورت ۾ سڃاڻان ٿو. هو نه منهنجو ڪلاس ميٽ آهي نه دوست ساٿي ۽ نه ڪو مٽ مائٽ. پر اهو ضرور چوندس ته هو هڪ عظيم انسان آهي، مثالي شخص آهي جنهن سڄي زندگي لالچ ۽ طمع کان پري رهي محنت ۽ نيڪ نيتيءَ سان گذاري آهي. هميشه حرام جي ڪمائيءَ کان پري رهيو آهي ۽ رزق حلال لاءِ هن کي چاهي کهڙو به پورهيو ڪرڻو پيو آهي ته هن ان کي عيب نه سمجهيو آهي. هن هوٽل ۾ بئرو ٿي ڪم ڪرڻ کان وٺي پروفيسري، وڪالت ۽ ائڊوڪيٽ جنرل ٿي ڪم ڪيو آهي. هو نيو هالا جهڙي ڳوٺ کان وٺي دنيا جي وڏي شهر نيو

پارڪ ۾ رهيو آهي پر هر هنڌ هو مون کي هڪ جهڙو مست، ڪلمڪ، سچ چوڻ وارو ۽ ٻي ڊپو نظر آيو آهي. زندگي جي ڊوڙ ۾ ڪڏهن هو مٿئين ڏاڪي تي رهيو ته ڪڏهن هيٺئين تي اچي ٿڪو ٿي ڪيائين. ڳوٺ ۾ رهي يا هلڪي ڦلڪي نوڪري يا پورهيو مزوري ڪندي هن کي ڪڏهن به ملال يا ڏک نه ٿيو ۽ نه وري وڏن شهرن ۾ وڏن عهدن تي رهندي هن ڪڏهن ٺيڙي يا وڏائي ڪئي هجي. هر وقت ٻئي جي ڪم اچڻ وارو، ٻئي کي صحيح صلاح ڏيڻ وارو، وڏي چاڻ ۽ تجربي وارو اسان جو ڳوٺائي عبداللطيف مون جهڙن ڪيترن جي دلپسند شخصيت آهي. اڄ آئون هي ڪتاب سندس نالي منسوب ڪرڻ وقت زندگي جا گذريل سال ياد ڪري رهيو آهيان ته عبداللطيف سان منهنجي ڪڏهن ڪان ۽ ڪٿي ڪٿي ملاقات ٿي ۽ ان سان گڏ سندس دلچسپ ڳالهيون دماغ ۾ اچي رهيون آهن.

عبداللطيف سان منهنجي پهرين ملاقات تڏهن ٿي جڏهن آئون پرائمريءَ جي پهرين يا ٻئي ڪلاس ۾ هوس. مون کي گهر ۾ نماز پڙهڻ سيکاري هئائون ۽ هاڻ آئون پهريون دفعو مسجد ۾ پڙهڻ لاءِ ويو هوس. سانجهي نماز جو وقت هو. ٽي رڪعتون فرض نماز امام سان گڏ پر ۾ بيٺلن کي ڏسي پڙهڻ بعد باقي نماز ڪنهن جي پر ۾ بيهي، ان کي ڏسي پڙهڻ ٿي چاهيم. پنيان هڪ پاڻ جيڏو ۽ مون وانگر ڊگهو ڇوڪر نماز جي نيت ٻڌي رهيو هو. (هي عبداللطيف انصاري هو) اهو محسوس ڪيم ته هو اسان جي گهٽيءَ جو نه پر پر واري انصارين جي گهٽيءَ جو آهي. يڪدم هن جي پرسان بيهي هن وانگر نماز پڙهڻ لڳس. ٻه رڪعتون سنت جون پڙهي پوءِ هن ٻه رڪعتون نفل نماز ويهي پڙهڻ شروع ڪئي. مون لاءِ اها نئين ڳالهه هئي. گهر ۾ رڳو فرض نماز بيهي پڙهڻ سکيو هوس. مون هڪ رڪعت ڪن وڏي ڪوشش سان هن وانگر پڙهي پر مون کي سمجهه ۾ نه اچي سگهيو ته هي ڪري ڇا پيو. ٻي رڪعت پڙهڻ بدران آئون مسجد ڇڏي اچي گهران نڪتس. گهر ۾ مون کان ڏاڏيءَ پڇيو ”نماز پڙهي آئين؟“

”ها پڙهي آيس پر شايد سڄي نه پڙهي سگهيس. هڪ انصارين جي ڇوڪري مون کي پلائي ڇڏيو.“ مون وراڻيو.

ٻه چار ڏينهن به نه گذريا ته شهر جي بازار ۾ عبداللطيف سان ملاقات ٿي

وٺي. بلڪ پاڻ مون کي پري کان ڏسي سڏ ڪيائين: ”اڙي! هيڏانهن تہ اچ. ڇا اٿئي نالو؟“ هن وڏي رعب سان منهنجو نالو پڇي پوءِ چيو: ”ائين نماز پڙهبي آهي؟“

۽ آئون سوچيندو رهيس تہ هن کي ڪهڙو جواب ڏيان. منهنجي ذهن ۾ ڪجهہ ڪجهہ اهو اثر ويٺو تہ هي ڪو وڏو داداگير آهي. ۽ اڄ بہ سندس ڳالهائڻ جي اسٽائيل مان نئين ماڻهوءَ کي اهو ئي ڏيک ملي ٿو. پر پوءِ هرڪو جلدي ئي هن کي سٺو دوست سمجهي ٿو.

هونءَ تہ اسان جي ڳوٺ جا انصاري نماز ۽ روزي جا تمام پابند آهن ۽ ٻئي ڪنهن جي شاهدي ڏئي سگهان يا نہ پر عبداللطيف کي مون هر حال ۾ هر هنڌ، اڪهائي توڙي تندرستيءَ ۾ نماز تي هميشه قائم ڏٺو آهي. مٿين واقعي کان پوءِ هن سان منهنجي ڪڏهن ڪڏهن ملاقات ٿيندي رهي ٿي. هو پنهنجي پاڙي جي ”انصارين جي مسجد“ ۾ نماز پڙهندو هو پر جيئن تہ سندس والد صاحب حڪيم عبدالڪريم جو مطب اسان واري مسجد (حافظ حيات پرسان هو تنهن ڪري ڪو ڪو وقت خاص ڪري وچين ۽ سانجهيءَ جو ڪڏهن ڪڏهن اسان واري مسجد ۾ پڙهندو هو.

اسان جي ڳوٺ هالا ۾ - هينئر الائي اهو رواج آهي يا نہ پر تن ڏينهن ۾ اسڪول جا ٻار (ڇوڪرا توڙي ڇوڪريون) ديني ۽ اسڪول جي تعليم کان علاوه ڪجهہ هنر بہ سکندا هئا. هر سال جي موڪلن ۾ آئون بہ تورو گهٽو واڍي جي ڪم کان وٺي درزي تائينءَ جو سکيس. ويندي ٽائيپنگ ۽ ڪار مڪينڪ جو تورو گهٽو ڪم مٿرڪ تائين سکي ورتم. اها منهنجي خيال ۾ هڪ اهڙي سٺي ڳالهہ آهي جو اڳتي هلي ڪو ڇا بہ ٿئي پر هن کي ٻين ڪمن جي بہ ڪجهہ ڪجهہ Idea رهي ٿي. ڪي ڪي ڇوڪرا تہ مختلف ڪم سکڻ بدران هر سال اونهاري جي موڪلن ۾ هڪ ئي ڪم سکندا هئا. جيئن اسان جو هڪ رشتي جو ڀائيجو مقصود شيخ هر سال واڍڪو ڪم سکندو رهيو. انٽر ڪري مهراڻ يونيورسٽي ۾ B.E ڪرڻ دوران بہ موڪلن ۾ واڍڪو ڪم سکندو رهيو. اڄ هو ڪراچي ۾ ٽيليفون جي مٿان ڊويزنل انجنيئر آهي پر هو ڪارپينٽري ۾ بہ ايتروئي ايڪسپرٽ آهي جيترو ڪو پروفيشنل هجي. بهرحال اسان جي ڳوٺ هالا جي ان رسم رواج موجب ستين ڪلاس ۾ جڏهن اونهاري

جون موڪلون ٿيون تہ مون کي اسان جي پڦيءَ جي مڙس حاجي لطف الله وٽ قرآن جو تفسير پڙهڻ ۽ درزڪو ڪم سکڻ لاءِ ڇڏيو ويو. اتي منهنجي وري عبداللطيف انصاريءَ سان ملاقات ٿي جيڪو پڻ ٽيلرنگ جو ڪم سکڻ لاءِ اتي ايندو هو. (ان کان علاوه سندس هڪ سوٽ عبدالعزيز انصاري جيڪو پوءِ پروفيسر ٿيو)، گل محمد ميمڻ (ڊاڪٽر)، محمد علي متقي (سول انجنيئر) پڻ ايندو هو. ۽ شايد عبدالرحمان ميمڻ (مهراڻ يونيورسٽي جو وي سي) پڻ ايندو هو. يا شايد ڪپڙا سبائڻ لاءِ ايندو هو ۽ اسان سان اچي وهندو هو.) بيا سڀ ماٺ ۾ هوندا هئاسين پر عبداللطيف جو وات پيو لڳندو هو. هر ڳالهہ تي بحث. هر ڳالهہ جو اصل نسل معلوم ڪرڻ يا چرچا پوڳ ٻڌائڻ. چڱي طرح سکي سگهيو فقط عبدالعزيز پر اسان بہ اجان تائين بابين پرڻ، سئيءَ ۾ سڳو چاڙهڻ، سٽڻ جا سڌا بخيا هٽيو ويون.

ستين ڪلاس کان پوءِ منهنجو هالا ۾ رهڻ نہ ٿيو. ڪڏهن ڪڏهن موڪلن ۾ هالا اچبو هو تہ گهٽو ڪري عيد نماز تي يا شاهي بازار ۾ عبداللطيف سان ملاقات ٿي ويندي هئي جيڪو مون کان هڪ سال مٿين ڪلاس ۾ هو. مئٽرڪ ۽ انٽر ڪري پوءِ مون مٿرين انجنيئرنگ چٽگانگ مان ڪئي. ان بعد اسان کي سال ٻن لاءِ ڪراچي ۾ رهي اتي جي شپ يارڊ ۾ جهاز ٺهڻ ۽ انهن جي مرمت جو ڪم ڏسڻو هو. ڪراچيءَ ۾ انهن ڏينهن ۾ رهائش جو مسئلو هو. فلئٽ سسٽم اجان شروع نہ ٿيو هو ۽ سڄو گهر اڪيلن- خاص ڪري شاگردن کي مسواڙ تي نٿي مليو. مينارام هاسٽل شهر جي وچ ۾ هئي جنهن ۾ رهڻ لاءِ مون ڊي. جي (ڏيارام جيٺمل) سائنس ڪاليج ۾ داخل ورتي. اڄ جون ڪيترين اهم شخصيتون تن ڏينهن ۾ ان هاسٽل ۾ رهيل هيون. منهنجي ڪابي پاسي وارن ڪمرن مان هڪ ۾ سائين مظفر شاهہ صاحب (اڳوڻو وزير اعليٰ) رهيو ٿي ۽ ٻي ۾ نٿي جو مرحوم محمد خان سومرو جيڪو ٻي ٻي جي حڪومت ۾ وزير بہ رهيو ۽ هاڻ سندس فرزند ايم بي اي آهي. ساڄي پاسي وارن ڪمرن ۾ سکر جو اڪبر منگي، عقيلي برادران (حسين ۽ لطيف) رهيا ٿي. ان کان علاوه اقبال ترڪ، آفتاب ترڪ، نول راءِ اوڏ، غلام محمد سومرو، آغا شهاب، مرحوم عاشق جتوئي، امام بخش جتوئي ۽ ٻيا رهيا ٿي. جن مان ڪجهہ سان پهرين جي جاڻ سڃاڻ هئي

ڪجهہ سان اتي ٿي. هاسٽل ۾ ٻہ ٽي ميسون هيون. اسين مٿيان همراهہ ولي محمد جي ميس ۾ ماني کائيندا هئاسين. ٻن ٽن ڏينهن بعد ان ميس ۾ عبداللطيف انصاريءَ کي ماني کائيندو ڏسي نہ فقط مون کي پر هن کي بہ تعجب لڳو. خبر پئي تہ هو بہ ساڳي ڪاليج جو شاگرد آهي ۽ سندس ڪمرو عقيلي جي ڪمري کان پوءِ يعني منهنجي ڪمري کان ٽي ڪمرا ڇڏي 73 نمبر آهي. پاڻ ڪاليج توڙي هاسٽل جي مشهور شخصيت هو. ڪاليج جي شاگرد يونين جو جنرل سيڪريٽري هو ۽ هاسٽل جي مسجد ۾ واعظن جو بندوبست ڪرائيندو رهندو هو. مون کي جيئن تہ صبح کان شام جو دير تائين ڪاليج بدران شپ يارڊ وڃڻو پوندو هو ان ڪري منهنجي ساڻس ملاقات ٽي چوٿين ڏينهن ٿيندي هئي يا موڪل واري ڏينهن. ڪڏهن تہ وري ٻہ ٻہ هفتا هو پاڻ بہ غائب رهندو هو. هڪ ڏينهن سندس غير حاضريءَ جو سبب پڇيم تہ وراڻيائين:

"يار آئون پڙهائي وغيره جي خرچ جي تڪليف گهر وارن کي نٿو ڏيڻ چاهيان ان ڪري ڪاليج مان موٽڻ بعد جاب ٿو ڪريان."

سڌريل ملڪن ۾ تہ غريب توڙي امير ڪوشش ڪري پنهنجن ٻارن کي ڪنهن نہ ڪنهن پورهئي ۾ لڳائي رکن ٿا جيئن هنن کي محنت جي عادت هڪ طرف پوي ۽ پئسي جو قدر ٻئي طرف ٿئي پر اسان وٽ- خاص ڪري سنڌ ۾، ان وقت اهو هڪ انقلابي قدم هو.

"ڪهڙو جاب ٿو ڪرين؟" مون پڇيومانس.

"هاڻ توکان ڇا لڪايان ۽ هونءَ بہ آئون حلال جي پورهئي کي خراب نٿو سمجهان. آئون هڪ هوٽل (Excelsior نالي) ۾ شام جو پنجين کان رات جو ٻارهين تائين بئرو ٿي ڪم ڪريان ٿو."

مون کي ويتر حيرت ٿي. ڇو جو محنت ڪرڻ الڳ ڳالهہ آهي ۽ اهو ٿي ڪم انگلنڊ آمريڪا فرانس جهڙي ملڪ ۾ ڪرڻ ۾ ايتري نفسياتي ۽ سماجي ڇڪتاڻ ناهي جيتري اسان جهڙن ملڪن ۾ آهي. جتي هر ڳالهہ جي ذاتابندي ٿيل آهي جيڪا هندو ڪلچر جي پئداوار اسان وٽ صدين کان موجود آهي. برهمڻ جو ڪم آهي حاڪم ٿي رهڻ، شودر جو ڪم آهي جوتا پالش ڪرڻ. هڪ جو ڪم ٻيو ڪري نٿو سگهي. ڪرڻ جي لائق هجي يا

ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو تہ بہ سوسائٽي قبول نہ ڪندي. اهو ئي سبب آهي جو اسان وٽ هڪ ماڻهو ايمانداري سان ٻهاري ڏئي روزي ڪمائي ٿو تہ بہ هو گهٽ ذات سمجهيو وڃي ٿو ۽ ٻئي پاسي آفيسر يا وڏيرو عزت لائق آهي چاهي هو غريبن ۽ هارين سان ظلم ۽ ڦٻي ڪري پئسو حاصل ڪري. سو اهڙي سيناريو ۾، اسان جهڙي ملڪ ۾ اهڙي نوڪري ڪرڻ وڏي دل جگر جي ڳالهہ آهي- جيڪا واقعي عبداللطيف ڪري سگهيو ٿي پر تنهن هوندي بہ مون پڇيو مانس: "يار هتي، هن شهر ۾ توکي اهو جاب ڪندي ڏکيو تہ لڳندو هوندو."

"پاڻ کي انهن ڳالهين جو خيال ئي نہ ٿئي. ڪا چوري تہ نٿو ڪريان. ڪو ان کي خراب سمجهي ٿو تہ سمجهڻ ڏي. ڪالهہ ئي جي تہ ڳالهہ آهي تہ پنهنجي ڳوٺ جا ڪجهہ آفيسر ان هوٽل ۾ آيا تہ بہ مون پرواهہ نہ ڪئي. ڪين ڪيڪار ڪڙي ڪري سندن اڳيان چمچا ڪانٽا ۽ پاڻيءَ جا گلاس رکڻ شروع ڪري ڏنم."

مون کيس ياڪر پائي چيو: "يو آر ريئلي گريٽ."

هن نہ فقط ان هوٽل ۾ پر ٻين بہ ڪجهہ هوٽلن: ٻيچ لگزري، ملير جي گرانڊ هوٽل ۽ ايئرپورٽ جي مڊوي هوٽل ۾ چڱو وقت پارٽ ٽائيم جاب ڪيو.

هڪ دفعي پوسٽ آفيس جي ڳالهہ اچي نڪتي. هزار خان بجارائي، اشفاق سومرو (اهي پڻ تن ڏينهن ۾ ميناارم هاسٽل ۾ رهندا هئا) ۽ عاشق جتوئي ۽ آئون سندس ڪمري ۾ وينا هئاسين. عبداللطيف ان بابت ايتري تہ صحيح ۽ ٺهڪندڙ معلومات ٻڌائي جو عاشق جتوئيءَ (جيتوٽيڪ چرچي ۾) چيس، "لطيف! لڳي ٿو تہ ٽي مهينا کن تو پوسٽ آفيس ۾ بہ ڪم ڪيو آهي."

لطيف ٽهڪ ڏيندي چيو: "ڪراچي ۾ پهچي پهرين اهو جاب ڪيو هوم. اها سامهون تہ آهي جنرل پوسٽ آفيس. منهنجو ڪم آيل ٽپال تي ٺپا هڻڻ هوندو هو."

مرحوم عاشق جتوئيءَ کلندي مون کي چيو: "يار تنهنجو ڳوٺائي تہ ماڻهو نہ پر جِنُ آهي. منهنجو روم ميٽ هوندو هو تہ مون کي ٻٽڻ هڻڻ جو طريقو ٻڌائيندو هو ۽ چوندو هو تہ مون درزي ٿي بہ ڪم ڪيو آهي."

عاشق کي چيم: "يار ان جي شاهدي تہ آئون بہ ڏيندس."

هتي اهو لکڻ بي مهلو نہ ٿيندو تہ اسان جو پيارو ماڻهو عاشق جتوئي جيڪو مرتضيٰ ڀٽو سان گڏ شهيد ٿي ويو لطيف جو ڪلاس ميٽ هو ۽ ٻهريان ڪجهہ مهينا لطيف هن جي ڪمري ۾ فرسٽ فلور تي رهيو هو ان بعد هيٺ اڪيلي ڪمري ۾ اچي رهيو.

سال ڏيڍ ميناراما هاسٽل ۾ رهڻ بعد آئون جهاز تي هليو ويس. لطيف B.Sc ڪري موسيٰ لين ۾ پنهنجي ماءُ سان گڏ وڃي رهيو. منهنجو پنجين ڇهين مهيني جهاز ڪراچي ايندو هو تہ ساڻس ملاقات ٿيندي هئي. پاڻ اڪثر ٽائي ٻڌي بريف ڪيس ڪٽيو پيو هلندو هو. ڪلندي ٻڌائين تہ هو فل ٽائيم ميڊيڪل نمائندي (Med. Rep.) جو ڪم ڪري رهيو آهي. بهرحال پنج سال هو مي ائنڊ بيڪر ڪان وٺي گليڪسو دوائن جي ڪمپنين جو نمائندو ٿي رهيو ان وچ ۾ بہ هن ڪيترائي ننڍا ننڍا پارٽ ٽائيم ۽ فل ٽائيم جاب ڪيا. ڪجهہ عرصو تہ 'اينگرو يوريا' جي "شيئرز ڊپارٽمنٽ" ۾ بہ ڪم ڪيائين، وري ڪا موڊ بدليس هڪ ٽائيپ رائيٽر وٺي اچي پاسپورٽ آفيس اڳيان ٽائيپنگ جو ڪم شروع ڪيائين. سندس ڪيتريون نوڪريون تہ ڪيس بہ ياد نہ آهن. اها ٽائپنگ واري جي بہ اوچتي خبر پيئي. پاسپورٽ نئون ڪرائڻ لاءِ فارم وٺڻ اچان تہ عبداللطيف ڪاٺ جي ٽيبل تي هڪ پڳل ٽائيپ رائيٽر رکيو ويٺو آهي. سامهون بہ چار ڳوناٺا پنجابي پڳڙن ۾ ۽ هڪ بہ سوٽ بوٽ ۾ ٽائيپ لاءِ پنا جهليو بيٺا اٿس. مون کي ڏسي وڏو ياڪر پائي مليو ۽ سامهون بينچ تي ويٺل هڪ همراهہ کي اٿاري مون کي زوريءَ وهاريائين ۽ چانهہ جو آرڊر ڪيائين. "لطيف هي ڇا؟"

"منا! ڳالهہ ئي نہ پڇ. هاڻ بہ منٿ ڇڏ تہ ماڻهن کي اڪلايان." ۽ پوءِ آئون چانهہ پيئندو رهيس ۽ هي ٽڪ ٽڪ، ٽڪ ٽڪ ڪندو ويو. اهو تہ تعجب نہ لڳم تہ هن تکي تکي ٽائيپ تي ڪئي. هالا ۾ جمعي ٽيڪي جو فرزند علي محمد (PIA جو مشهور آرٽسٽ) آئل پينٽنگ ۽ ٽائيپنگ سيکاريندو هو. مئٽرڪ پاس ڪرڻ بعد لطيف ۽ مون ان وقت ٽائيپ سکي هئي تہ متان ڪڏهن ڪم اچي ۽ هاڻ لطيف ويٺي ويٺي مون کي ياڪر پائي، ساڄي هٿ جي اشهد آڱر مٿي آسمان ڏي کڻي چيو: "بس شڪر آهي پروردگار جو." ۽ پوءِ ٽائيپ رائيٽر هيٺان وڇايل ڳوڻ مٿي کڻي ڍير نوٽن جو ڏيکاريو. "ڪلاس

ون آفيسر بہ ايترو نہ ڪمائيندو هوندو. پڙهيل ڳڙهيل هجڻ ڪري هرڪو مون ڏي ٿو اچي.“

”يار توکي تہ يورپ يا آمريڪا ۾ هجڻ کپي.“ مون چيومانس.

”بس دعا ڪر. الله گهريو تہ اتي بہ پهچي ويندس. هينئر مون کي هاسٽل ۽ ڪاليج جي خرچ جا پئسا گڏ ڪرڻ ڏي تہ ايل ايل بي ڪيان پوءِ ولايت جي ٽڪيٽ لاءِ ڪو پورهيو ڪندس.“

هينئر تہ M.Sc ڪري ماٺهو هوٽل ۾ بئرا ٿي پيا ڪم ڪن. B.E يا MBBS ڪري پرائمري اسڪول ۾ ماستر ٿيو پيا ڪم ڪن. ڪي تہ ڪلفيون ۽ ڳنڊيا پيا وڪڻن. اهو حال آهي بيروزگاريءَ جو. پر انهن ڏينهن ۾ 72-1970ع ۾ لطيف کي ڪيترين ئي سرڪاري نوڪريون ملي سگهيون ٿي پر هن جي آزاد طبيعت اهو چاهيو ٿي جيڪو دل چيس ٿي. رشوت يا غلط طريقي سان پئسو نہ هن جي وڏن ڪادو نہ پاڻ حاصل ڪرڻ چاهيائين ٿي. نتيجي ۾ هن کي آفيسري بدران هن قسم جا جاب بهتر لڳا ٿي. ائين نہ تہ هو ڪو پڙهائيءَ ۾ گهٽ هو. انگريزي ڪانوينٽ اسڪولن مان نہ پڙهيو هو پر ننڍي لاڪون هو انگريزيءَ ۾ هوشيار هو ۽ ڪنهن سان انگريزيءَ يا ڪنهن بي زبان ۾ ڳالهائيندي شرم نٿي ڪيائين (بهرحال اڳتي هلي عبداللطيف ايس ايم لا ڪاليج ۾ داخلا ورتي ۽ 1976ع ۾ لا جي ڊگري پڻ ورتائين. پاڻ ان ۾ فرسٽ ڪلاس فرسٽ آيو هو.)

عبداللطيف جهازن جي بہ نوڪري ڪئي. حاجين جي جهاز سفينئہ عرب تي پرسر جي نوڪريءَ جو اشتهار آيو. هن اپلاءِ ڪيو ۽ چونڊجي ويو. انهن ڏينهن ۾ اسان جو جهاز ڪراچي آيو ۽ ڪئپٽن عالم شيخ (جيڪو پڻ اسان وارن ڏينهن ۾ ميناارام هاسٽل ۾ رهندو هو) ۽ مون کان لطيف پڇڻ آيو تہ ’پرسر‘ ڇا ٿيندو آهي. ڪيس ٻڌايوسين تہ جهاز جو پرسر ڪاڌي پيتي جو انچارج ٿيندو آهي. جهاز جا بورچي، بئرا وغيره هن جي هٿ هيٺ ڪم ڪن ٿا. پوءِ پنهنجي نئين نوڪريءَ جو ٻڌائين. ڪجهہ ڏينهن بعد سندس جهاز ڪراچي پهتو ۽ يڪدم Sail ڪرڻ بدران شپ يارڊ ۾ اچي بيٺو جتي سندس مهينو کن مرمت هلڻي هئي. لطيف روز صبح جو شپ يارڊ ويندو هو ۽ شام جو موٽندو هو. اسان روز موسيٰ لين سندس گهر ويندا هئاسين. جهاز جي ڪا

خاص ڳالهه نتي ڪيائين. عالم مون کي پنهنجي منهن چيو: "يار! پرسر جو جاب ڏکيو آهي جو مختلف ماڻهن سان منهن ڏيڻو تو پوي ۽ هر هڪ کي خوش رکڻ ڏاڍو مشڪل ڪم آهي. ۽ پئسينجر جهاز تي ته هيڪاندو مشڪل آهي. آهي ته پاڻ وارو لطيف به لاهه مڙس پر لڳي ٿو ته رضيه غندن ۾ ڦاسي پئي آهي."

۽ پوءِ ٻن ٽن ڏينهن بعد ڏسون ته لطيف سچو ڏينهن گهر ويئو آهي. ڪانٽس اسان پڇون ته لنوايو وڃي. عالم چيو ته معلوم ڪجي ته ڳالهه ڇا آهي. ان ڏينهن اتفاق اهڙو ٿيو جو لطيف جي گهر ڪير نه هو سو اسان کي وهاري پاڻ ٻاهر هوٽل تي چانهه لاءِ چوڻ ويو. اسان کي به ٽي ڪٽي مستي سو ٽيبل تان سندس ڊائري کڻي پڙهڻ ويٺاسين. ڪنهن فارين جهازران ڪمپنيءَ جي تمام وڏي سائيز جي ڊائري هئي پر هر صفحي تي ڪا هڪ هڪ سٽ مس لکيل هئي. "اڄ هن وقت اٽيس ۽ جهاز تي ويس" انگريزيءَ ۾ هو. ان بعد ٻئي ڏينهن به اهو ئي ڪجهه لکيل. ٽئي ۽ چوٿين ڏينهن به اهو. پنجين ڏينهن (جنهن کان پوءِ هر روز گهر ۾ ئي نظر اچڻ لڳو هو) اجان به مختصر لکيل هو:

"Went to ship. Lots of problems and problems and problems. Left the Ship."

اسان کي پڙهي ڏاڍي کل آئي. عالم چيو لطيف سدائين اسان تي چرچا ڪيا آهن. اڄ اچي ته تنگ ڪيونس. پوءِ ظاهر آهي اسان ڪيس جڏهن چتو ڪيو ته صحيح ڳالهه ٻڌايائين ته هو جهاز تي نه پيو وڃي "يار جهاز تي نوڪري ڪرڻ ڪو شريف ماڻهوءَ جو ڪم آهي. روز ڏهه ڏهه مسئلا. ڪڏهن ڪاڌو نيڪ ڪونهي، ڪڏهن ڪٽلري ۽ ڪراڪري صحيح ناهي. جهاز جا آفيسر ته آفيسر خلاصين به بيزار ڪري رکيو آهي. اجان ته مسافر نه چڙهيا آهن ۽ نه جهاز Sail ڪيو آهي."

ڪجهه ڏينهن بعد اسان جي جهاز Sail ڪيو. جولاءِ آگسٽ جو مهينو هو. ڪراچي ڇڏڻ سان اهڙو ته سمنڊ خراب مليو جو ڏينهن رات الٽيون ڪيندي عربي سمنڊ پار ڪيوسين. ڏينهن ٻن جي فرحت بعد وري موزمبق چينل کان وٺي ڪيپ آف گڊ هوپ تائين هفتو کن حالت خراب رهي. اِنهن

ڏينهن ۾ ائٽلانٽڪ صحيح ملندو آهي پر اهو سمنڊ بہ خراب مليو. ۽ انگلنڊ پهچڻ کان اڳ وارو سمنڊ Bay of Biscay تہ ورلي ڪو صحيح رهي ٿو. سڪي هڏا ٿي وياسين. جهاز جي جسم ۽ انجن کي بہ سخت نقصان رسيو. مسين مسين لنڊن پهتاسين. پهرين ڏينهن تہ گهمڻ لاءِ نڪري نہ سگهياسين. هڪ ٽڪ هو ۽ ٻي انجڻ جي ڪجهہ ضروري مرمت. ٻئي ڏينهن شهر گهمڻ لاءِ نڪتاسين. هيءَ ٿيمس ندي، هي هتي جو وڏو گهڙيال بگ بين جنهن جا ٺڪاءَ اسان بي بي سي ريڊيو تان ٻڌندا آهيون. هي هائيڊ پارڪ جنهن ۾ توهان کي هر تقرير ڪرڻ جي آزادي آهي. هي لنڊن جو مشهور علائقو پڪڊلي سرڪس. هيءَ آڪسفورڊ اسٽريٽ. هي ٽرائفالگر اسڪائر ۽ نيلسن ڪالم. ۽ انهن جي سامهون وارو روڊ (شايد اسٽرانڊ روڊ آهي) تي بس نمبر يارهين، چوويهين ۽ ستهتر جي بس اسٽاپ وٽ هڪ برگر شاپ ۾ اسان وارو عبداللطيف بيٺو برگر وڪٽي! مون کان رڙ نڪري وئي. ”يار تون ماڻهو آهين يا جن؟ سچ ٿو ڊاڪٽر سليمان شيخ چوي تہ نذير چنا ۽ تهنجي پيرن ۾ ڦيٿا آهن جو جتي ڪٿي پهچيو وڃو.“

عبداللطيف پنهنجي ساڄي هٿ جي شاهد آڱر آسمان ڏي ڪنئي. آئون سمجهي ويس تہ هو چا ٿو چوڻ چاهي پر مون سان گڏ ٻين جهازين جن کي سنڌي نہ پئي آئي تن سمجهيو هو نيلسن ڪالم کي ڏسڻ لاءِ اشارو پيو ڪري. ”بس ادا اها ائٽي رب کي طاقت. هاڻ پهرين ٻڌاءِ تہ ڪهڙو برگر کائيندائو. بلڪ جيڪو وڻناوَ کائيندا وڃو.“

آئون لطيف کي هتي اوچتو ڏسي جنهن حيرت جي عالم ۾ اچي ويو هوس ان تي اجان ڪنٽرول نہ پئي ڪري سگهيس ۽ هي ائين نارمل ٿيو پيو ڳالهائي جڻ چائو نپنو ٿي هتي هجي. نيٺ چيومانس: ”يار اسان پيا سمنڊ تي ٻچڙا ٿيون ۽ تون وينو هتي ڪجهہ تورايو ڪجهہ چورايو ڪرين. مون تہ سمجهيو تہ وڏيڪ پڙهندين يا سرڪاري نوڪري ڪندين؟“ ياڪر پائي چيائين: ”منا پڙهڻ الڳ شيءِ آهي پورهيو الڳ. جيڪي پئسا هئا ان جي ٽڪيٽ وٺي مهينو کن اڳ هتي پهتو آهيان. موڊ ٿيو تہ ڪٿي وڌيڪ پڙهندس في الحال هن دڪان ۾ روز جي حساب سان جاب ملي ويو اٿم.“

انهن ڏينهن ۾ ٻي ملڪ ۾ وڃڻ ايترو ڏکيو نہ هو. رڳو پاسپورٽ نهرائڻو

پوندو ھو. ڪيترن ملڪن جيَ تہ ويزا جي بہ ضرورت نہ ھوندي ھئي. يا وڏ ۾ وڏ ان ملڪ جي ايئرپورٽ تي پھچي پوءِ ٺپو ھڻائڻو پوندو ھو. سستائيون ھيون. انگلنڊ توڙي يورپ جي ملڪن ۾ نوڪريون ڏنڌا (Jobs) سولائي سان ملي ويندا ھئا. آمريڪا (USA) ۾ اڃان بہ بھتر حالتون ھيون. اسان جو جھاز ھفتو کن لنڊن ۾ ھو. موڪل مھل لطيف اسان وٽ ھليو ايندو ھو يا آئون ھن وٽ پھچي ويندو ھوس. لنڊن بعد لورپول ۽ ٻين بندرگاھن بعد اسان جو جھاز ڪراچيءَ موٽيو. ست اٺ مھينا بعد جھاز وري لنڊن آيو پر لطيف نظر نہ آيو. ڪنھن چيو اسڪاٽلنڊ ھليو ويو آھي ڪنھن چيو جرمني ۾ آھي ڪنھن چيو واپس ڪراچيءَ ھليو ويو آھي. اسان جي جھاز بہ ان بعد انگلنڊ يورپ پاسي اچڻ ڇڏي ڏنو. جپان، ھانگ ڪانگ، ڪوريا پاسي گھڻو وڃڻ ٿيندو ھو يا ڪڏھن ڪڏھن آفريڪا جي ملڪن ۾. ٻن اڍائي سالن بعد اسان ڪيَ ھڪ سفر (Voyage) ۾ جھاز کي ڪئناڊا وٺي وڃڻو پيو. اتان پوءِ نيويارڪ آياسين. گھڻو اڳ نيويارڪ اچبو ھو تہ ٿندو قيصر جي نور احمد نظاماڻي ۽ جھڏي جي مير مبارڪ ٽالپر سان ملاقات ٿيندي ھئي. ھاڻ ھو آمريڪا کي ڇڏي ڳوٺ اچي رھيا ھئا. يوسف ڏاھريءَ جي بہ خبر پيئي تہ ڪجھہ مھينا لاءِ ٽنڊو جان محمد ويو آھي. اھي سڀ ڪولمبيا يونيورسٽيءَ کان پنج ڇھہ گھٽيون اورتي ھڪ سؤ ھڪ گھٽي تي ھڪ فليٽ ۾ سالن کان رھيا ٿي. آخري سالن ۾ عبدالرزاق شيخ ۽ سليم شاھہ (اي ڪي لوڌيءَ جو پيٽويو ۽ ليکڪ طارق اشرف جو مائٽ) حيدرآباد کان آيا ھئا ۽ دڪان کوليا ھئائون. آئون سليم شاھہ سان ملڻ ويس جيئن ھن وٽان ڪجھہ "سھڻي" رسالا کڻي اچان. سليم ۽ سندس گھر واري ادي پروين دڪان تي ئي ھئا. منجھند جو وقت ھو سو ماني کائڻ لاءِ مون کي بہ چيائون. ھٽ ڏوئي ٽفن کوليون تہ صبح جو گھران آندل سئنڊوچون نھن ئي ڪونہ. سليم کلي بہ پيو تہ ڪجھہ کاوڙ بہ پئي آيس تہ ڪير کائي ويو. شيدي ڪم واري ٻڌايس تہ صبح جنھن دوست کي توري دير وھاري ويو ھئين اھو ڪجھہ کائي ھيون کڻي ويو. سليم ٿڪ ڏئي چيو: "يار ھن لطيف انصاريءَ اسان کي ڏاڍو تنگ ڪيو آھي."

"لطيف انصاري؟" مون کي لڳو تہ اھو ڪٿي اسان وارو نہ ھجي، "ادا سليم اھو ڪٿي جو آھي. ھالا جو تہ نہ آھي؟"

”ها. ها. هالا وارو اهو ڏڳهو.“ سليم ڪلندي چيو.

مون ساڻس ملڻ لاءِ سليم کي چيو.

”هن پڻ ڏينهن ۾ ته ساڻس ملڻ مشڪل آهي. هينئر هو اسان کان گهٽ ۾ گهٽ به ٽي سؤ ميل پري پهچي چڪو هوندو.“

سليم ٻڌايو ته هو پڻ سالن کان هتي نيويارڪ ۾ انور شيخ (عبدالمجيد سنڌيءَ جي وڏي پٽ) سان گڏ رهي ٿو. ۽ هڪ بوتيڪ شاپ ۾ سيلز مئن تي ڪم ڪري ٿو. مالڪن ڪيس هڪ وڏي گاڏي وٺي ڏني آهي. هتان ڪپڙن جا نمونا (سئمپل) کڻي آمريڪا جي مختلف شهرن ۾ وڃي ٿو ۽ اتان آرڊر بڪ ڪرائي ٿو. آئون لطيف لاءِ نياپو ڇڏي جهاز تي پهتس. ٽئي يا چوٿين ڏينهن لطيف مينهن واچ ڪندو جهاز تي پهتو. خوش خير عافيت بعد ٻڌايائين ته لنڊن ۾ ڪجهه عرصو ڪم ڪرڻ بعد، برگر ڪائڻ وارو هڪ فرينچ همراه ڪيس پنهنجي دڪان تي ڪم ڪرڻ لاءِ پئرس وٺي ويو جتي .JUJUBI CO نالي هڪ بوتيڪ شاپ تي هن پنج مهينا ڪن پئرس ۾ ڪم ڪري پوءِ ان ئي دڪان جي هن برانچ ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ هن کي نيويارڪ موڪليو ويو جتي پڻ ادائي سالن کان ڪم ڪري رهيو آهي.

ان بعد نيويارڪ منهنجو وري اچڻ ٿيو پر لطيف سان ملاقات نه ٿي سگهي جو هو پراڻي ڪمپني ڇڏي ٻيءَ ۾ هليو ويو هو. دوستن کان خبر پئي ته هو ٻيا به ٻه سال کن آمريڪا ۾ رهيو ان ۾ ڪڏهن J.C. Penny وارن وٽ ڪم ڪيائين ته ڪڏهن Scars Robbik جن جي ڊپارٽمينٽل اسٽور ۾. آخري سال ته Burdines جهڙي ناليري فرم جو به سيلز مئن ٿي رهيو. بهرحال پنج سال کن يڪا آمريڪا ۾ رهڻ بعد جڏهن ڳوٺ آيو ته منهنجي ساڻس ملاقات ٿي. انهن ڏينهن ۾ سنڌ جو وزير تعليم پيار علي الانا هو. مون کي خبر پئي ته هو الانا صاحب جو سيڪريٽري ٿيو آهي. نيويارڪ ۾ جڏهن ساڻس ملاقات ٿي هئي تڏهن ذوالفقار علي ڀٽو صاحب به اتي آيل هو ۽ اها خبر پئي هئي ته آمريڪا ۾ ڪم ڪندڙ ڏهه ذهين شاگردن کي ڀٽي صاحب پاڪستان اچي نوڪري ڪرڻ جي آڇ ڪئي آهي. ان سلسلي ۾ ڀٽي صاحب اقبال آخوند جي معرفت (جيڪو انهن ڏينهن ۾ يونائيٽيڊ نئشن جو سفير هو) لطيف کي به آڇ ڏني هئي پر هي تن ڏينهن ۾ موٽڻ بدران ڪجهه دير سان موٽيو.

آئون انهن ڏينهن ۾ مهينو کن پاڪستان ۾ هوس. ڳوٺ جي چاهي ڌارين ماڻهن جي واتان لطيف جي ڏاڍي تعريف ٻڌم ته هو هر غريب غربي ۽ ضرورتمند جي بنا ڪنهن لالچ جي مدد ڪري ٿو. هڪ دوست ڪي چيم ته لطيف ڪي ماڻهو ڏاڍيون دعائون ٿا ڏين ۽ تعريف ٿا ڪن.

”جتي ماڻهو هن کي پسند ڪن ٿا“، هن ٻڌايو، ”اتي هن جي مشهور ٿيڻ ۾ ڪجهه سڙن به ٿا. ۽ لڳي ٿو ته هن کي تعليم کاتي ۾ ڪم ڪرڻ نه ڏيندا.“

۽ واقعي ٿيو به ائين. لطيف جي به دل پڇي پئي ۽ ان نوڪريءَ کي الوداع چئي اچي ڪاٽن ايڪسپورٽ ڪارپوريشن ۾ آفيسر ٿيو جيڪا پوءِ نئشنلائيز ٿيڻ بعد ڪاٽن ٽريڊنگ ڪارپوريشن ٿي.

پر ان ڪاٽن ايڪسپورٽ ۾ اچڻ کان اڳ هو سال به سعودي عرب جي شهرن. دمام، الخبر ۽ ڌهران وغيره ۾ به رهيو. اتي به منهنجي ساڻس اوچتي ملاقات ٿي. اسان جو جهاز سعودي عرب وارن لاءِ آمريڪا کان موٽر ڪارون کڻي سعودي عرب جي اتراهين بندرگاهه دمام ۾ لنگر انداز ٿيو. اتي جي پر واري شهر الخبر ۾ اسان جو هڪ ڳوٺائي ۽ مون کان سال سينيئر (عبداللطيف انصاري جو ڪلاس ميٽ) ڊاڪٽر محمد يوسف ابڙو ڪنگ فهد ميڊيڪل ڪاليج ۾ پروفيسر آهي. ان کي مون دمام ۾ پهچڻ جو اطلاع موڪليو هو. جهاز جي دمام پهچڻ تي ٻئي ڏينهن منجهند ڌاري مون کي جهاز تي اطلاع مليو ته منهنجو ڪو مهمان بندرگاهه جي گيٽ تي انتظار ڪري رهيو آهي. ان کي جهاز تي وٺي اچڻ لاءِ مون کي گيٽ تائين وڃڻو پوندو. آئون يڪدم تيار ٿي گيٽ ڏي روانو ٿيس. پڪ هيم ته ڊاڪٽر يوسف ابڙو ئي هوندو جنهن کي خط لکي پنهنجي اچڻ جو پروگرام ٻڌايو هوم. گيٽ تي پهچي ڪٽي ڏسان ته ڊاڪٽر يوسف بدران عبداللطيف انصاري بيٺو آهي.

”تون هتي ڪيئن؟“ مون وائڙو ٿي پڇيومانس. ”چڱو چڱو هاڻ گهٽو ئي ٿيو،“ لطيف ڪجهه ڪاوڙ جو اظهار ڪيو، ”ٻين کي خط لکندي اهو ڪو خيال ٿيئي ته آئون به هتي آهيان. انهي ڪري آئون ته توسان ملڻ آيس ئي ڪونه ٿي پر ڊاڪٽر يوسف جيڪو موڪل تي ڳوٺ ويو آهي، ڳوٺ وڃڻ وقت مون کي قسم وجهي ويو هو، تڏهن توسان ملڻ آيو آهيان.“

”يار! هاڻ تڏو ٿي مون کي ڪهڙي خبر ته تون هتان اچي نڪتو آهين.“

مون کيس سرچائڻ جي ڪئي ۽ واقعي اها مون لاءِ News هئي بلڪ Surprise تہ لطيف جهڙو آزاد خيالن وارو ماڻهو عربن جي هن بوساتيل ماحول ۾ اچي نڪري- يعني هي اڄ جا عرب جيڪي گورن يورپين اڳيان تہ سائين سائين ڪن ٿا باقي اسان جهڙن کي غلام سمجهن ٿا.

بهرحال اسان جو لطيف سعودي عرب ۾ ڪجهہ عرصو رهي پوءِ ئي ڪاٽن ايڪسپورٽ ڪارپوريشن ۾ آيو هو.

ان بعد منهنجي عبداللطيف سان ڪافي عرصو ملاقات نہ ٿي هئي سو رات فون ڪري پڇيومانس تہ ڪاٽن ٽريڊنگ ڪارپوريشن بعد پوءِ ڇا ٿيو.

"پوءِ لڳو مارشل لا ۽ مون کي نوڪريءَ مان ڪڍي ڇڏيائون." لطيف جواب ڏنو

"پوءِ تو ڇا ڪيو؟"

"پوءِ بس ڪارو ڪوٽ ڪٽي پاتوسين."

"ڇا مطلب؟"

"صفا ڪو ڊگو آهين،" لطيف ڪجهہ بيزاريءَ مان ڪجهہ چرچي مان چيو، "ڪاري ڪورٽ جو مطلب نٿو سمجهين. وڪيل ٿيس. سمجهئہ. پهرين جنوري 1978ع کان پريڪٽس شروع ڪيم. پهرين سيپٽمبر 1980ع تي هاءِ ڪورٽ جو ائڊووڪيٽ ٿيس ۽ 21 مارچ 1998ع کان سپريم ڪورٽ جو وڪيل آهيان."

اسان جو لطيف وڪالت وارا شروع جا سال حيدرآباد سنڌ گورنمينٽ لا ڪاليج جو ڏهاڪو کن سال پروفيسر بہ ٿي رهيو. عبداللطيف 1990ع کان 1997ع تائين اسسٽنٽ ائڊووڪيٽ جنرل سنڌ بہ ٿي رهيو. ان جي بہ مون کي اوچتو خبر پيئي. 1994ع ۾ سئيڊن مان موٽڻ بعد آرٽس ڪائونسل ڪراچي جي اليڪشن هلي رهي هئي جنهن جو آئون بہ لائيف ميمبر آهيان. ووٽ ڏيڻ لاءِ اندر هال ۾ ويان تہ لطيف ڪمپليٽ سوٽ ۾ ويٺو آهي. "ڪر خبر تون بہ آرٽس ڪائونسل جو ميمبر آهين؟" مون حيرت مان پڇيومانس. "آئون ميمبر نہ آهيان پر حڪومت سنڌ طرفان توهان جي هيءَ اليڪشن جي نظرداري ڪرڻ آيو آهيان."

اها حقيقت هئي تہ اسان جي هن اليڪشن تي ڦڏو هلڻ ڪري هر هر

ڪئنسل ٿي رهي هئي. سندس پر ۾ به پوليس وارا با ادب ٿي بيٺل ڏسي پچيومانس ٿي ته پوليس جو ڪو آفيسر ٿي ويو آهين. پر ان ڪان اڳ منهنجي پر ۾ بيٺل ٿي ويءَ جي جنرل مئنيجر عبدالڪريم بلوچ چيو: ”سائين اسسٽنٽ ائڊووڪيٽ جنرل سنڌ آهي.“

لطيف پنهنجي ان نوڪريءَ دوران چارٽي هاءِ ڪورٽون ۽ سنڌ سروس ٽربيونل هلايو. ان سان گڏوگڏ مير مرتضيٰ ڀٽو جي قتل جي سلسلي ۾ جيڪو حڪومت پاران انڪوائري ٽربيونل مقرر ڪيو ويو هو، جنهن جو سربراهه سپريم ڪورٽ جو جج جسٽس ناصر اسلم زاهد ۽ هاءِ ڪورٽ جا جج: جسٽس امان الله عباسي ۽ جسٽس ڊاڪٽر غوث محمد سنڌ هئا تن جي مدد لاءِ عبداللطيف انصاري کي مقرر ڪيو ويو هو ۽ ٽربيونل پنهنجي رپورٽ ۾ سندس اهليت، قابليت ۽ ٽربيونل جي قانوني مدد لاءِ هن کي خصوصي طرح ساراهيو هو.

لطيف هاڻ ڪراچيءَ ۾ رهي وڪالت ڪري ٿو- گهٽ ۾ گهٽ هن وقت هن اهو ئي سوچيو آهي پر مون کي ڪيئن يقين اچي. عمر جي لحاظ کان ڪٽي هو اڄ پنجونجاهه سالن جو ٿيو آهي پر سندس دل اهائي جوان آهي، طبيعت اهائي البيلي آهي، ڳالهائڻ جو اسٽائيل اهو ئي خوش مزاجي وارو آهي. اسان ته اهو ئي چاهيون ٿا ته هاڻ هو هتي ئي هجي.

انهيءَ ئي جاب (وڪالت) ۾ هجي پر هن جو ماضيءَ جو رڪارڊ توهان خود ڏسي رهيا آهيو ته اهڙو رهيو اٿس جو ڪنهن وقت به ڪيڏانهن به وڃي سگهي ٿو ۽ ڪجهه به ڪري سگهي ٿو.

باءِ دي وي عبداللطيف جي جمر جي تاريخ 7 جنوري 1943ع آهي.

الطاف شيخ

2- سيپٽمبر 1998ع

ڪراچي

مهاڳ

الطاف شيخ سنڌي ادب ۾ گھڻو لکڻ/ ڇپجڻ/ پڙهجڻ وارو ليکڪ آهي. پر اهي ٽيئي نقطا ڪنهن به ليکڪ جي معيار لاءِ ڪوڙ نه ناهن. تڏهن الطاف کي (يا سندس سفرنامن کي) تنقيدي نگاهه کان پرکڻ بنا ڪجهه نه ڪجهه لکي ڇڏڻ، آئون سمجهان ٿي ته هاڻ هن اسٽيج تي الطاف لاءِ هاڃيڪار ثابت ٿيندو.

اِها معيار پنهنجي جاءِ تي اٽل آهي ته هو سنڌيءَ ۾ سفرنامن کي اوج ڏيڻ وارو اڪيلو ليکڪ آهي جنهن سنڌي ادب ۾ سفرنامن واري پاڳي کي ڀرپور نموني سان نڀايو آهي. سفرنامو پڻ ادب جي اهم صنف ٿئي ٿو. سفرنامي جو ليکڪ پڻ لکڻ سمي تخليقي ڪيفيتن مان لنگهي ٿو. سڀ ڪجهه ٻاهر جو منظر نه هوندو آهي. انيڪ منظر ليکڪ جي اندر جا هوندا آهن. الطاف انهن ٻنهي منظرن جي وچ ۾ سنهڙو پڙدو ٽنگي ڇڏيو آهي، جڻ پڙهندڙن لاءِ ان پڙدي کي برداشت ڪرڻ ڏاڍو اؤکو ٿي پيو آهي.

سفرنامو، ڪنهن به ملڪ جي محض جاگرافي/ هسٽري/ سماجي جوڙجڪ/ ماڻهن جو مزاج ڄاڻائڻ جو نه نانءُ نٿو ٿي سگهي. سفر ڪندڙ ليکڪ ان سموري پنڌ ۾ پنهنجي حوالي سان جيڪي ڪجهه ڏسي ٿو، جيڪي ڪجهه هن جي تجربي ۾ اچي ٿو، ان کي وڏيڪ اهميت آهي. الطاف پاڻ کي (سفرنامن ۾) ملڪن جي جاگرافي/ هسٽري/ سماجي جوڙجڪ/ ماڻهن جو مزاج ڄاڻائڻ واري دائري ۾ جڻ قيد ڪري رکيو آهي. هڪ ذهين پڙهندڙ کي اها ڳالهه شدت سان محسوس ٿئي ٿي ته الطاف سموري سفرنامي ۾ (يا سموري سفر ۾!!؟) پاڻ کي ڪنهن ڪنواري ڇوڪريءَ جيان لوڪ نهار کان بچائي بچائي هلي ٿو. ائين جڻ هو پنهنجي ليکڪ جي بولڊنيس جو ڳلو گهٽي ٿو ڇڏي.

هن وشال پرٿويءَ تي سڀ ڪجهه ساڳيو ۽ ورجايل آهي. نواڻ ماڻهوءَ جي اندر جي ڪيفيتن مان ماڻهوءَ جي ذاتي تجربن مان جنم وٺي ٿي. الطاف پنهنجي اندر جي ڪيفيتن کي ضرور ظاهر ڪري ٿو پر هڪ مبلغ جي انداز ۾ ۽ ذاتي تجربن جي اظهار کان جڻ هو لنوائي وڃي ٿو. نتيجي ۾ الطاف جا سفرناما، هاڻ/ هن اسٽيج تي ورجاءَ جو شڪار ٿيڻ لڳا آهن. هو، 'منهنجو ساگر، منهنجو ساحل' ۽ شروع وارن ڪجهه ٻين سفرنامن ۾ جيترو سچو ۽ کرو نظر اچي ٿو، اڳتي هلي، هوريان هوريان سندس سفرنامن مان اها سندرتا گهٽبي محسوس ٿئي ٿي. هاڻ هو جڻ پڙهندڙن کي پاڻ سان گڏ گهمائڻ، پنهنجن تجربن ۽ ڪيفيتن ۾ شريڪ ڪرڻ بدران، گهڻي پاڳي معلومات فراهم ڪري ٿو ۽ ساڻ اهو احساس پڻ ڏياريندو هلي ٿو ته اسان ٻين جي ڀيٽ ۾ ڪيترا ڇٽ/ گهٽ/ پوئتي پيل آهيون. آئون سمجهان ٿي ته اهڙا پاؤ پڙهندڙن تي مڙهڻ بدران بهتر ٿيندو ته اهو پڙهندڙ تي ڇڏڻ گهرجي ته هو پاڻ اِهو سڀ محسوس ڪري ۽ ظاهر آهي ته محسوس ڪندو به.

ڪنهن به لکڻيءَ ۾ جڏهن ليکڪ جي شعوري ڪوشش جو هٿ وڌي وڃي ٿو، تڏهن اها لکڻي پنهنجي اصلي سندرتا وڃائي ويهي ٿي. زندگيءَ ۾ (ساڳي ريت سفر ۾ به) جيڪي ڪجهه اسان جي نيڻن اڳيان لنگهندو آهي يا اسان سان ٿي گذرندو آهي، اُهو سڀ پاڻهي ٿي ويندو آهي/ ٿيندو رهندو آهي- بنا ڪنهن ڪوشش جي، بنا اسان جي چاهڻ جي. اهو سڀ قطعي اسان جي سوچ/ راءِ/ نظريئي جي حوالي سان ناهي ٿيندو. هر اهو منظر جنهن کي بيان پيو ڪجي، جيڪڏهن اُن بيان ۾ اسان جي ذاتي راءِ/ سوچ/ نظريو/ ڪامپليڪس وڌيڪ جاءِ والاري وڃي ته اهو منظر اپري نه سگهندو ۽ اها صورتحال سفرنامي/ سفرنامي لکندڙ لاءِ هاڃيڪار ثابت ٿيندي آهي. ان جي حوالي سان هڪ ڳالهه: سنڌي ادب جو پوئتي پوڻ. جتي انيڪ ٻيا ڪارڻ آهن اتي هڪ ڪارڻ اهو به آهي ته اسان جو ليکڪ سماجي/ سياسي پابندين/ لوڪ جي گهور/ ڪنيل آڱرين/ سياسي حالتن اڳيان سدائين بيوس بڻي رهيو آهي. لکڻ سمي هزارين اسٽاپ هن جي تخليقي رستي ۾ ايندا آهن. نتيجي ۾ اهو سڀ چئي نه سگهندو آهي، جيڪو چوڻ چاهيندو آهي/ جيڪي ڪيس چوڻ گهرجي. تڏهن اهو دبيل/ گهٽيل اظهار سنڌي ادب کي هڪ ئي نقطي تي

بيهاري ڇڏيندو آهي. آئون ڇٽي نٿي سگهان تہ الطاف جي اوچتي محتاط ٿي وڃڻ ۽ منجهيل/ ڊبيل اظهار جا ڪهڙا ڪارڻ ٿي سگهن ٿا پر آئون ايترو ضرور چوڻ چاهينديس تہ ان ورتاءَ سان الطاف اُسرڻ بدران اندر جي ذهين ليکڪ کي ماري ڇڏيندو. ڇا اهي ئي ڪارڻ آهن جو هاڻ ڳالهہ جو سلسلو ڳنڍڻ ۾ سٽل ڪونهي رهيو. هڪ ڳالهہ شروع ٿيڻ کان پوءِ وچ ۾ انيڪ معنيٰ/ ٻي معنيٰ ڳالهيون اچي وينديون آهن. ڳالهہ جو سلسلو گهڻو اڳتي هلي جڙندو آهي. جتي بہ چوڪرين جي، نائيٽ ڪلب جي، ڪنهن ٻي اهڙي تفريح جي ڳالهہ نڪرندي آهي تہ هو ٻين جي حوالي سان اها ڳالهہ ڪندو آهي. جڻ پاڻ اتي هو ئي ڪونہ يا ان جو ڪوبہ حصو ڪونہ هو. اهو ورتاءُ هن جي اڳوڻن سفرنامن ۾ نٿو نظر اچي- اتي دل چاهيندي آهي تہ هو اسان سان پنهنجن ذاتي تجربن ۾ شيئر ڪري. ننڍڙيون ننڍڙيون سندر- اَسندر ڳالهيون/ تجربا، جن ۾ اندلٺ جا ست رنگ هجن. جن مان گلاب جي خوشبوءِ اچي- جن ۾ زهر جهڙي ڪڙاڻ بہ هجي. جيڪي توهر وانگر تن/ من ۾ چڀندڙ بہ هجن. پر الطاف ڪنهن ڪامياب ڊپلومئٽ جيان پڙهندڙ جو ذهن انيڪ اهڙين ڳالهين ۾ منجهائي ٿو ڇڏي، جيڪي ٻي معنيٰ هونديون آهن. اهو سڀ مون الطاف جي هاڻوڪن (ويجهڙائيءَ ۾ آيل) سفرنامن جي حوالي سان چوڻ ٻي چاهيو. انهن مڙني ڳالهين جو ڪارڻ ڇا آهي. ذهني پابنديون نٿيون ٿي سگهن، جيڪي الطاف/ هر سنڌي ليکڪ پنهنجي مٿان مڙهيون آهن. سفرنامي ۾، لکندڙ جو پنهنجي شخصي Involvement ۾ ئي سيڪجهہ/ گهڻو ڪجهہ آهي. هن دور ۾ جڏهن سائنس فاصلا گهٽائي ڇڏيا آهن تڏهن نہ رڳو هڪ سجاڻ پڙهندڙ پر عام ماڻهو پڻ گهڻي حد تائين ملڪن جي باري ۾ ڄاڻ رکي ٿو. هونءَ بہ ان سموري ڄاڻ جو بار سفرنامي مٿان مڙهي نٿو سگهجي. ائين سفرنامو نہ رڳو هڪ معلوماتي ڪتاب بڻجي ويندو (۽ آئون سمجهان ٿي تہ معلوماتي ڪتاب ۽ سفرنامي ۾ گهڻو فرق ٿئي ٿو). الطاف کي هيڪر وري جيڪڏهن هو اجا بہ سفرناما لکڻ چاهي ٿو تہ- هن کي اجا لکڻ بہ گهرجن. سنڌي ادب ۾ سفرنامي وارو پاڳو هن هڪڙي جي وجود سان جيئرو آهي- تہ هن کي اوترو سچو/ کرو رهڻو پوندو، جيترو هو ڊاڪٽر سليمان شيخ سان خطن ۾ آهي (منهنجو ساگر، منهنجو ساحل). بهرحال اهو سڀ چوڻ جو مقصد الطاف جي ذهين

ليکڪ کي رد ڪرڻ مور ڪينهي. الطاف- جتي اسان کي انيڪ سفرناما ڏنا آهن اتي اسان هن جي ذهين ليکڪ کي قطعي رد نٿا ڪري سگهون. الطاف ڪنهن فوٽوگرافي جيان جيڪي ڪجهه ڏيکاري ٿو اهو جيئن جو تيئن نيٽن اڳيان ائين ڦهلجي ويندو آهي، جڻ سئنيما جي بند هال ۾ اسڪرين تي فلم ڏسي رهيا هجون. اها ڏسڻ واري ئي ڪيفيت آهي، جيڪا پڙهندڙن کي الطاف جو سمورو سفرنامو پڙهي پورو ڪرڻ تي مجبور ڪري ٿي. هن وٽ لکڻ لاءِ به اها عام فهم سنڌي بولي آهي، جيڪا اسين گهرن ۾/ عام زندگيءَ ۾ ڳالهايون ٿا. الطاف کي ڳالهه لکڻ کان وڌيڪ ڳالهه ٻڌائڻ جو ڍنگ آهي. اها ئي الطاف جي/ هر سفرنامو لکندڙ جي وڏي خوبي ليکي سگهجي ٿي. ساڳي وقت الطاف وٽ Observation ڪرڻ وارو ذهن آهي. هو ڪائنات جي هر منظر کي جڻ آرپار ڏسڻ ٿو چاهي. ۽- ان آر ۽ پار جي وچ واري وٿيءَ ۾ جيڪي ڪجهه آهي، اهو نه رڳو هو پاڻ محسوس ڪرڻ چاهي ٿو پر ٻين کي به محسوس ڪرائڻ چاهي ٿو. جيتوڻيڪ سندس شعوري ڪوشش ڪيس دائرن ۾ قيد ڪري ڇڏيو آهي، تڏهن به سندس سفرنامو پڙهندي انيڪ ڀيرا محسوس ٿيندو آهي ته هن جو ذهن بهرحال سوچ ۽ سمجهه جو وسيع ڪينواس آهي. الطاف هڪ اسٽائلش ليکڪ آهي. هن جو لکڻ ۾ پنهنجو هڪ جدا انداز آهي. مون ڪڏهن به هن جي لکڻيءَ ۾ ڪنهن ٻي جو رنگ ڍنگ نه ڏٺو ۽ نه ئي هو ڪو اوپرو انداز پنهنجي مٿان مڙهي ٿو. هڪ ڳالهه جيڪا مون کي ڏاڍي اهم لڳندي آهي ته هو پاڪستان جي انيڪ ٻين سفرناما لکندڙن جيان هٽ گهڙيون روماني ڪهاڻيون پنهنجي ذات سان وابسته ناهي ڪندو. جن کي پڙهندي ئي پڙهندڙ ان جي پس منظر ۾ لڪل ڪوڙ پرکي وٺندو آهي. الطاف جي ڳالهه لکڻ/ ٻڌائڻ جي انداز ۾ (جتي به هو معلومات فراهم ڪرڻ ناهي چاهيندو) بي ساختگي آهي. هو اڪثر پڙهندڙ کي جڻ مرڪڻ تي مجبور ڪري ڇڏيندو آهي. الطاف هر سنڌيءَ جيان من ۾ سائيهه جي سڪ سانديي پيو هلندو آهي. ان جو احساس الطاف جي سفرنامن ۾ انيڪ جاين تي ٿيندو آهي، جڏهن هو ترقي ڪيل ملڪن ۾ گهمندي، سنڌ جي ٻوڙتي ٻيل ڳوٺن/ شهرن کي ياد ڪندو آهي. ائين سندس سفرنامو پڙهڻ سمي پڙهندڙ جي پيرن هيٺان پنهنجي ڌرتي ڪڏهن به ڪانه کسڪندي آهي.

اهو احساس مون کي الطاف جي سفرنامن ۾ هڪ ئي ڳالهه جي ڪري ٿيندو آهي. اسان سنڌين جو ڪچهري ڪرڻ جو هڪ پنهنجو انداز آهي، جنهن ۾ ڪوبه خول ڪا به ڏاريائپ، ڪوبه جڙتو وايومنڊل نه هوندو آهي.

بهرحال الطاف شيخ اسان جو اهو ذهين ليکڪ آهي جنهن وٽ سوچ جو اهو وسيع ڪينواس آهي، جنهن تي سنڌي ادب جي سفرنامي وارو ڀاڱو پوريءَ سندرتا سان چٽيل آهي ۽ ان ڪري الطاف ۽ سندس سفرنامن کي بهرحال سنڌي ادب ۾ پنهنجو اهم مقام آهي.

نورالهديٰ شاهه
ڪراچي- جون 1982ع

بديشي مانوس

چٽگانگ شهر جي هڪ سوڙهي گهٽي- سينٽ پلاسڊ اسڪول پرسان. گهٽيءَ جي پنهي پاسي نهيل ڪچن پڪن گهرن مان هڪ منهنجي بنگالي ڪلاس ميٽ جو ڏڪين وارو گهر.

هيءَ گهٽي ۽ گهر مون لاءِ ڪو نئون ناهي. چٽگانگ ۾ تعليم وارن ڏينهن توڙي ان کان پوءِ بہ ڪيترن سالن تائين منهنجو هتي اچڻ وڃڻ ٿيندو رهيو. پوءِ 1971ع بعد چٽگانگ مشرقي پاڪستان جو شهر سڏائڻ بدران بنگلاديش جو سڏائڻ لڳو ۽ هيڏانهن اچڻ جون واٽون اسان لاءِ جڻ تہ بند ٿي ويون.

اڄ ڪيترن سالن بعد منهنجو هيڏانهن اچڻ ٿيو آهي. اسان جي ملڪ جو جهاز، هاڻ هن نئين نالي سان سڏائڻ واري ملڪ لاءِ ڪجهہ ڪارگو کڻي آيو آهي. ملڪ جو نالو کڻي نئون ٿي ويو آهي پر ان جي ڌرتي ۽ ماڻهو اڄ بہ مون کي ساڳيا لڳي رهيا آهن. ۽ منهنجي دل ۾ اڄ بہ هتي جي ڌرتي ۽ ماڻهن لاءِ ساڳيو پيار ۽ موه آهي جيڪو مئرين انجنيئرنگ جي تعليم وٺڻ وارن ڏينهن ۾ هتي رهائش دوران هو. ڪلاس روم ۾ اڌ کان وڌيڪ بنگالي هئا جن کان آئون بنگالي سکيس. جن جي ڏورانهن ڳوٺن ۾ ساڻن گڏ موڪلون گذاريم. ۽ هن شهر چٽگانگ جي تہ چا ڳالهہ ڪجي- جتي اسان جي مئرين اڪيڊمي هئي. پنهنجي ڳوٺ هالا ۽ حيدرآباد کان وڌيڪ هتي جي گهٽين ۽ ماڻهن کان واقف هوس.

جهاز تان موڪل ٿيڻ تي پاسپورٽ هٿ ۾ کڻي پنهنجي گهاٽي بنگالي دوست جي گهر جو رخ ڪيم. در جي اڳيان ڪجهہ پاڙي جا ٻار ناليءَ جي ڪپر وٽ بلورن راند کيڏي رهيا هئا. آئون رڪشا مان لهي پنهنجي بنگالي دوست جي گهر جو بيل بٽڻ دٻايان ٿو. اڌ اگهاڙا ٻار راند ڇڏي منهنجي چوڌاري اچي بيهن ٿا. واڻڙن وانگر منهنجي ڊگهي قد ۽ شلوار قميص کي ڏسن ٿا. لائيٽ بند آهي. بيل بدران در تي کڙو هڻان ٿو. اندران دوست جي ماءُ

دانهن ڪري پڇي ٿي: "باهرے کے آچے؟" (ٻاهر ڪير آهي)

آئون به ڪيس رڙ ڪري خوشيءَ مان چوڻ وارو آهيان ته آءٌ ٿي ته آهيان تهنجي پٽ جو ڪلاس ميٽ ۽ دوست جنهن کي تون هميشه پنهنجي سڳي پٽ وانگر سمجهين ٿي. پر منهنجي ڪڇڻ کان اڳ منهنجي چوڌاري بيٺل گهٽيءَ جا ٻار جواب ڏين ٿا:

"بديشي مانوس!"

(ڌاريون ماڻهو! ٻئي ديش جو رهواسي!)

مون کي اهو ٻڌي ڌڪ لڳي ٿو. ڪجهه نٿو ڪڇان. ٻارن ڏي نهاريان ٿو. هو ڏهه ٻارهن سالن جا مس ٿيندا. هنن کي واقعي ڪهڙي خبر ته اڄ کان ارڙهن سال کن اڳ جڏهن هو اجان ڄاوا به ڪونه هئا- آئون هن شهر ۾ پڙهندو هوس. هزار کن ميلن جو وچ ۾ فاصلو هجڻ جي باوجود هن ملڪ ۽ منهنجي ملڪ جو ساڳيو نالو هو. هن شهر جي، هن گهٽيءَ جي، هن در جي ساڳي ڏڪيءَ تي وبهي رات جو دير دير تائين اسان ڪلاس ميٽ ڪچهريون ڪندا هئاسين. سامهون ڪرسچن آنٽيءَ جو گهر هوندو هو. جيڪا رات جو اونداهه ۾ اسان جي اڳيان جڏهن لنگهندي هئي ته کيس ڊيڄارڻ لاءِ اسين ڪتي جي ڀونڪار ڪندا هئاسين ۽ هوءَ ڇاتيءَ تي هٿ رکي حضرت عيسيٰ عليه السلام کي ياد ڪندي هئي.

رات جو پوري ٻارهين وڳي، ڪنڌ ۾ رهنڊڙ منائي وارو عبدل بابا، ريلوي اسٽيشن تي شيون وڪڻي بچيل مال جو گاڏو گهلي گهر موٽندو هو. اسان کي ڏسي هوڪو ڏيندو هو:

"ڪولا. ناريڪل. مشٽي!"

(ڪيلو، ناريل، منائي).

اسان ڪانئس ناريل وٺي کائيندا هئاسين. اسان سان گڏ ويٺلن مان هڪ ٻيو بنگالي دوست خندڪر- جيڪو سلهٽ جو آهي، ان گاڏي واري کي ڏسي چوندو هو ته سلهٽ واري گاڏيءَ هاڻ چٽگانگ ڇڏيو هوندو.

چٽگانگ وانگر سلهٽ به سهڻو شهر آهي. جابلو علائقو. چوڌاري چانهه جا باغ ئي باغ. سياري جون موڪلون هڪ دفعو سلهٽ ۾ ئي گذاريون هيونسين. پر چٽگانگ جي ٻي ڳالهه هئي، جو اسان جي سئرين اڪيڊمي اتي

هئي. ۽ ذري گهٽ موڪل جو هر ڏينهن هن شهر جي رستن ۽ گهٽين ۾ گذرندو هو.

تعليم بعد جهازن تي نوڪري دوران پڻ چٽگانگ اچڻ ٿيندو هو. جهاز جو هوم پورٽ نہ فقط ڪراچي هو پر چٽگانگ پڻ. دنيا جو ڦيرو ڪري هر گهمري جهاز چٽگانگ بندرگاهہ ۾ اچي لنگر ڪيرائيندو هو. ۽ اهو سلسلو هلندو رهيو، هلندو رهيو. پوءِ سياسي چُڪن غلطين ڌرتيءَ تي لينگها سنڌا ڪڍي ڇڏيا. نفرتن جون پٽيون اچي ويون. واپار وڙو، ڏيتي ليتي، جهازن جو اچڻ وڃڻ بند ٿي ويو. ٽئگور ۽ نذراسلام جي ڌرتيءَ تي موٽڻ بدران يورپ ۽ آمريڪا جي بندرگاهن ۾ اسان جا جهاز ڦرندا رهيا ۽ اڄ سالن پڄاڻان- سياسي حالتون ڪجهہ سڌرڻ بعد واپار وڙو شروع ٿيو آهي ۽ اسان جو جهاز هتي پهتو آهي. ملڪ جو نالو پاڪستان بدران بنگلاديش ٿي ويو آهي. پر انسان ۽ مڪان ساڳيو آهي. گذريل دفعي هن ڌڪيءَ تي ويهي اسان سوچيو بہ ڪونہ هو تہ ڪجهہ عرصي ڪان پوءِ اسين 'بديشي مانوس' (پراوا ماڻهو) سڏائينداسين. هي اهي ئي تہ چٽگانگ جون گهٽيون آهن جن ۾ نہ فقط هتي جي بنگالي دوستن سان گڏ ڦرياسين، پر پنهنجن سنڌي، پنجابي ۽ مهاجر دوستن سان گڏ پڻ. ڊاڪٽر نعيم دريشائيءَ سان گڏ سندس چٽگانگ ميڊيڪل ڪاليج ۾ ٿيندڙ ساليانيون رانديون ڏسڻ، سندس هاسٽل جي ڪمري 12-B ۾ ويهي ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪچهري ڪرڻ. هالن جي عبدالغفار انصاري ۽ شڪارپور جي صابر شاهہ سان گڏ هن شهر جي سئنيمائن: اجالا، الماس، خورشيد محل ۾ فلمون ڏسڻ ۽ ڊائمنڊ، انجم ۽ اسڪربڳيءَ جي چيني هوٽلن ۾ ماني کائڻ، مٽيارين جي شاهہ سان گڏ چٽگانگ جي ڪورٽ بلڊنگ جي پر ۾ وينل پان واري دڪان تان سڄي پن جو پان وٺڻ مهل سندس گهگهوءَ واري فوني تي هر وقت وڄندڙ نورجهان جو ڳنل رڪارڊ ٻڌڻ: 'ميري ڦڙلے بانهان- اڪيان هار گيان هار گيان'. تڏهن تہ اسان کي ائين ئي لڳندو هو، جڻ اسان جاوا نپنا ئي هتي آهيون ۽ هتي جا ئي سڏباسين.

پر اڄ اسان هتي بديشي مانوس ٿي ويا آهيون.

آئون خاموش پڌتر ۾ بيٺو آهيان. دوست جي ماءُ هڪ دفعو وري رڙ ڪري پڇي ٿي:

"باهرے کے آچے؟" پر آئون چپ آهيان. هميشہ وانگر خوشيءَ مان اهو چوڻ بدران تہ "امر الطاف. امي هلامر سينيئر بندو" (آئون آهيان الطاف. تهنجي پٽ جو دوست)، آئون ماٺ ۾ آهيان. ڪجهہ چوندي ڊڪيو پيو لڳيم. ڇو پيو ڊڪيو لڳيم؟ ڇو ٻڏتر ۾ پئجي ويو آهيان؟ ڇو اداس محسوس ڪري رهيو آهيان ۽ Depression ۾ هليو ويو آهيان؟- شايد ان ڪري جو ڪنهن مون کي بديشي مانوس (پرايو ماڻهو) سمجهيو. ان کي پرايو سڏيو جنهن هميشه پاڻ کي هن در وٽ پرايو نہ پر پنهنجو سمجهيو. آءٌ ڪير آهيان؟ ڇا آئون واقعي بديشي مانوس آهيان پر پهرين تہ آئون ڪڏهن بہ نہ هوس... مون کي ڌاريون بنائڻ وارو يا پرايو هجڻ جو سرٽيفڪيٽ ڏيڻ وارو ڇا يحيٰ، پٽو، مجيب آهي يا آئون پاڻ؟

آئون پنهنجي هٿ ۾ پاسپورٽ ڏسان ٿو. پنهنجي گهر، گهٽي يا ڳوٺ ۾ ڪوبہ پاسپورٽ کڻي نہ ايندو آهي. آئون پاسپورٽ کي قميص جي پاسي واري کيسي ۾ وجهي لڪائڻ جي ڪوشش ڪريان ٿو.

بلاشڪ آءٌ هاڻ ڌاريون آهيان پر ان هوندي بہ مون کي هتي جي گهٽي گهٽي، ماڻهو ماڻهوءَ ۽ واقعي واقعي سان اڃان تائين پيار ڇو آهي؟

شايد ان ڪري جو پيار، محبت يا ياد هڪ ڌرتيءَ مثل ناهي جنهن تي انسان سرحدون ناهي سگهي....

چٽگانگ (بنگلاديش)

1981ع

مرحوم ڏاڏي جو علاج

هوسٽن (آمريڪا) کان اسان جو جهاز پر واري بندرگاهه پورٽ آرٿر لاءِ نڪتو جتان اسان کي ڪٽڪ ڪٽڻي هئي. سوڙهي چئنل ۽ تانگهي سمنڊ جي ڪري جهاز کي Auto (آٽوميٽڪ) تي ڇڙواڳ ڇڏڻ بدران هٿ سان (Manually) سنڀالي سنڀالي هلائڻو پيو. پنڌ ٿورو هئو پر سڄي رات جاڳي پوري ڪئيسين. صبح جو فجر ڌاري پورٽ آرٿر بندرگاهه جون بتيون نظر آيون ۽ اٺين نائين بجي ڌاري جهاز جيئن ئي جيٽيءَ سان لڳو ته ڦوهارن ذريعي ڪٽڪ چڙهڻ شروع ٿي ويئي؛ سڄي ڊيڪ تي ڏوڙ ۽ سنها ڪک اڏامڻ لڳا.

اتفاق سان جهاز جو Lube-Oil (تيل) به ان ڏينهن اچي ويو سو ان سلسلي ۾ پڻ ڀڄ ڊڪ ڪرڻي پيئي ۽ ڏينهن جو به سمهڻ لاءِ وقت نه مليو. سڄ لٿي مهل لنگر کڻي آمريڪا جي ٻئي پر واري بندرگاهه 'آءِ ون ڊيل' لاءِ نڪتاسين. شڪر جو ان پاسي سمنڊ کليل ۽ اونهو هو، سو بندرگاهه کان ٻاهر نڪرڻ بعد جهاز کي يڪدم آٽو تي رکي انجڻ روم کي تالو هڻي هرڪو پنهنجي ڪئبن ۾ ننڊون ڪرڻ لاءِ هليو ويو جو ڏهه ٻارهن ڪلاڪن کان پوءِ صبح ڌاري جهاز نئين منزل تي پهچڻ وارو هو.

ضروري ڪاغذن ۽ لاگ بڪ جو اڪلاءُ ڪري آئون به پنهنجي ڪئبن ۾ آيس. اڃان ستس ئي مس ته محسوس ڪيم ته نڙيءَ ۾ ڪا شيءِ— وار، سنهو ڪک يا ڪا ڇيت ڇپي رهي آهي. ٻاهر ڪڍڻ لاءِ گهڻيئي اوڪارا ڏنم پر ساڳيو حال رهيو. پاڻيءَ جا وڏا وڏا ڍڪ پيرم ته جيئن اندر وڃي پر ڪجهه فرق نه آيو. ڳالهه وسارڻ جي ڪوشش ڪري وري ستس پر ساڳي آنڌ مانڌ. ٽپ ڏيئي اٿيس ۽ وڏو وات ڦاڙي آرسيءَ ۾ ڏٺم. ڪجهه به نظر نه آيو.

هڪ ته اوجاڳي ۽ ٿڪ ماندو ڪيو هو ۽ ٻيو هن تڪليف منجهائي رکيو. جلدي جلدي سمهڻ چاهيم ٿي جو اوجاڳو ڪندي هاڻ اٽڪل چاليهه ڪلاڪ ٿي چڪا هئا ۽ صبح جو ڊيوٽيءَ لاءِ تازو توانو هجڻ لاءِ هينئر ٿوري ننڊ

ضروري هئي. پر جيئن ئي اک لڳي ته نڙيءَ ۾ سُر سُر محسوس ٿي ٿي، ۽ سجاڳ ٿي پيس ٿي. ان ريت اها رات پڻ جاڳندو پيو. صبح جو جهاز جيئن ئي آءِ ون ڊيل بندرگاهه ويجهو ٿيو ته ان جي لوڪل آفيس وارن کي وائرليس ذريعي منهنجي تڪليف بابت ٻڌايو ويو جيئن ڊاڪٽر وٽ وٺي هلن.

اسان جو جهاز شهر کان گهڻو پري هڪ فئڪٽريءَ ۾ اچي بيٺو جتان ڪا ويجهي اسپتال يا ٽئڪسي به نه هئي. پر آفيس وارن هڪ پر واري شهر جي اسپتال سان ڳالهه ٻولهه ڪئي تن هڪ ڳري خرچ سان پرائيويٽ وئگنر ياڙي تي ڪري جهاز تي موڪلي. مون کي ان وقت ٻيهريون دفعو احساس ٿيو ته چڱو جو انشوئرنس ڪمپني وچ ۾ آهي نه ته آمريڪا ۽ جپان جهڙن مهنگن ملڪن ۾ دوا درمل ڪير ٿو پنهنجي خرچ تي ڪرائي سگهي. ان ڪري آمريڪا ۽ جپان ۾، ويندي اهي مسافر، سياح يا شاگرد جيڪي مهيني ڏيڍ لاءِ اچن ٿا، ڪجهه پئسا ڏيئي پنهنجو پاڻ کي ميڊيڪلي انشوئر ڪرائي ڇڏيندا آهن، جيئن پرديس ۾ متان ڪجهه ٿي پوي ته علاج ۽ اسپتال جو خرچ پڪو اها انشوئرنس ڪمپني ڪري. ساڳي وقت انشوئرنس ڪمپنيءَ کي به فائدو آهي جو ضروري ناهي جو هرهڪ بيمار ٿئي. ڊاڪٽرن کي به نه فقط دل گهريون فيون مليو وڃن پر هو مرض جي ڳولا ۽ علاج پڻ دل کولي چڱيءَ طرح ڪن ٿا.

وئگنر جو آمريڪن شيدي ڊرائيور راڳ ڳائيندو اسپتال ڏي هليو. ڪلاڪ کن جو پنڌ هو. ان وچ ۾ رستي تي گاڏي بيهاري به دفعا بيئر پيتائين ۽ ٽي دفعا پيشاب ڪيائين. اسپتال ۾ پهچي رسيپشن تي منهنجو نالو پتو لکرائي هڪ ڪمري ڏي موڪليائين. اتي ڊيوٽي نرس منهنجو يڪدم بلڊ پريشر، تور، قد ۽ ٽيمپريچر ورتو. ڪيس ٻڌايم ته مون کي نڙيءَ ۾ تڪليف آهي جيڪا جلد ڏٺي وڃي ته سٺو.

”پر هي سڀ Routine ۾ اچي ٿو. ان بنا ڊاڪٽر تپاس نه ڪندو“ نرس ٻڌايو.

ان بعد ڊرائيور ٻئي ڪمري ۾ ڊاڪٽر وٽ وٺي هليو جيڪو جنرل فزيشن هو. تنهن رڳو سوال جواب ڪري، ڊرائيور کي چٺي لکي ڏني ته هو مون کي (E.N.T) ڪن، نڪ ۽ ڳلي جي ماهر ڊاڪٽر ڏي وٺي وڃي.

اي. اين. ٽي اسپيشلسٽ وڏو وات پٽرائي چڱي طرح نڙگهٽ کي جاچيو پر ڪجهہ نظر نہ آيس. ان هوندي بہ ايڪس ري لاءِ موڪليائين. ايڪس ري روم تورو پرپرو هئي جتي ان ئي وقت فوٽو ڪڍي ٿوري دير بعد نتيجو موڪليو ويو. ڊاڪٽر ٻڌايو تہ ايڪسري ۾ بہ ڪجهہ نظر نہ پيو اچي.

”پر مون کي تہ ايتري سُر سُر محسوس ٿي رهي آهي جو صاف لڳي پيو تہ ڪجهہ آهي.“

”ٿي سگهي ٿو تہ ڪا اهڙي سنهي چيٽ هجي جا ايڪسري ۾ بہ ظاهر نٿي ٿئي. هونءَ ٿوري ڳاڙهاڻ ۽ سوڄ ضرور آهي.“ ڊاڪٽر چيو.

”آئون ان ڪري بہ پريشان آهيان“، مون ڊاڪٽر کي چيو، ”جو جيڪي علاج ٿيڻو هجي سو هنن ٻن ٽن ڏينهن ۾ ٿي وڃي تہ سٺو نہ تہ ان بعد هڪ دفعو آمريڪا (U.S.A) ڇڏڻ بعد هڪ تہ هفتو سوا ائٽلانٽڪ سمنڊ تي گذرندو ۽ ان کان پوءِ اڳتي آفريڪا جي بندرگاهن ۾ ڪنهن ٺڪي ستيءَ جي بہ اميد نٿي ڪي سگهجي.“

”چڱو هينئن ڪر جو اڄ رات تائين ڏس نہ تہ پوءِ سڀان نيو اورلينس جي وڏي اسپتال ۾ هي ڊرائيور وٺي ويندءِ.“ ڊاڪٽر مون کي سمجهايو ۽ پوءِ سنڌس ٻل تي مون کان صحيح وٺي اسان کي روانو ڪيو.

گاڏي اسٽارٽ ڪرڻ بعد شيدي ڊرائيور ڪا دير سچي اسپتال- عمارت ۽ عملي کي گاريون ڏيندو رهيو خاص ڪري ان جي زناني شاخن کي، ان بعد مون کي ڏيرج سان چيو:

”مئن! ڊو دس! (Man! Do This) سائين منهنجا هڪ ڪم ڪريو. منهنجو مرحوم ڏاڏو چوندو هو تہ نڙيءَ ۾ جي ڪنڊو يا ڪوڪو بہ ڦاسي پوي تہ ڊبل روٽيءَ جا ٻاهران سڪل ڪَنا کائجن يا ڪرئڪر بسڪيٽ. هو ڪو ڊاڪٽر نہ هو پر هنن Stupid Doctors کان وڌيڪ سياڻو هو. تون اهي کائي ڏس.“

آئون چپ.

ڪجهہ ميلن بعد پري کان دڪانن جا اشتهار نظر آيا ۽ هن گاڏي اچي هڪ سپر مارڪيٽ وٽ بيهاري. آئون گاڏيءَ ۾ ويٺو رهيس. پاڻ ويو سو پنهنجي لاءِ بيئر جو ٽونٽ جيڏو شيشو ۽ مون لاءِ ڪْرئڪر بسڪيٽن جو پڙو

وٺي آيو.

”اوڪي مٽن! گو اي ترائِ.“ هن بسڪيٽن جو پڙو منهنجي حوالي ڪندي چيو.

بسڪيٽ هٿ ۾ جهلي آئون ڪلندو رهيس.

صبح جا نڪتل هئاسين ٻنپهرن جو هڪ اچي ٿيو هو- ساڳي تڪليف ۾ جهاز تائين پهچندي.

وٽگنر مان لهي، خرچ جا سمورا بل صحيح ڪري شيدي ڊرائيور ڪي ڏنم ۽ ڪانٽس مليل ڪرٽڪر بسڪيٽ ڪائيندو جهاز جون ڏاڪڻيون چڙهڻ لڳس. جهاز جو A ڊيڪ چڙهي B ڊيڪ تي پهتس. جهاز جا ڪجھ همراھ ٿي وي ڏسي رهيا هئا. ڪي ٽيبل ٽينس ڪيڏي رهيا هئا. اتان پوءِ مٿي پنهنجي C ڊيڪ تي پهتس ۽ پنهنجي ڪئبن ڏي رخ رکيم. تالو لاهي ڪئبن کوليم. بک ۾ اڌ پڙو بسڪيٽن جو ڏاڪڻيون چڙهندي چٽ ڪري ورتو هوم. آفيس واري ڪمري مان لنگهندي ڪنڊ ۾ رکيل فرج مان گلاس پاڻيءَ جو پري بيڊ روم واري ڪمري ۾ اچي پيتم. پر هي ڇا-؟ سڄو گلاس پي ويس پر ڪجھ بہ محسوس نہ ٿيو. نہ تہ ڊڪ ڊڪ پرڻ تي نڙيءَ ۾ چڻ تہ رهنڊون ٿي آيون. ڳت ڏيڻ سان جيڪا تڪليف پهرين ٿي ٿي، تنهن جو هاڻ نالو نشان بہ نہ هو. خوشي بہ ٿيم تہ تعجب پڻ تہ سڄو ڏينهن ڊاڪٽرن ۽ اسپتالن ۾ رلڻ بدران ان شيدي ڊرائيور سان ڳالھ ڪريان ها جنهن جو مرحوم ڏاڏو خبر ناهي ڪهڙين ڪهڙين بيمارين لاءِ ڪهڙا ڪهڙا سستا ۽ سولا علاج نسخا ۽ ٽڪيون ڦيٽا ٻڌائي مئو هو.

نيو اورلينس (لوزيانا)

U.S.A 1981ع

ڀاڳ وارا نمبر

هڪ دوست وٽ پنهنجي نمبرن واري بريف ڪيس رکي آيس. ٻئي ڏينهن اچي ڪٽان تہ اها کلي پيئي هئي. تعجب مان پڇيومانس تہ اها ڪيئن کوليئي؟ چو تہ آءٌ نمبر گهمائي ان کي لاڪ ڪري ويو هوس ۽ ڪيس ان جي ڳجهي نمبر بابت نہ ٻڌايو هوم.

کلي وراڻيائين: "اها تہ ڪا خاص ڳالهہ آهي ئي ڪانہ. پاڻ وٽ پاڪستان ۾ اهڙين ٻڳن جا اڌ کان وڌيڪ مالڪ ٻئگ کولڻ جو نمبر 786 رکن ٿا."

مون سندس عقل کي داد ڏنو.

ابجد جي حساب موجب بسم الله جي انگن جو جوڙ ست سئو ڇهاسي ٿئي ٿو- ۽ اهو نمبر مسلمانن وٽ (گهٽو ڪري پاڪستان هندستان جي مسلمانن وٽ) بهتر تصور ڪيو وڃي ٿو ان ڪري اهو نمبر گهٽو استعمال ۾ اچي ٿو. ڪي نوجوان جاسوسي فلمن جا شوقين 007 نمبر کي پسند ڪن تہ ڪي وري 707 بوئنگ جهاز جو نمبر يا مشهور سگريٽ جو نمبر 555 اهڙين ڳالهين لاءِ رکن. ان کان علاوه 777 جو انگ پڻ چونديو وڃي ٿو جو اسان وٽ پنجن ۽ ستن جو انگ ڀلارو ڇيو وڃي ٿو.

مٿين ڳالهہ ان ڪري نڪتي آهي جو هتي هانگ ڪانگ ۾- جتي چيني ماڻهو گهڻائيءَ ۾ آهن، ڪن انگن کي تمام گهڻي اهميت ڏين ٿا ۽ ايتري گهڻي جو سندن مقابلو دنيا جي شايد ئي ڪا ٻي قوم ڪري سگهي. اهوئي سبب آهي جو هانگ ڪانگ ۾ موٽر ڪارن لاءِ اهڙا ڀاڳ وارا نمبر ڳرن اگهن تي وڪامن ٿا ۽ انهن سڀاڳن ۽ بخت وارن نمبرن جي قيمت ڪڏهن ڪڏهن ڪار جي قيمت کان بہ گهڻي ٿي ويندي آهي- خاص ڪري اهو نمبر جنهن ۾ ستن يا اٺن جو انگ اچي. اهڙن نمبرن وارا پاڻ کي وڏي ڳالهہ سمجهن. ۽ اهڙا نمبر حاصل ڪري هو پنهنجو پاڻ کي ۽ ڪار کي هر حادثي کان محفوظ سمجهن ٿا.

گهڻو اڳ تائين تہ انهن نمبرن کي حاصل ڪرڻ لاءِ ماڻهو وڏا اثر رسوخ ۽

رشوتون آڇيندا هئا. پوءِ 1973ع کان هانگ ڪانگ جي حڪومت اهڙن نمبرن جو کلئي عام نيلام شروع ڪرايو ۽ هر سال اهڙا لکي نمبر حاصل ڪندڙن جو واڪ وڌندو ويو.

گذريل سال (1980ع) ۾ هڪ ڪار جي پليٽ نمبر 8778 جو واڪ هڪ لک هانگ ڪانگ ڊالر (ٻه لک رپين) تائين وڃي پهتو. جيڪا قيمت مرسيڊيز ڪار جي قيمت کان ٻه گهٽي ٿي. (هانگ ڪانگ ۾ ڊيوٽي فري اگهه هجڻ ڪري هر شيءِ ڪافي سستي آهي ۽ ڪارون پڻ).

چينين لاءِ ان جو انگ 'خوشحالي' آهي ۽ ستن جو انگ 'پڪ' سان منسوب ٿيل آهي. سو 8778 جي معنيٰ 'خوشحالي پڪ پڪ خوشحالي' ڪڍيو وڃي ٿو. ڪارن جو نمبر پليٽن جي نيلام مان هانگ ڪانگ حڪومت هيستائين اسي لک رپين کان به مٿي ڪمائي چڪي آهي.

هانگ ڪانگ

1981ع

سنگاپور جو لڇمڻ

سنگاپور ۾ سوين بازاريون آهن، پر اسان جا پاڪستاني، هندستاني ۽ بنگلاديشي جهازي هميشه نندي ڪنڌ جي ماڻهن جي دڪانن تان خريداري ڪن- پوءِ اهو دڪان ڪٿي ڪنهن مدراسي ملباريءَ جو هجي يا سنڌي هندوءَ جو. گجراتي بوريءَ جو هجي يا ڪڇي ڪوجي جو. پنجابي سک جو هجي يا بنگالي مسلمان جو. انهن دڪانن تان خريداري ڪرڻ جو سبب اهو هرگز ناهي ته ڪو اسان جهازين کي پنهنجي تر جي ماڻهن سان پيار آهي. پر ان ڪري جو مٿيان دڪاندار اسان جي ڪمزورين، عادتن، افعالن ۽ نفسيات کان چڱي ريت واقف آهن. ڪپڙو هر دڪان تي هوندو پر هي ڳولي ڳولي ان رنگ ۽ قسم جو رکندا جيڪو اسين پاڪستاني هندستاني پسند ڪريون ٿا. اهڙي طرح ٻيون شيون. ان کان علاوه ڪڏهن سؤ سوا ربيا کٽي پيا ته ٻه اوڌر تي شيءِ ڏيئي ڇڏيندا جو هنن کي خبر آهي ته اسان کهڙي جهاز ۽ جهازران ڪمپنيءَ ۾ ڪم ڪريون ٿا. ۽ جي پئسا کائي وياسين ته ڪمپنيءَ جي ٻئي جهاز وارن هٿان نياپا موڪليندا رهندا- ٻين لفظن ۾ خوار ڪندا رهندا. نتيجي ۾ قرضدار جهٽ پٽ سنگاپور وري نه ويو ته به ٻئي ڪنهن جهازيءَ هٿان پئسا موڪلي ڏيندو. گهڻو ڪري ته دڪاندار پاڻ ئي ڪجهه اهڙو حساب ڪتاب رکندا آهن جو اهڙا سؤ سوا گهٽ ملين ته به ٽوٽ نه رهندي اٿن. پر جهازي خوش ته هي پنهنجو ماڻهو مون کي اوڌر تي به ڏئي ٿو ته ڪوڪا ڪولا به پياري ٿو ۽ ڪرسيءَ جي آڇ پڻ ڪري ٿو- جن مڙني ڳالهين جي اميد سنگاپور جي چيني، ملئي يا ڪنهن ٻئي دڪاندار مان رکي نٿي سگهجي.

اهڙن دڪانن جا ڳڙهه سنگاپور ۾ هاءِ اسٽريٽ، عرب اسٽريٽ ۽ ٻين ڪيترن ئي هنڌن تي آهن. ڪيترا اهڙا به جهازي آهن جي ويهه دفعا سنگاپور آيا هوندا پر هنن عرب اسٽريٽ کان علاوه سنگاپور جي ٻي ڪا گهٽي، بازار، پارڪ، مارڪيٽ نه گهمي هوندي. اتان ئي خريداري ڪندا، اتي جي ئي ڪنهن هوٽل ۾ ماني کائيندا، اتي جي ڀر پاسي واري سئنيما هال ۾ فلم

ڏسندا ۽ اتان ٽي ٽئڪسي ڪري سڌو جهاز تي موٽندا. وڏي ڳالهه ته هيو ڪو ملڪي جهاز سنگاپور آيل هوندو يا ڪو ڌاريون جهاز جنهن تي پنهنجا ملڪي خلاصي هوندا آهن ته اهي به ان گهٽيءَ مان اچي نڪرندا آهن انهن سان پڻ سٺي ميل ملاقات ٿي ويندي آهي.

اهڙن ئي ڳڙهن مان هڪ 'تنجم پگار' نالي علائقو آهي. جتي پڻ ڪافي هم وطني ۽ هم شڪل دڪاندار ملندا. هيٺ گرائونڊ فلور تي هوٽلون، سيڌي جا هٽ ۽ ميوي ڀاڄيءَ جون مارڪيٽون آهن. ۽ مٿين ماڙين تي مختلف سامان جا دڪان. هوٽلون گهڻو ڪري ڏکڻ هندستان جي مسلمان ۽ هندو تاملن جون آهن يا ملئي مسلمانن جون. هڪ به چيني ماڻهن جون پڻ. هنن هوٽلن جو خاص ڪاڏو مرتباڪ- قيمي وارو اڙاٽو آهي، جنهن ۾ ڪجهه بيضو ۽ بصر به وجهن. اها شيءِ اهڙي لذيذ ۽ بين الاقوامي ذائقي جي ٿي پيئي آهي جو اسان جهڙا ايشيائي ته کائين پر انگريز ۽ يورپي به شوق سان کائين. ڪڪڙ، بدڪ، گانگٽ ۽ مڇيءَ جو ٻوڙ ۽ سنهيون مانيون (ٿلڪا) به چڱيون هلن. ڳاڙها مرچ ۽ گرم مصالو ڪجهه گهڻو استعمال ڪن- پر جيئن ته هتي هر شيءِ ملي ٿي ۽ نج، سو ڪافي سوادي ٿئي ٿي. حلوي ۽ پورين مان آسٽريليا جي مکڻ گيهه جي خوشبوءِ پيئي ايندي. ۽ هر شيءِ جو اگهه ايترو معمولي ۽ واجبي جو پاڪستان جي حساب سان پيٽجن ته به سستا.

تنجم پگار جي مٿين ٻن ماڙين تي سؤ کن دڪانن مان سڀ کان گهڻا گراهڪ هڪ مدراسي مولويءَ جي دڪان تي وڃن ۽ ٻيو حيدرآباد سنڌ جي هڪ سنڌي هندو- لڇمڻ جي دڪان تي. ٻنهي دڪانن تي ذري گهٽ ساڳيو سامان آهي: سئمسونائيٽ ۽ آمريڪن ٽوئرسٽ ڪمپني جي بئگن، ٿيلهن ۽ بريف ڪيسن کان وٺي ڪورين ۽ ٻين سستي قسم جي ڪمپنين جو. عطر، ڪولون، ڪئسٽ، ٽيپ رڪاربر، ڪئلڪيوليٽر، رانديڪا، ڪپڙا، ساڙهيون ۽ ٻيو سامان. اهو ساڳيو سامان ساڳي ئي ماڙ تي باقي دڪانن ۾ به آهي. اگهه به ذري گهٽ ساڳيا، پر ڳالهين جي ڪوڙڪن ۾ گراهڪن کي ڏتارڻ ۽ ريٻڻ ۽ پنهنجي ايمانداري ۽ ساک جو ڌاڪو وهارڻ ۾ مٿين ٻن دڪاندارن جو جواب ناهي.

لڇمڻ جي دڪان جو نالو Vintage آهي. دڪان جي ٻاهران هڪ وڏي

بورڊ تي ڦڏن سڏن اڙدو اکرن ۾ لکرائي رکيو اٿس:

”سنگاپور ۾ واحد پاڪستانيءَ جو دڪان....“

بقول لڇمڻ جي ڪيس ساڳي نالي جو دڪان حيدرآباد ۾ پڻ آهي جيڪو سندس زال هلائي ٿي. (حيدرآباد وارو دڪان مون ڏٺو نہ آهي. ان بابت پاڻ ٻڌائيندو آهي. هڪ ٻہ دفعا صدر حيدرآباد مان لنگهندي هيڏانهن هوڏانهن نهاريو اٿم پر مون کي نظر نہ آيو آهي. شايد ڪنهن گهٽيءَ ۾ هجي). لڇمڻ وٽ پاڪستاني جهازن جا ڪافي ماڻهو اچن ٿا جو هن وٽ پاڪستاني فلمن ۽ ڳائڻن جا بہ ڪئسٽ آهن. پاڪستان ۾ پسند ايندڙ جپاني ڪپڙو ۽ ساڙهيون اٿس. ان کان علاوه هن وٽ پاڪستان مان ايندڙ اخبارون ۽ تازيون خبرون رهن ٿيون. ان ڪري جهازي ڪجھ نہ وٺڻ جي صورت ۾ بہ هن وٽ اچي نڪرندا آهن. ٻي ڳالھ تہ چرچائي مڙس پڻ آهي.

هڪ دفعي سندس دڪان تان ڪيتروئي سنهو سنهو سامان ورتم. جلدي ۾ هوس ۽ هي شين جو حساب زباني ڪري رهيو هو. وچ وچ ۾ مون سان ۽ ٻين گراهڪن سان بہ ڳالهائي رهيو هو جنهن ڪري حساب ۾ ڀُل ٿيڻ جو انديشو هو. چيومانس:

”يار! هاڻ ڪئلڪيوليٽر ڪڍي ڪٿي ان تي حساب ڪر.“

حساب جو جوڙ ڪندي وچ مان ٺهہ پهہ وراڻيائين:

”بابا واڻئي جو دماغ ڪئلڪيوليٽر کان وڌيڪ ٽيندو آهي.“

پاڻ رهي سنگاپور جهڙي دنيا جي ماڊرن شهر ۾ ٿو پر ڳوٺاڻن کان وڌيڪ پيرن فقيرن ۾ ويساھ اٿس. هڪ دفعي پاڻ گراهڪن سان مشغول هو. سندس اٺ نون سالن جو پٽ ذري ذري ڪيس ڪنهن شيءِ جي فرمائش ڪري منجهائي رهيو هو. نيٺ اسان جي جهاز جي سنڌي آڳ- واري (Fireman) کي پئسا ڏيئي چيائين:

”پائو هڪ ڪم تہ ڪر. هيٺ رستي جي هن پاسي بوٽن جو دڪان اٿئي. اتان هن کي ربڙ جو بوٽ تہ وٺي ڏينس متان دڪان بند ٿي وڃن. سندس اسڪول جي مس روز ٿي دڙڪا ڏئيس تہ ڦاٽل بوٽ نہ پائي اچ.“

همراھ پٽس کي وٺي ٻاهر نڪتو ۽ هي وري ٽائڪي ۾ وال هڻڻ لڳو. ٻہ چار هٽي اوچتو خيال آيس. درىءَ مان منهن ڪڍي رڙ ڪري آڳ- واري کي چيائين:

”من! منهنجي پٽ کي هٽ ڪان وٺي رستو ٿپائجانس.“

”ڏاڍو سڪليڏو اٿئي؟“ اسان چيس.

ڪپڙو ماپڻ ڇڏي چوڻ لڳو: ”ادا، ڇهن ڏيئن بعد هي سڪي پني ڄاڻو آهي. خبر ناهي ڪيتريون پيرن ولين تي سڪائون باسيم ان ڪان پوءِ هي ڄاڻو آهي.“

ڳالهه ڳالهہ ۾ بنا ڪنهن رڪ رڪاءَ جي پاڻ کي واٽيو واٽيو ڪونيندو. هڪ دفعي پين خريد ڪئيمانس. هڪ اهڙي ڪيڊي ڏنائين جيڪا نہ دٻيءَ ۾ بند هئي ۽ نہ ڪا وري ان تي پَني پلاسٽڪ چڙهيل هئي.

”لڇمڻ هيءَ ڪليل پين ڏني اٿئي؟ آهي تہ نئين يا استعمال ڪري رکي اٿئي.“ مون پڇيومانس.

مرڪي چيائين: ”واٽيو ڪڏهن بہ پنهنجي دڪان جي شيءِ استعمال نہ ڪندو آهي.“

سنڌ جون ڳالهيون ياد ڪري چوندو: ”بس يار سنڌ ماتا ڪان اسين جدا ٿي وياسين. هاٽي ڪٽي اسين سنگاپور، هانگ ڪانگ ۾ هجون يا ڪئناڊا آمريڪا ۾. پر اهو سنڌ وارو سڪون اسان کي ڪٿي بہ ملي نٿو سگهي.“

۽ پوءِ ان قسم جي جذباتي ڳالهين ۽ پراڻين يادين ورجائڻ بعد آخر ۾ ضرور چوندو:

”بس يار پنهنجو ڪيتو پيا لوڙهيون. جيڪو ماڻهو پاڻ کي وڏيڪ سياڻو سمجهي ٿو ۽ ٻئي کي اياڻو، جيڪو ٻئي جو حق غضب ڪري ٿو، جيڪو ٻين کي نيچ ۽ ڇٽ سمجهي نفرت ڪري ٿو- چاهي اهو هندو هجي يا مسلمان، ان کي ان جي سزا هن جهان ۾ ئي ڀوڳڻي پوي ٿي.“

لڇمڻ جون اهي مختصر ٽريلر نموني جون ڳالهيون ٻڌي هر دفعي محسوس ٿيندو آهي تہ هو هڪ وڏي فلم آهي ۽ ساڻس ڪڏهن سڪون سان ڪچهري ڪري وڏي ڪهاڻي لکي سگهجي ٿي پر سنگاپور جهڙي مشغول شهر ۾، هميشه ٿورو عرصو هجڻ ڪري، هر وقت دماغ تي سوين ڪم ڇهٽيل هوندا آهن. اتي ڪڏهن بہ لڇمڻ جون فيلسوفن واريون ڳالهيون نہ سمجهہ ۾ آيون ۽ نہ چڱي طرح ٻڌڻ جي توفيق رهي.

سنگاپور کان هانگ ڪانگ ويندي چيني سمنڊ تان

1981ع

وقت هجي نہ راند ڪيڏجي

سمنڊ تي- خاص ڪري آئوٽر ائنڪريج تي ڪڏهن ڪڏهن ايتري تہ واندڪائي ملندي آهي جو سمجهہ ۾ نہ ايندو آهي تہ وقت ڪيئن گذارجي. (بندرگاهہ ۾ اندر گهڙڻ کان اڳ جنهن سمنڊ جي حصي ۾ بيهي انتظار ڪجي ٿو ان کي آئوٽر ائنڪريج سڏجي ٿو). ڪڏهن ڪڏهن چين يا اتر ڪوريا جي بندرگاهن ۾ گهڙڻ لاءِ ٻاهر مهينو مهينو بہ انتظار ڪرڻو پوندو آهي.

اهڙن موقعن تي وقت گذارڻ لاءِ جهازي شطرنج، ليوڊو يا مونوپوليءَ جهڙيون رانديون ڪندا آهن. هڪ ڏينهن ڪنهن جهازيءَ چيو تہ يار شطرنج خبر ناهي ڪهڙي انگريز ايجاد ڪئي آهي. واهہ جي راند آهي. مختصر سامان سان هڪ ٿي هنڌ ويهي ڪيڏي سگهجي ٿي ۽ دماغ تي بہ ڪو گهڻو بار نٿو پوي.

ٻئي چيو: ”ان راند کان وڌيڪ بهتر تہ آڏيلي واري راند آهي جيڪا پنهنجن موالين ايجاد ڪئي آهي. ان ۾ تہ بنهہ مغز نٿو کپائڻو پوي.“

”اهو ڪيئن-؟“ ڪنهن پڇيو.

”ان راند ۾ بہ موالي پنهنجا پنهنجا آڏيلا (پنجاهہ پئسيون) وچ تي رکي ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويٺا هوندا. پوءِ جنهن جي آڏيلي تي پهرين اچي مک وهي ان جا ٻئي ٽيا.“

اسان جا ڪي ڪي جهازي پتي راند جا بہ هيڊ ماستر- يعني چئمپين ٿين. هڪ دفعو ڪيڏڻ لاءِ وهندا تہ ڪلاڪن جا منهن چٽ. ڏينهن گذري رات ٿي ويندين ۽ رات گذري اچو صبح. ڪو هوش نہ هوندو اٿن. ۽ ان راند جي چوس نہ فقط جهاز تي پر ڪيترن کي ڪناري تي بہ قائم دائم رهي. هڪ دفعي پتي جي راند تان اسان جي دوست چيف انجنيئر حاذق ۽ ريڊيو آفيسر منظور جو پاڻ ۾ ناراضپو ٿي پيو.

ڳالهہ هيٺن تي جو چيف انجنيئر ۽ ريڊيو آفيسر خميس ڏينهن پنهنجي جهازران آفيس مان موٽڻ مهل اچي ڪيڏڻ ويٺا تہ رات تي وئي پر راند هلندي رهي. رات گذري ٻيو ڏينهن جمعي جو شروع ٿيو. ماني ٽڪي بہ اتي پئي هلي. جمعي جو ڏينهن پورو ٿيڻ تي رات تي ۽ پوءِ ڇنڇر جو صبح. ريڊيو آفيسر تہ موڪل تي نہ هو ۽ هن کي آفيس وڃڻو هو. سو ڇنڇر ڏينهن نائين بجي ڌاري هن چيف انجنيئر کي چيو: "يار هاڻ راند بند ڪرڻ گهرجي مون کي آفيس وڃڻو آهي. دير پئي ٿئي."

ريڊيو آفيسر ٻڌايو تہ ايتري ڳالهہ تي بس ان تان اسان وارو حاذق بگڙجي ويو. سيني اڳيان دانهون ڪري هن کي چوڻ لڳو تہ جڏهن هو ايترو جلدي ۾ هو تہ پوءِ هن وٽ ويٺي راند ڪيڏڻ جو آيو؟

موهن جو دڙو نظر اچڻ

ڪنهن گهر، اسڪول يا ڪاليج ۾ ڪجهه عرصو رهي، ڇڏڻ تي اها جاءِ بلڪل ياد اچي ٿي. ان ۾ ڪو شڪ ناهي. پر ايترو به نه جيترو اسان جي يار چيف انجنيئر ماهتاب کي سندس جهاز 'موهن جو دڙو' ياد ايندو آهي.

'موهن جو دڙو' نالي جهاز اڄ کان پندرهن سال کن اڳ (1969ع ۾) يوگوسلاويا ۾ ٺهيو. ۽ هي اسان جو ڪليگ ماهتاب ان وقت فورٿ انجنيئر جي حيثيت سان ان جهاز تي چڙهيو هو. اڳتي هلي هن سيڪنڊ انجنيئري ۽ چيف انجنيئري جا امتحان پاس ڪيا. جن بعد پڻ ڪافي سال ساڳي جهاز موهن جو دڙو تي سيڪنڊ انجنيئر ۽ چيف انجنيئر تي رهيو. ۽ پوءِ ان جهاز کي ڇڏي ٻه سالَ ٿي ويس. ۽ ان بعد مختلف جهازن تي Sail ڪندو رهيو. پر جڏهن به نشو چڙهندو هوس ته پنهنجي ڪئبن جي، سمنڊ پاسي واري دري کولي، اتان پاڻ کي سمنڊ ۾ ٽپ ڏيڻ جي ڪوشش ڪندو هو. ڇچڙ تي وراٽيندو هو: "موهن جو دڙو سامهون بيٺو آهي. مون کي ڇڏيو ته ان تي وڃان."

پوءِ ڇگو جو شراب تي بندش پيئي ۽ ماهتاب پيئڻ ڇڏي ڏنو. هاڻ اهو ڏينهن ۽ اڄ جو ڏينهن مجال آهي جو ماهتاب کي وري موهن جو دڙو نظر اچي ۽ پنهنجو پاڻ کي سمنڊ ۾ اڇلي. نه ته ڪنهن محفل ۾ ويهي پيئندو پاڻ هو، ۽ تيار به چار پيا پيا ٿيندا هئا ته چاڻ ته ماهتاب کي 'موهن جو دڙو' نظر آيو ۽ متان دري کولي پاڻ کي سمنڊ ۾ اڇلي ۽ سيني جهازين ۽ جهازران ڪمپنيءَ کي سورن ۾ وجهي.

بزرگ شيطان

ڪي ڪي فارسي لفظ واهہ جا آهن. هڪ دفعي جرمنيءَ ۾ ايراني جهاز جي مرمت هلي رهي هئي. پر ۾ اسان جو جهاز بيٺل هو جنهن جا ٽربو چارجر خراب ٿي پيا هئا. شام جو پنهنجي جهاز جي ڊيڪ تي بيهي ايراني چيف انجنيئر کان خبرچار ورتم پر هن کي انگريزي نٿي آئي ۽ فارسيءَ کان آئون اڻ واقف هوس. ڪانئس اهو پڇڻ تي تہ ڇا جي مرمت هلي رهي آهي، هن فقط ايترو ٻڌايو تہ ’ديگ بخار‘ جي- يعني بخار جي ديڳ جي.

گهڻو پوءِ مون کي معلوم ٿيو تہ اها بخار جي ديڳ- ٻاڦ جي ديگ- بئالر (Boiler) آهي. واقعي جهاز جو بئالر ديڳ ئي تہ ٿي، جنهن ۾ پاڻي ٽهڪائي ٻاڦ تي پئدا ڪجي.

خميني جي انقلاب بعد ايراني آمريڪن کي جيڪي گاريون ڏيڻ لڳا، سي زبان جي لحاظ کان گهڻ دلچسپ نہ آهن. هڪ گار جيڪا هن وقت ياد اچي رهي آهي، اها آهي: شيطانِ بزرگ. اسان جو دوست آصف غيور- جيڪو ايراني جهازن ۽ ايران ۾ ڪافي وقت رهيو آهي تنهن ترجمو ڪري ٻڌايو تہ بزرگ معنيٰ پوڙهو يا وڏو. ۽ شيطان معنيٰ خلل پئدا ڪندڙ- ٺڳ، لچو، مڪار. يعني ’وڏو ٺڳ‘.

اسان جي جهاز جو سوڊان پهچڻ

آفريڪا جو وڏو کنڊ جاگرافيءَ جي حساب ۽ سهوليت کان چئن حصن ۾ ورهايو ويو آهي: اتر، ڏکڻ، اوڀر ۽ اولهه آفريڪا ۾.

سوڊان اوڀر آفريڪا ۾ اچي ٿو.

ڪجهه مصر جو حصو، جبوتي، حبش، سومالي لئنڊ، ڪينيا، زائر، موزمبق، يوگنڊا وغيره پڻ اوڀر آفريڪا جا ئي ملڪ سڏجن ٿا.

اوڀر آفريڪا جابلو حصو آهي، جنهن ۾ برف سان ڍڪيل ڪليمانجارو جهڙا مشهور جبل آهي. جنهن بابت مشهور ليکڪ ارنيسٽ هيمنگوي جو ناول Snows-of-Kiliminjaro ۽ فلم پڻ آهي. اوڀر آفريڪا ساوڪ ۽ گهاٽن بيلن وارو علائقو پڻ آهي، جتان جڳ پراڻي ۽ دنيا جي وڏي ۾ وڏي نيل ندي وهي ٿي. ۽ هندي وڏي سمنڊ جي مشهور ٻيٽن: مالاگاسي، سيچلس، زنجبار، پيمبا ۽ مئيفيا جو پڻ ويجهو- يا پري جو، اوڀر آفريڪا سان واسطو ۽ ڳنڍ ڳانڍاپو آهي.

اوڀر آفريڪا- جنهن ۾ عظيم رفٽ وادي آهي. جنهن ۾ وڪٽوريا جهڙي وڏي خوبصورت ڍنڍ آهي- جنهن مان اچي نيل نڪري ٿي. ڪينيا ۽ ميرو جهڙا مشهور جبل آهن ۽ ڪيترائي ٻرندڙ جبل پڻ- جي اجان تائين ڦاٽندا رهن ٿا ۽ جيئرا جاڳندڙ سڏجن ٿا. ان ڪان علاوه اوڀر آفريڪا سفاريءَ جي دنيا ۽ جانورن، پکين ۽ ٻيلن کان پڻ مشهور آهي.

اوڀر آفريڪا ۾ رهندڙ ماڻهو گهڻي ڀاڱي نيگرو Negroid نسل ۽ ان مان نڪرندڙ ذاتين جا آهن. ڌارين ملڪن جي ماڻهن مان پاڪستاني، هندستاني، گوائين ۽ عرب ملندا. سڄي اوڀر آفريڪا ۾ 'سواهلي' نالي ٻولي ڳالهائي وڃي ٿي پر مٿين ملڪن- يعني مصر، سوڊان، حبش وغيره ۾ سواهليءَ کان وڌيڪ عربي هلي ٿي. مذهب گهڻي ڀاڱي اسلام آهي. ڪجهه ڪرسچن، ڪجهه بت پرست ۽ ڪجهه بنا مذهب جي ماڻهو پڻ آهن.

يورپي ملڪن جي راڄ جا نشان اڃان تائين اوڀر آفريڪا ۾ موجود آهن. واسڪوڊيگاما جي ڏينهن ۾، سمنڊ تي نهرايل پورچوگالين جا قلعا اڃان به سڄي اوڀر آفريڪا ۾ نظر ايندا. ڪيترائي ماڻهن ۽ جاين جا پورچوگالي، فرينچ يا انگريزي نالا اڃان به هلندا اچن. جيتوڻيڪ گهڻا عربيءَ جا (مثال طور: ممباسا، دارالسلام وغيره) ۽ آفريڪي ٻولين جا نالا آهن.

ڇڙو هڪ اڌ صدي اڳ آفريڪا هڪ اونداهو کنڊ هو. سورهين صدي جي شروع ۾ هندستان جي ڳولا ۾ پورچوگالي هتان اوڀر آفريڪا ڪان اچي نڪتا ۽ هي علائقو صدين تائين هندي وڏي سمنڊ ۾ واپار وڙي جي وڏي چونڪي رهي. وڪامڻ لاءِ، هتي جي شهرن مان هندستان، عربستان ۽ ٻين مشرقي ملڪن ڏي سون ۽ عاج ويندو هو. هتي جي سون ٿي يورپ جي واپارين کي هرکايو جن جي پويان انهن ملڪن جي حڪومتن طاقت ذريعي هنن ملڪن کي پنهنجي ڪالوني ٺاهيو. حبش (اٿوپيا) کان سواءِ اوڀر آفريڪا جا سڀ ملڪ 1895ع تائين يورپ جي قبضي هيٺ اچي ويا هئا. ۽ سوڊان پهريون آفريڪي ملڪ هو، جنهن سڀ کان اڳ 1956ع ۾ آزادي حاصل ڪئي. ان بعد هڪ هڪ ٿي، اڄ تائين، سڀ ملڪ آزاد ٿي چڪا آهن ۽ پنهنجيون پنهنجيون حڪومتون اٿن.

اسان جو جهاز آمريڪا کان موٽندي سڄو ائٽلانٽڪ ۽ يؤنچ سمنڊ لتاڙي ڪجهه ڏينهن لاءِ اڄ هتي سوڊان جي بندرگاهه پورٽ سوڊان ۾ آيو آهي. منهنجو هي سوڊان ۾ پهريون دفعو آهي. جيتوڻيڪ اوڀر آفريڪا جي ٻين ڪيترن ملڪن: مصر، ڪينيا، موزمبق جي بندرگاهن ۾ گذريل پندرهن سالن ۾ ڪيترائي دفعا اچڻ ٿيو آهي.

هتي جي بندرگاهه ۾ گهڻن جهازن بيهڻ جو بندوبست ناهي ان ڪري اسان جو جهاز اندر جاءِ ملڻ جي انتظار ۾ ٻاهر کليل سمنڊ (آئوٽر ائنڪريج) تي بيٺو آهي. ٻيا به ڪجهه جهاز اسان وانگر ٻاهر ترسيل آهن. انهن مان ٻه يوناني جهاز آهن، جن تي ڪجهه پاڪستاني آفيسر ۽ خلاصي آهن. هڪ بنگلاديش جو جهاز، اندران بندرگاهه مان سامان لاهي ٻاهر اچي بيٺو آهي. ڪجهه ڏينهن بعد هتان ڪجهه اناج ۽ ڪو تيلي ٻج کڻي سعودي عرب جي بندرگاهه جدي روانو ٿيندو. ان جهاز جو ريڊيو آفيسر پاڪستاني آهي سو

جهڙوئي اسان لنگر ڪيرائي واندا ٿياسين تہ اسان جي همراهن ڪان خبرون چارون وٺڻ لڳو. سنڌس ڳالهين جو تت هن ريت هو: ”ڏارين ملڪن جي جهازن تي پگهار سٺو آهي، پر اڪيلائيءَ جو احساس اڏوهيءَ وانگر اندر کايو کوکلو ڪريو ڇڏي. جهاز تي ڪاڏو پيتو ۽ رسم رواج پڻ ڏارئين آهي. سڀ کان وڏي ڳالهہ تہ پاڪستاني ڪمپنيءَ جا جهاز دنيا جي کهڙي بہ ڪنڊ ۾ هليا وڃن پر ٻي ٽي مهيني وري واپس پنهنجي ئي وطن موٽن ٿا ۽ ماڻهو تازو ٿيو وڃي. پر ڏارين ملڪن جو جهاز سڄو سال ڏارين ملڪن ۾ رهي ٿو. يا نصيب ڪڏهن ڪو اتفاق سان پاڪستان اچي ويو تہ اهو بہ فقط ڏينهن اڌ لاءِ-“

اهڙي قسم جون (ڏارين جهازن تي رهندڙ اسان جي پاڪستانين جون) ڳالهيون اسان جي جهازين کي سڪون سان ۽ هڪ مَنو ٿي پنهنجي پاڪستاني جهازن تي دل لڳائي نوڪري ڪرڻ لاءِ ٽانڪ آهن. ۽ هڙن سوڏان جهڙن ماٺ مٺوڙي وارن بندرگاهن ۾ اهڙيون ڳالهيون چڱيءَ طرح دل سان هنڊائڻ جو موقعو ملي ٿو- جتي پاڻ کي مشغول رکڻ لاءِ ٻي تہ ڪا ڳالهہ آهي ئي ڪانہ- نہ ڪا ٽي وي اسٽيشن ۽ نہ وري ڪا ٻڌڻ لائق ريڊيو اسٽيشن.

هي ملڪ سوڊان

سوڊان پکيڙ ۾ نوَ لک انهٺ هزار چورس ميل آهي. جنهن جي اتر ۾ مصر ۽ لبيا آهي، ڏکڻ ۾ يوگنڊا، ڪينيا ۽ زائر. سوڊان جي گاديءَ جو هنڌ خارطوم آهي جيڪو جاگرافي ۽ تواريخ جي لحاظ کان مشهور جڳهه آهي- جتي اڇي ۽ آسماني نيل نديون اچيو ملن.

سوڊان جو اتراهون علائقو جيڪو ڳاڙهي سمنڊ سان وڃيو ملي، وارياسو رڻ پٽ آهي ۽ دنيا جي مشهور بيابان صحرا جو حصو هتان شروع ٿئي ٿو. هتي دنيا جو سڀ کان گهٽو گرم اونهارو ٿئي ۽ ٽيمپريچر 126 ڊگرين کان به مٿي چڙهيو وڃي. پر ساڳي وقت سوڊان سرسبز پڻ آهي. فقط ٻارهن ڊگريون ' ويڪرائي ڦاڪن (Latitude) جون' هيٺ اچبو ته گهاٽا ٻيلا ۽ جهنگل نظر ايندا جتي سٺ کان مٿي قسمن جا جانور، ڪيترائي پکي ۽ نانگ بلائون آهن. ڪيترا اهڙا جانور به هتي موجود آهن، جيڪي ٻين ملڪن ۾ ڪڏهوڪو مري کپي ويا.

سوڊان ۾ عاج، ايبوني، سون، چيتي جون کلون، واس ۽ مٺي خوشبوءِ واري ڪونئر جو واپار چار هزار سال پراڻو آهي. سوڊان لفظ جي معنيٰ ڪارن جي زمين آهي. ۽ هن ملڪ جي سورهن ملين آدمشماريءَ ۾ اڌ کان وڌيڪ حبشي آهن- خاص ڪري ڏکڻ ۾ رهندڙ ڊنڪا قبيلو. ان بعد نينگرو (Negro) ۽ عرب قومن جي ملاوٽ آهي.

سوڊان، ڪش گهراڻي جي گاديءَ جو هنڌ رهيو آهي. جيڪا چيو وڃي ٿو ته آفريڪا ۾ پراڻي ۾ پراڻي سوسائٽي آهي ۽ عيسوي سن کان هزار سال اڳ کان سن 300 تائين اوج ۾ رهي. سوڊان ڇهين صديءَ ۾ عيسائيت جي اثر هيٺ آيو ۽ ٻارهن سؤ ڏاري جڏهن ترڪن سوڊان تي قبضو ڪيو، ته هنن جي اچڻ سان اسلام جي پرچار ٿي.

سن 1880ع ۾ سوڊان وس ڪري ڏارين کي تڙي ڪڍيو ۽ پنهنجي حڪومت قائم ڪئي. پر اهو دور فقط ويهه سال کن هليو. ان بعد وري ڏارين جي هٿ هيٺ اچي ويو ۽ مصر ۽ انگلنڊ گڏجي مٿس حڪومت ڪئي. آخرڪار 1956ع ۾ کيس وري آزادي ملي.

Sleeping Sickness

آفريڪا کنڊ اڃ بہ ايترو سلامت نہ آهي جيترو يورپ آهي. آفريڪا جي ڪنهن بہ ملڪ ڏي رخ رکڻ کان اڳ ڪيترين ئي ڳالهين جو خيال رکڻو پوي ٿي. ٽيٽزي مک بہ انهن مان هڪ آهي جنهن کان آفريڪا جا رهاڪو ۽ گهمڻ لاءِ ايندڙ چڱيءَ طرح واقف آهن. هيءَ مک هتي جي ماڻهن ۽ وهٽن لاءِ هڪ قسم جو عذاب ۽ موت جو پيغام آهي. ان جي اثر هيٺ نہ فقط ڏکڻ سوڊان پر سڄي آفريڪا جو ڳپل حصو (اٽڪل چار ملين چورس ميل) اچي وڃي ٿو جيڪو سڄي U.S.A کان بہ گهڻو ٿيو. ٽيٽزي مک جيڪا انگريزيءَ ۾ Tsetse لکي وڃي ٿي، اسان جي عام گهرو مک کان ٿوري وڏي ٿئي ٿي. هن جي ڏنگ سان ماڻهو يا جانور کي گهاتي ننڊ Sleeping Sickness ڪٽيو وڃي جنهن کي ميڊيڪل سائنس ۾ Trypanosomiasis سڏجي ٿو.

هن مک جا ايڪيهہ کن مختلف قسم آهن پر انهن سڀني جو کاڄ ’رت‘ آهي، جيئن منگهڻ مڇر جو گذر رت تي آهي. هن مک جي رهائش گاهہ، ٻوٽن ۽ گهاٽن ٻيلن ۾ آهي. اڏامڻ تمام گهٽ اٿس. ان ڪري ٻيلي يا جهنگ جو پٽو صاف ڪري ڇڏبو تہ هوءَ هڪ حصي مان اڏامي ٻي تائين پهچي نہ سگهندي. ان طريقي سان آفريڪا کنڊ جو چڱو حصو هن مک کان نجات حاصل ڪري چڪو آهي. هن مک جو ڏنگ تمام تکو ۽ ايذائيندڙ ٿئي ٿو، جنهن سان هوءَ رت چوسي ٿي. هوءَ پٽونءَ يا چيلاٽي وانگر نہ پر مڇر جيان آهي جيڪو مليريا بيماريءَ جو کڻندڙ (Carrier) آهي. هيءَ ٽيٽزي مک بہ Trypanosomiasis بيماري کڻندڙ آهي ۽ اصل معنيٰ ۾ اجل جي ننڊ ڏياريندڙ اهو Trypanosome جراثيم (Parasite) آهي، جيڪو ڪيترن ئي جانورن جي رت ۾ رهي ٿو. جهڙوڪ: شينهن، ٻٽاپٽي گڏهہ (زيبرا)، ائنٽيلوپ وغيره ۽ ڏيڏر، مانگر مڇ ۾

پڻ. اهي جانور مٿين جراثيم جا ميزبان ٿين ٿا پر کين ڪوبہ اثر نٿو ٿئي. هو ان سلسلي ۾ بيحد نرجا (Immune) آهن. ٽيٽزي مک جڏهن اهڙن جانورن کي چڪ هڻي ٿي تہ انهن جي رت سان گڏ جراثيم بہ چوسيو وٺي. ان بعد جڏهن اها مک ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي ڪنهن جانور کي چڪ هڻي ٿي، جيڪو نرجو ناهي، تہ اهو يڪدم بيمار ٿيو پوي.

پالتو جانور، ڪير ڍڳڙ وهٽ ۽ ماڻهو Immune نہ هجڻ ڪري اهڙي هنڌ جتي هي مکيون آهن، سلامت نٿا رهيو سگهن. اهوئي سبب آهي تہ جيئن اسان وٽ مچرن کان مال کي بچائڻ لاءِ غريب ميهار ڏنار سڄي سڄي رات ڇيڻن جي دونهين دکائي وهندا آهن تيئن هتي آفريڪا جي ماڻهن جو حال آهي. ماڻهو پاڻ ڏکيو سکيو گذاري پنهنجي مال کي بچائيندا رهن ٿا جو اهو ئي هنن لاءِ سڀ ڪجهہ آهي. جيتوڻيڪ اج ڪلهہ ڪيترين ئي دوائون اينٽي ٽاڪسن، اينٽريسائيڊ وغيره نڪري پيون آهن، پر آفريڪا ۾ انهن جو حاصل ڪرڻ فقط شهرن تائين محدود آهي. اندر ٻيلن ۽ جهنگلن ۾ علاج جو بندوبست تمام ڏکيو آهي.

پورٽ سوڊان جي هڪ عيسائي (مشنري) اسپتال جي پوڙهي ڊاڪٽر- جنهن آفريڪا ۾ پنهنجي عمر جو اڌ کان وڌيڪ عرصو گذاريو آهي تنهن ٻڌايو تہ ان بيماريءَ کان علاوه آفريڪا ۾ مليريا، سلهہ، ڪوڙهہ، بادفرنگ، اپاسيون ۽ ايليفنٽاس جهڙيون بيماريون پڻ عام آهن. ڪئنسر پاڻ نہ برابر آهي ۽ گند ڪچري مان پيدا ٿيندڙ ڪالرا ۽ پليگ جهڙيون بيماريون پڻ تمام گهٽ آهن. صفائيءَ جي معاملي ۾ آفريڪا ڪنڊ وري بہ ايشيا کان بهتر آهي.

ڪجهہ ٻيون بيماريون جن جو واسطو سنئون سڌو آفريڪا سان آهي ۽ هڪ ٽوئرسٽ کي خبردار رهڻ کپي. اهي آهن: بلحارظيا جيڪا گهٽو ڪري نيل نديءَ جي پاڻيءَ ۾ وهنجڻ سان ٿئي ٿي، گاٿنا ڪينئان، Onchocerciasis (جنهن ۾ ماڻهوءَ جي نظر صفا گهٽجيو وڃي)، ڪاري پاڻيءَ وارو تپ، ييلوفيور، ٽراپيڪل Phadogenic السر. ۽ آفريڪا جي پنجهتر سيڪڙو شيدي ماڻهن کي پيٽ ۾ ڪنهن نہ ڪنهن قسم جا ڪينئان تہ آهن ئي آهن. ڪجهہ

اهڙيون بيماريون- مثال طور هرنيا، چڪي، سَٽ، ڏُن لهڻ وغيره جيڪي يورپ ۽ ايشيا ۾ به آهن پر علاج ۽ آپريشن ڪري ايڏو مسئلو نہ آهن، پر هتي تمام گهڻو چانئيل آهن. انهن بيمارين جا ڪيترائي سبب ٿيا وڃن ٿا. جهڙوڪ گهڻو بار کڻڻ يا گهلڻ، وڻن ۽ دڙن تان ٽپ ڏيڻ. غلط ڪاڏي ڪان پيٽ تي سوج ۽ ويم لاءِ اڏنگا طريقا ۽ اوزار استعمال ڪرڻ ڪري پڻ اهي بيماريون ٿيڻ جا امڪان آهن.

پورٽ سوڊان

1981ع

نوهان کي لڳي آهي شينهن جي....

آفريڪا جون ڳالهيون ڪندي آفريڪا جي جانورن جو ذڪر نہ ڪرڻ ائين آهي جيئن جپان جي سفرنامي ۾ فيوجي جبل ۽ گيشا گرلز جو ذڪر نہ ڪرڻ. يا انگلنڊ جي سفرنامي ۾ ’موسم‘ ۽ ’قطار ۾ بيهڻ‘ جي ڳالھہ کي لنوائي وڃڻ.

اسان جي سنڌ وانگر آفريڪا ۾ بہ ڪيترائي واندا، وڻ هيٺان، نديءَ جي ڪناري تي، ڪنهن ڇپر جي اوٽ ۾، ڪنهن ڪچي هوٽل يا اوتاري جي آڳنڌ ۾ ويهي ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪچهريون ڪندا نظر ايندا. ڪچهريون ۽ چرچا جڏهن اسان وٽ بہ شيدين جا مشهور آهن تہ پوءِ هتي جا شيدي ڀلا ڪيئن پٺتي رهجي سگهن ٿا. آفريڪا کنڊ جي ڪيترن ئي ملڪن جي انيڪ بندرگاهن ۾ اهڙيون ڪچهريون ٻڌڻ ۾ اينديون جن ۾ ڪل ڀوڳ ۽ ٽوٽڪن کان وٺي عشق محبت جا قصا، ٻاٽڪن ۽ ڪوڙن سچن داستانن کان وٺي عقل ڀريون ڳالهيون اچي وڃن ٿيون. پڙهندڙن جي دلچسپيءَ لاءِ ڪجھہ هتي ڏيان ٿو.

هن باب ۾ هتي جي مختلف جانورن بابت ڪجھہ ڳالهيون آهن جيڪي مون اهڙين ڪچهرين ۾ آفريڪا جي شڪارين، جانورن جي ڄاڻن، شڪار ۽ جانورن سان واسطو رکندڙ ماڻهن ۽ انهن جي دوستن کان ٻڌڻ جي علاوه مختلف ڪتابن ۾ پڙهيون آهن.

- چون ٿا تہ شينهن حملي وقت يا پنهنجي جان بچائڻ مهل پنجٽيھہ ميل في ڪلاڪ جي حساب سان ڊوڙي سگهي ٿو ۽ هن جي طاقت جو جواب ناهي. سڄي پٽاپٽي گڏهہ (زيبرا) کي- جنهن کي ڏھہ ماڻهو کڻي سگهن تنهن کي وڏو شينهن يڪي سر ڇڪي سگهي ٿو.
- شينهن نالي ڇيو وڃي ٿو تہ جنگل جو راجا آهي- ان ۾ ڪو شڪ ناهي. پر دلير ڪتن جو جوڙو هن کي ڀڄائي سگهي ٿو.

- شينهن نالي مشهور آهي تہ هن جو هني مون Honey Moon فقط ٽي هفتا هلندو آهي. ان عرصي دوران شينهن ۽ شينهڻ پنهنجي آرام يا موج مستيءَ ۾ ٻئي ڪنهن جو خلل هرگز پسند نہ ڪندا آهن. ڪيترا دفعا سفاري پارڪن ۾ ان هني مون واري عرصي ۾ اينڊز ويندڙ گاڏين اڳيان بہ شينهن ۽ شينهڻ هڪ ٻئي کي چميون ڏيندا رهندا. شينهن هاٿيءَ وانگر شرميلو ناهي.
- ماديءَ جي ڏُڪجڻ بعد نر (شينهن) سندس اڳيان ٺي رهي ٿو، جيڪا گهٽو ڪري ساڍن ٽن مهينن بعد ٻار ڄڻي ٿي. ان ڪان پوءِ بہ ڪي ڪي شينهن پنهنجي ڪٽنب تي هٿ رکندڙ وڏا ٿي گڏ گڏ رهن ۽ جيسين ٻچو ارڙهن مهينن کي پهچي.
- مادي شينهڻ کي ٽن سالن جي ساهيءَ بعد وري گرمي ڪٽندي آهي ۽ ايئن ڪرڻ سان قدرت اهڙو حساب رکيو آهي جو نئين ڦر ڏيڻ ڪان اڳ پهريون ڦر سندس حفاظت ۾ پلجيو چڱو وڏو ٿيو وڃي.
- ڪڏهن ڪڏهن نر شينهن ڪٽنبي زندگيءَ مان جهٽ بيزار ٿي پوندو آهي ۽ اڪيلو ٺي اڪيلو هيڏانهن هوڏانهن رلڻ پنڻ نڪري ويندو آهي. ڪڏهن وري امالڪ موٽي ايندو آهي ۽ خراب موڊ ٽيڻ ٽي، جيئن ٺي ماديءَ جو ڌيان پري هوندو آهي تہ پنهنجو ٺي ٻچو ڪائي ڇڏيندو آهي.
- هونءَ پڪي پڪڻ توڙي جانورن ۾ نر ڪاڌو مهيا ڪندو آهي پر شينهن جي ڪٽنب ۾ ڪاڌي جي ڳولا لاءِ مادي نڪرندي آهي.
- آفريڪي ڳوناٺن جي چوڻ مطابق اڳ زماني ۾ شينهن جو چڪيل بچي نہ سگهندو هو جو هن جي وات ۾ ايڏي تہ گڦ ۽ زهريات رهي ٿي جو زخم يڪدم جراثيمجيو پوي. پر هاڻ پينيسلين جي ايجاد ۽ موجودگي، جهڙن تهڙن ڦٽيل ماڻهن کي بچائيو ڇڏي.
- ڪي ڪي شينهن آدمخور بہ ٿين جي لاهي پائي ماڻهن کي کائڻ پنيان هوندا آهن. اهڙن شينهن جا قصا اڪثر ڊائجيسٽن ۾ ملندا يا جم ڪاربيٽ ۽ جان ماسٽرس جهڙن انگريزي ليکڪن جي ڪتابن ۾. يا سندربن ٻيلي جي آسپاس رهندڙ بنگالين واتان ۽ هندستاني راجائن ۽ انهن انگريزن جي اولاد واتان ٻڌبا جن هندستان تي راج ڪيو.

هڪ لطيفو ياد اچي رهيو آهي جيڪو هڪ آدمخور شينهن بابت ته نه آهي پر اهڙي شينهن بابت ضرور آهي جيڪو روزانو رات جو ڪنهن سکن جي ڳوٺ مان هڪ ڍڳي ڪائي ويندو هو. ڪنهن کي به همت نٿي ٿي ته ان شينهن کي ڪٽي ماري. آخر هڪ سک هام هنئي ته اهو ڪم هو ڪندو. شينهن کي مارڻ لاءِ هيءَ ترڪيب ٺاهي ويئي ته هو ڍڳيءَ جي کل پنهنجي مٿان چاڙهي پاڻ سان ڀالا خنجر کڻي ڳوٺ جي ٻاهران شينهن جو گس وٺي وهندو. شينهن هن کي ڍڳي سمجهي جيئن ئي هن ڏي وڌندو ته هي ان تي حملو ڪري ڍاهي رکندس.

رٿيل ترڪيب سڀني ڳوٺاڻن کي وڻي ۽ هن تي ڍڳيءَ جي کل چاڙهي ڳوٺ کان ٻاهر ببهاري پاڻ اچي سک جي ننڊ سٽا ته اڄ شينهن جي ڇا مجال جو ڳوٺ ۾ اچي ڪنهن جي ڍڳي ڪائي وڃي. ٻئي ڏينهن صبح جو اٿي ڏسن ته شينهن ته دستور موجب ڍڳي ماري هليو ويو ۽ جيڪو همراهه پهلواني ڪري شينهن کي مارڻ لاءِ نڪتو هو ان جو پتو ئي نه. سڀ وائڙا ٿي ڪيس سڄو ڏينهن گهر گهٽيون، هڙيون اوتارا ڳوليندا رهيا پر ڪا سڌ نه پئي. آخر شام ڌاري ڏسن ته همراهه هڪ چر ۾ لڪيو ويٺو آهي. سڀني تعجب مان پڇيس: "ابا ڪر خبر؟ شينهن کي ڇو نه ماريئي-؟"

جواب ۾ ماڳهين ناراض ٿي وراڻيائين: "توهان کي لڳي آهي شينهن جي، هيڏانهن هڪ ڍڳو مون کي سڄ پچ جي ڍڳي سمجهي اچي پٺيان پيو آهي. مس مس ڊوڙي اچي هتي لڪو آهيان ۽ پنهنجي جان ۽ عصمت بچائي اٿم...."

بهرحال تنزانيا جي شهر ابينا ۾ اهڙي آدمخور شينهن جو هرڪو ذڪر ڪندو جنهن سن 1946ع ۽ 1947ع ۾ پنج سؤ کان به مٿي آفريڪن شيدي ڪائي چڏيا هئا. شينهن پنهنجي ماريل شڪار کي ڪاڻ پچ کان شروع ڪري منهن ڏي وڌي ٿو.

آفريڪا سڄي- نائيجر نديءَ کان وٺي زمبيزيءَ تائين، پاڻ اچان به هيٺ تائين، شينهن سان پري پيئي آهي، سواءِ وچ ڪانگو جي. اتي هيڪاندا گهاتا ٻيلا هجڻ ڪري شينهن کي چرير ۾ ڏکيائي ٿئي ٿي- بقول جان گنتر ۽ پئٽرسن جهڙن ليکڪن جي، جن پنهنجن ڪتابن: The Man Eaters of Tsavo ۽ Inside Africa ۾ ان بابت ڪافي لکيو آهي. شينهن جي گجگوڙ ڇهن ستن ميلن تائين ٻڌي سگهجي ٿي ۽ ڪي ڪي شينهن تور ۾ ٻه سؤ ڪلو- پنجن مڻن کان به ڳرا ٿين.

آفريڪا- جانورن ڪري نرالو ڪنڊ

• شينهن کان وڌيڪ دلچسپ جانور هاٿي آهي. هتي جي ماڻهن جو چوڻ آهي تہ هر هاٿيءَ جي چال چلن ماڻهن وانگر مختلف ٿئي ٿي. ڪيترن شڪارين جو اهو چوڻ آهي تہ هاٿيءَ کي اڳواٽ خبر پئجيو وڃي تہ فلاڻو هن کي مارڻ جو ارادو رکي ٿو يا فلاڻو هٿيارن سان آهي. اها ڄاڻ ٻين بہ ڪيترن ئي جانورن کي پوي ٿي. هاٿي پنهنجي ڦر يا پنهنجي ڌڻ مان زخمي ٿيل هاٿيءَ کي بچائڻ لاءِ پنهنجي جان جي بہ پرواهہ نہ ڪندو آهي. وڏي عمر ۾ هاٿي- خاص ڪري نر، چڙچڙو ٿيو پوي.

• هاٿي، دشمن سان وڙهڻ وقت پنهنجن سونڊ ويرهي سيڙهي پنهنجي ڇاتيءَ سان لڳائي رکندو آهي جيئن ان کي ڪو نقصان نہ رسي. هاٿيءَ جي سونڊ سندس جسم جي نازڪ شيءِ سمجهي وڃي ٿي جيتوڻيڪ اها بہ ڪافي ڳري ٿئي ٿي ۽ سؤ ڏيڍ سؤ ڪن سير تور ٿيندي‌س. ڪن ڪاڌي پيتي جي شوقينن جو چوڻ آهي تہ هاٿيءَ جي سونڊ ڪائڻ ۾ لذيذ ٿئي ٿي ۽ ڪافي مهانگي وڪامي ٿي. رڌڻ وارا هاٿيءَ جي سونڊ کي مٽي وٽان ڳترا ڳترا ڪري، ان کي ڀرين اوٻاري پوءِ ترين.

• هاٿي جيتوڻيڪ وڻن جو ڏاڍو نقصان ڪن ٿا، پر ساڳي وقت فائديمند پڻ آهن. سندن لِڌِ ۾ مختلف وڻن جا آيل ٻج مينهن پوڻ ڪري جتي ڪٿي ڦٽيو پون. هاٿي پاڻيءَ منجهہ لڳ ڪرڻ جو شوقين آهي ۽ ان ڌنڌي ۾ ڪيس اڌ ڪلاڪ ڪن لڳيو وڃي. ۽ اهو سڄو وقت ايڏو گوڙ گهمسان لڳائي رکندو آهي جو اوڙي پاڙي کي بہ خبر پئجيو وڃي تہ ملڪ ۾ ڇا پيو وهي واپري. ۽ هيءَ ئي هڪ جانور آهي جنهن جي نر کي گرمي ڪٽي ۽ نہ ماديءَ کي. ۽ هاٿڻ انهن ٿورن مادي جانورن مان آهي، جنهن کي ٿڻ اڳين ٽنگن وٽ ٿين ۽ نہ مينهن ڍڳيءَ جيان پوئين ٽنگن وٽ.

• سڄي آفريڪا ۾ هاٿيءَ جي شڪار جون ڳالهيون توهان کي جتي

ڪٽي ٻڌڻ ۾ ايندي‌ون. جيئن شاعر لاءِ چيو ويندو آهي تہ هو پنهنجي ڪيسي مان چانهہ پيئاري بہ پنهنجو نئون شعر ٻڌائيندو آهي تيئن هتي جا ماهر شڪاري ماني ڪارائي بہ شڪار بابت ٻڌائين. نوان سيڪڙات پڻ توهان کي هاٿيءَ جي ڦاسائڻ، مارڻ ۽ ويڙهہ جي ٽيڪنيڪ جون ڳالهيون اهڙي ادا ۽ لئہ سان ٻڌائيندا جيئن اسپين ۾ ماٹهو ڍڳي جي ويڙهہ جون ڳالهيون ٻڌائين.

• هاٿي هونءَ تہ گهڻو ئي سڀاجهو پر ڪاوڙ ايندي‌س تہ پوءِ ڪار ۾ ويٺل ماڻهوءَ کي بہ نہ ڇڏيندو. هو جنهن وقت پويون لتون زمين تي هڻي تہ ان وقت ڪانئس پڇي پاسو ڪجي. هتي جي ماڻهن چوائي، هاٿيءَ جي مار کاڌل ماڻهو ورلي ڪو جيئرو ملندو جيڪو ان بابت ٻڌائي سگهي. دريائي گهوڙي، جهنگلي سانَ ۽ ٻين جو پنايل بچي سگهي ٿو پر هاٿيءَ جو ستايل بچي سگهي- اها اڻ ٿيڻي ڳالهہ آهي. ماڻهوءَ سان وڙهڻ وقت هاٿي پيرن سان بہ لتاڙي ٿو تہ سونڊ سان بہ ٽڙون هڻي ٿو.

• هاٿيءَ جا ٻاهر نڪتل ڏند (Tusks) عاج جا ٿين جيڪا ڇڱي مهانگي شيءِ آهي ۽ سڄي دنيا ۾ گهڻو هلي ٿو. عاج مان ڳهہ زيور، سينگار ۽ سونهن جو سامان، سووينئر ۽ ٺپا (Seals) ٺاهيا وڃن ٿا. اڄڪلهہ آفريڪا ۾ ڏينهون ڏينهن هاٿين جو تعداد گهٽجڻ ڪري هاٿي مارڻ تي سخت بندش وڌي ويئي آهي پر تڏهن بہ شيدي، عاج جي لالچ ۾، هاٿين کي چوريءَ ماري، انهن جو عاج ٻاهران ملڪن ڏي سمگل ڪندا رهن ٿا. عاج جي اڄ ڪلهہ وڏي مارڪيٽ جپان، هانگ ڪانگ، دبئي ۽ آمريڪا ۾ چئي وڃي ٿي. هاٿيءَ تان سندس ڪل ڪوري لاهڻ هڪ وڏو ڪم سمجهيو وڃي ٿو جنهن لاءِ پنج ڇهہ ڪاساين کي بہ ٽي ڏينهن لڳيو وڃن. فقط سندس ڏند ڪڍڻ ۾ هڪ ڏينهن لڳيو وڃي جيڪي سندس کوپڙيءَ ۾، ٻاهر نڪتل ڏندن جي ٽئين حصي جيترو اندر ڦچيل ٿين ٿا. ان کي ڪڍڻ لاءِ هنرمند ماڻهوءَ جي ضرورت آهي نہ تہ سڄو قيمتي عاج چٽرجيو وڃي. هوئنئن ان جو سولو طريقو اِهو ٻڌايو وڃي ٿو تہ کوپڙيءَ کي ست اٺ ڏينهن ڇڏي ڏجي تہ ڀِڻي خراب ٿئي ۽ سڙي جيئن عاج جي ير وارا ريشا ڪونئرا ٿي وڃن. پوءِ يڪو ڏند کي ڇڪي ڪڍي سگهجي ٿو. پر گهڻا شڪاري چوريءَ جي چڪر ۾ جلدبازيءَ ۾ هوندا آهن ۽ جهٽ پٽ ڪڍڻ لاءِ مٿل هاٿيءَ جي کوپڙيءَ مٿان ڇيٽان ۽ چوڏا رکي هلڪي

باهہ ڏين جيئن ڏندن جي اوسي پاسي وارو گوشت رڙجي نرم ٿي وڃي ۽ پوءِ ڏند سولائيءَ سان نڪريو اچن..

• آفريڪن هاٿي پالتو جانور نہ آهي. جيڪي هاٿي دنيا جي سرڪس ۾ نظر اچن ٿا اهي هندستان، سري لنڪا ۽ ٿائلنڊ پاسي جا آهن. ان لاءِ هندستاني اڪثر اهو چوندا آهن تہ هندستان جي تهذيب جيئن تہ آفريڪا کان پراڻي اهي، ان ڪري اتي جا هاٿي وڌيڪ سڌريل ۽ تهذيب يافتہ آهن.

• هاٿيءَ کان پوءِ واڳون پڻ آفريڪا جو اهم جانور آهي جيڪو ڍنڍن ڍورن ۽ درياهن ۾ عام ملي ٿو. واڳون ڏسڻ ۾ سڀ کان گدلو جانور آهي ۽ ويهہ فٽ کن ڊيگهہ ٿئيس. هو شڪار کي وات ۾ سوگهو ڪري ست اٺ ڪلاڪ پانيءَ اندر جهلي بيهي ٿو جيئن ان جو گوشت نرم ٿئي. پوءِ ان کي سڄو ڳڙڪايو ڇڏي.

• ڦٽيل جنگلي سانُ سيني جانورن ۾ خوفناڪ مڃيو وڃي ٿو. آفريڪا جي گهاٽن جهنگلن ۾ ڪيترائي زهريلا نانگ بلائون پڻ ملندا. سڀ کان خوفناڪ 'ڪارو مامبا' چيو وڃي ٿو جيڪو بنا هُرڇُر جي بہ ماڻهوءَ کي ٽن منٽن ۾ ختم ڪريو ڇڏي. هونءَ نانگ- بلا جي چڪ کان هرڪو بچي سگهي ٿو جيڪڏهن هن کي علاج لاءِ ترت دوا (Scrum) ڏنو وڃي. پر آفريڪا ۾ نہ ايتريون اسپتالون آهن ۽ نہ وڏن شهرن ۽ اسپتالن ۾ پهچڻ جا رستا ۽ سواريون. ان کان علاوه هتي جي ماڻهن کي انگريزي دوائن کان وڌيڪ، هتي جي جاهل ويڄن، ڪوڙن حڪيمن ۽ جادوگرن جي دوائن ۽ جنترمنترن ۾ گهڻو ويساهہ آهي. نانگ جو زهر ساهہ تي ڪنٽرول ڪندڙ نسن کي بي ستو ڪريو ڇڏي، ۽ ماڻهو پوسٽ Suffocation کان مريو وڃي.

مٿي ذڪر ڪيل جانورن کان علاوه آفريڪا ۾ ٻيا بہ ڪيترائي جانور آهن. بلڪ ايئن ڪٿي چئجي تہ آفريڪا ڪنڊ جانورن جي ڪري ٻين سيني کنڊن کان نرالو آهي تہ بيجاءِ نہ ٿيندو.

هڪ نہ پر بہ آفريڪائون آهن

آفريڪا کنڊ جو صحارا رڻ پٽ (Sahara Desert) وارو پٽو سڄي دنيا ۾ مشهور آهي ۽ وڏي ۾ وڏو بيابان آهي. سندس پکيڙ سوا ٽي سئو ملين چورس ميل آهي جنهن ۾ لبيا ۽ نوبيا جا رڻ پٽ پڻ اچي وڃن ٿا. صحارا جو هي پٽو ساڄي پاسي مصر ۽ ڳاڙهي سمنڊ کان وٺي کابي پاسي موراڪو ۽ موريطانيا تائين وڃي دنگ ڪري ٿو ۽ آفريڪا کي ٻن حصن ۾ ورهائي ٿو. هڪ صحارا رڻ پٽ جو مٿيون حصو جيڪو ڀوُنچ (Mediteranean) سمنڊ جي ويجهو آهي ۽ مصر جهڙي پراڻي تهذيب واري ملڪ کان وٺي آلجيريا، ٽيونيشيا ۽ موراڪو جهڙا ملڪ اچي وڃن ٿا جيڪي رومين جي ڏينهن ۾ انگلنڊ، ناروي، سئيڊن کان بہ وڌيڪ يورپ جو حصو لڳندا هئا. ۽ اڄ بہ اهي ملڪ ڏکڻ اسپين، يونان ۽ ترڪيءَ کان مختلف نہ آهن. ٻيو صحارا جو هيٺاهون ڏکڻ وارو حصو جنهن ۾ سوڊان جو حصو، چاڊ، نائيجر، زائر، ڪانگو جهڙا ملڪ اچي وڃن ٿا. جيڪي صحارا جي رڪاوٽ، گهاٽن ٻيلن، اڻانگن رستن، گرمي ۽ جيت جانورن جي ڪري ٻين ملڪن کان ڇنل رهيا ۽ مٿن ڌارين تهذيبن جو اثر دير سان ٿيو. اها ٻي ڳالهہ آهي تہ هاڻ آفريڪا جي ان اڻ سڌريل حصي ۾ بہ ترقي اچي رهي آهي ۽ تمام تکي رفتار سان.

صحارا رڻ پٽ کي واريءَ جو سمنڊ بہ سڏيو وڃي ٿو. ۽ اهو واقعي سمنڊ مثل آهي جنهن ماڻهوءَ جي اچ وڃ محدود ۽ مشڪل ڪري ڇڏي آهي. ڀوُنچ سمنڊ ٽپي يورپ کان اتر آفريڪا ۾ اچڻ آسان آهي پر اتر آفريڪا کان ڏکڻ آفريڪا پهچڻ لاءِ، صحارا جو رڻ پٽ لتاڙڻ، اڄ بہ ڏکيو ڪم آهي.

يورپي قومن مان فرينچن تہ ڪڏهن بہ آفريڪا کنڊ کي يڪو هڪ نہ سڏيو. هنن لاءِ آفريڪا صحارا جي ڏکڻ وارو حصو هو. صحارا جي اتر وارو حصو جيڪو ڀوُنچ سمنڊ جي ڪناري تي آهي ان کي Afrique Noire (يعني اتراهون آفريڪا) سڏيو جيڪو موسم ۽ ماحول ۾ ڪجهہ ڪجهہ يورپ جيان

لڳي ٿو. صحارا جو ريگستان ٻن آفريڪائن کي پل جيان ڳنڍي ٿو ته ساڳي وقت لوڙهي جو ڪم ڏيئي، ڪين هڪ ٻئي کان ڌار به ڪري ٿو.

هونءَ سچي آفريڪا بابت ماڻهن جو اهو تاثر آهي ته آفريڪا هڪ اونداهو کنڊ آهي. ماڻهو وحشي ۽ جهنگلي آهن. گرمي گهڻي ٿئي ٿي، وغيره. پر ڏٺو وڃي ته اڄ کان پنج هزار سال اڳ- يعني حضرت عيسيٰ کان به ٽي هزار سال اڳ، دنيا جا سڀ کان گهڻا تهذيب يافته ماڻهو هتي آفريڪا ۾ ئي رهندا هئا. اهي هئا مصري جيڪي نيل نديءَ جي چوڙ کان وٺي اڄ جي اسوان ڊئم تائين پکڙيا پيا هئا. شهنشاهه خوفوءَ ۽ ٻين فرعونن جا اهرام اڄ به ان ڳالهه جو ثبوت آهن. اهي وڏي عيش عشرت جي زندگي گذاريندا هئا. ماڻهن کي لکڻ پڙهڻ ايندو هو ۽ ان وقت جي آرٽسٽن، سونارن، ڪنڀارن ۽ واڍن جي هنرن جا اڄ به اهڃاڻ ملن ٿا. حساب ڪتاب ۾ هو انگي حساب جي ڏهائي (Decimal System) وارين جدولن کان به واقف هئا. ان کان سواءِ دوا درمل جي به توري گهڻي ڄاڻ هين. ويندي سرنهن ۽ ڄانبي جي تيل جي استعمال کان به واقف هئا.

مٿي اوير پاسي دجله (Tigris) ۽ فرات (Euphrates) ماترين جي تهذيب به ان سان ملندڙ جلندڙ هئي، ان دور کان وٺي، آفريڪا جي ان مٿئين حصي ۾ ڪئين سپهه سالار، فاتح، ڦُري پچڻ وارا، اچي اڏڻ وارا، ۽ رهي لڏڻ وارا پئي آيا ۽ ويا. ۽ اها اچ وچ ترقيءَ جون راهون وڌيڪ هموار ڪندي ويئي. فونيشين اوائلي واپارين مان هئا جيڪي پوئنچ سمنڊ جي ڪنارن وارن شهرن: ٽائر ۽ سيڊان (اڄ جي لبنان ۽ اسرائيل وارن علائقن) کان ايندا هئا ۽ حضرت عيسيٰ کان به اٺ سؤ سال کن اڳ اتر آفريڪا ۾ ڪارٿيج شهر ٻڌائون- جيڪو هينئر تيونيشيا ۽ تيونس وارو حصو آهي. اهي پاڻ سان انگور، انجير ۽ زيتون (Olives) ڪٽي آيا. جن جي آفريڪا ۾ پوک شروع ڪيائون ۽ ان سان گڏ ڪيترن قسمن جا پالتو وهٽ پڻ آندائون.

انهن کان پوءِ آفريڪا ۾ يوناني آيا جن سائيرين (اڄ جي لبيا جي بن غازي شهر وارو علائقو) 631 ق.م. ۾ اچي وسايو. يونانين جو آرٽ ۽ ادب اڄ به دنيا ۾ مڃيو وڃي ٿو. انهن جي اچڻ ڪري آفريڪا تي ڪيترين ئي يوناني شين جو اثر پيو. سن 332 ق.م. ۾ سڪندراعظم پنهنجي يوناني حڪومت

سان مصر کي ملايو ۽ السڪندريہ [1] (Alexandria) جي تن ڏينهن جي لئبرري دنيا ۾ مشهور هئي جنهن جو بنياد بطليموس رکيو ۽ ابتدائي ڪم ڊميترس پنهنجي هٿ ۾ ڪنيو. سڪندر بادشاهہ يوناني حڪيم ۽ مفڪر ارسطو جو شاگرد هو. پاڻ هن لئبرريءَ جي سڄي اسٽاف کي پنهنجي کيسي مان پگهار ڏيندو هو.[2] افسوس جو اهو ڪتب خانو جيوليس سيزر جي حملي وقت ساڙيو ويو ۽ باقي رهيل حصو سن 389ع ۾ هڪ ٻئي رومي بادشاهہ ٿيوڊاسيس تباهہ ڪرائي ڇڏيو.[3]

السڪندريہ جو شهر يوناني نموني سان اڏيو ويو هو ۽ پراڻي زماني جو وڏو شهر مڃيو وڃي ٿو. مارڪ انٽوني ۽ ڪلوپيٽرا سن 31 ق.م. ۾ ائڪٽم جي جنگ ۾ رومين هٿان شڪست کائڻ بعد، يونانين جي جيتوٽيڪ حڪومت ختم ٿي ويئي پر اتر آفريڪا جي ترقي قائم رهي ۽ رومن سلطنت الجيريا ۽ موراڪو جي ڪنارن تي ٻڌايل سهڻن شهرن جي نگهباني ڪندي رهي. هي اهو دور هو جڏهن رومن سلطنت سڄي يوئنچ سمنڊ تي ڇانيل هئي تہ حضرت عيسيٰ ڄائو ۽ پوءِ عيسائيت پکڙي. ٽين صديءَ جي آخر تائين اتر آفريڪا ۾ يهودين کان علاوه عيسائي بہ ڇڳو زور وٺي ويا ۽ ”سينٽ آرگسٽائين آف هپو“ جهڙا مشهور مذهبي رهنما ان دور جي پيداوار آهن.

اتر آفريڪا ۾ رومن حاڪمن جو زور وري عربن ڀڳو. حضور ﷺ جن جي ولادت کان پوءِ اسلام جو اثر جتي ڪٿي ڇانئجڻ لڳو. عرب هڪ طاقتور قوم ٿي پيئي ۽ 630ع ڌاري عربن شام فتح ڪيو، سال ڪن کان پوءِ ميسوپوٽاميا 639ع ۾ مصر تي بہ سندن حڪومت ٿي ۽ پورن ٽن سالن بعد السڪندريہ ۾ اچي نڪتا. 702ع ڌاري هو آفريڪا جو اتر وارو ڪنارو فتح ڪندا اچي اولهہ پاسي کان نڪتا جتي اڄ ڪلهہ الجيريا ۽ موراڪو آهي. اتان سمنڊ جي سوڙهي ڳچي پار ڪري اسپين جو ڳچ حصو پنهنجي هٿ هيٺ ڪري ويا.

ان کان پوءِ سورهين صديءَ ڌاري اتر آفريڪا- خاص ڪري مصر،

(1) برٽرانڊ رسل پنهنجي ڪتاب Wisdom of West ۾ لکيو آهي تہ سڪندريہ شهر جو بنياد سڪندر بادشاهہ عيسوي سن کان 332 سال اڳ وڌو.
(2) ڪتاب وزڊم آف ويسٽ- برٽرانڊ رسل- صفحو 98.
(3) ڪتاب Decline & Fall of Roman Empire ليکڪ: مشهور مورخ گبن Gibbon.

ترڪن جي هٿ هيٺ آيو. بهرحال شروع جي عربن کان وٺي ويندي اوڻهينءَ صديءَ ۾ فرينچن ۽ انگريزن جي اچڻ تائين اتر آفريڪا ۾ اسلام جو ئي اثر رهيو. ۽ بقول هڪ مشهرو ليکڪ جان گنٿر جي تہ ڏکڻ آفريڪا ۽ اتر آفريڪا جيتوڻيڪ الڳ الڳ آهن پر منجهن ڪي اهڙيون بہ هڪ جهڙيون شيون آهن جي ٻنهي آفريڪائن ۾ ساڳيائيءَ جو اثر ڏين ٿيون. انهن مان سڀ کان وڏي ۽ وڏي شيءِ دين 'اسلام' آهي. جو نہ فقط اتر آفريڪا ۾ پر صحارا کان هيٺ بہ ڇانيل آهي.

غلامن جو واپار

هڪ ڏينهن شام جو اسان جي جهاز جو ڪئپٽن محسن خان ۽ آءٌ پورٽ سوڊان بندرگاهه جي ٻاهران واڪ ڪري رهيا هئاسين ته هڪ انگريز وڏي ايئر ڪنڊيشنڊ ڪار ۾ اچي لنگهيو. اسان کي ڏاريون سمجهي پنهنجي ڪار ۾ لفٽ ڏنائين ۽ شهر ۾ ڪٽي آيو. هو ڪنهن پيٽروليم ڪمپنيءَ طرفان ڳري پگهار تي هتي (پورٽ سوڊان ۾) نوڪريءَ ۾ لڳل هو.

ڪئپٽن محسن کي وار ٺهرائڻا هئا، سو هن انگريز کان موڪلائي سڌا اچي هڪ هوٽل ۾ حجام جي دڪان تي چڙهياسين. حجام ڪو گهڻو پڙهيل ڳڙهيل ته نه هو پر باشعور ضرور هو. هوٽل ۾ رهندڙ فارينر سندس گراهڪ هجڻ ڪري هو سٺي انگريزي ڳالهائي سگهيو ٿي. هونءَ به سوڊان تي انگريزن جو راڄ هجڻ ڪري هتي جا ماڻهو مادري زبان کان علاوه ٻي زبان فرينچ يا پورتگالي نه پر انگريزي ڳالهائين ٿا. حجام جنهن جو نالو بن احمد هو، اصل ڏکڻ سوڊان جي 'جوبا' نالي ڪنهن شهر جو رهاڪو هو جتي سندس ٻار ٻچا اڃان رهن ٿا ۽ هي ڪجهه سالن کان هتي ڪمائيءَ لاءِ آيل آهي.

پورٽ سوڊان جي آس پاس وارو علائقو به جيتوڻيڪ نوبيا رڻ پٽ ڪري ويران آهي پر بندرگاهه ڪري ڪجهه ڪمائيءَ جا آثار اٿس. سوڊان جي گاديءَ جو هنڌ خارطوم به چڱو ويجهو آهي. پر ڪيس سڀ کان گهڻي اها خوشي هئي ته هو اتر سوڊان ۾ آهي جيڪو ڏاکڻي سوڊان کان وڌيڪ اٿاهون ۽ سڌريل سمجهيو وڃي ٿو. غلاميءَ جي زماني کان وٺي سوڊان جي ڏاکڻي حصي جا ماڻهو اتر سوڊانين جي هٿ هيٺ رهيا آهن ۽ ڏکڻ سوڊان غلامن جو حوض سمجهيو ويو ٿي جتان ضرورت موجب شيدين کي ڦاسائي نه فقط سوڊان، مصر، عربستان ۾ پورهئي لاءِ جوٽيو ويو ٿي پر يورپ ۽ آمريڪا ڏي وڪري لاءِ پڻ موڪليو ويو ٿي.

اسان جي ملڪ جي ماڻهن جو سوڊانين سان واسطو سالن کان حج جي ڏينهن ۾ جدي ۽ مڪي مديني ۾ پوندو رهي ٿو. بيمارن ۽ پوڙهن کي ڪٽي طواف ڪرائڻ يا ٻين سخت پورهين لاءِ، سوڊاني نظر ايندا. اڄ ڪلهه گلف جي ملڪن ۾ نوڪريءَ دوران ڪيترائي سوڊاني شيدي، آفيسن توڙي رستن جاين تي پاڪستاني پٺاڻن، پروچن ۽ ٻين محنتي قومن سان گڏ پورهيو مزوري ڪندي نظر ايندا. اسان وٽ سنڌ ۾ جيڪي شيدي آهن، انهن جو گهڻو ڀاڱو، انگريزن سوڊان کان آندو.

غلامن وڪڻڻ جو مرض آفريڪا ۾ اڍائي سؤ سال- 1562 کان 1800ع تائين وڏي زور شور سان هليو. آمريڪا ۾ اڄ بہ ڏهہ سيڪڙو شيدي ملندا جن جا وڏا ڪنهن زماني ۾ غلامن جي حيثيت ۾ پنهنجي اباڻي وطن: ڪئمرون، لئانڊا، انگولا- يا ڪنهن ٻئي آفريڪي ملڪ کان ڊورن ڏيڻ کان بہ خراب حالتن ۾، جهازن ۾ سٽجي، آمريڪا پهتا هئا. غلام وڪڻڻ ۽ خريد ڪرڻ جو ڌنڌو اهڙو تہ دلپسند ۽ ڪمائيءَ وارو ٿي پيو هو جهڙو اڄ ڪلهہ عرب ملڪن ۾ نوڪري حاصل ڪرڻ لاءِ ويزا جو آهي. ۽ اها خريد و فروخت آفريڪا جي ٻنهي پاسي زور شور سان هلي. اولهہ واري ڪناري ڏي- يعني سينيگال، گيني، گهانا، ڪئمرون، گئبان، ڪانگو، زائر ۽ انگولا پاسي يورپين وٽ وٺان لاهي ڏني ۽ جاننا شيدي ڦاسائي، يا خريد ڪري آمريڪا ۽ ويسٽ انڊيز ڏي موڪلڻ لڳا تہ هوڏانهن ساڄي اوڀر پاسي- يعني ڪينيا، تنزانيا، موزمبق پاسي ٿورو يا گهڻو اهو ڌنڌو عرب ڪرڻ لڳا ۽ اهو مال ترڪي ۽ وچ اوڀر ڏي موڪلڻ لڳا. ان ڪارگذاريءَ ۾ خود آفريڪا جا اصلي باشندا بہ شامل هئا. جيڪي وچ آفريڪا جي ڏکين ۽ اندروني حصن مان شيدي ڦاسائي ايندا هئا. ڪيترا شيدي قبيلن جا سردار يورپي واپارين کان لوڻ، بندوقون ۽ ڪپڙو حاصل ڪري مٿاهون مرتبو ماڻڻ لاءِ پنهنجن قبيلن جا ڏوهن ۾ گرفتار شيدي هنن حوالي ڪري ڇڏيندا هئا. جن جو يورپي ۽ آمريڪي منڊين ۾ واڪ هلندو هو ۽ سودو ٿيندو هو. ان جو ڏک پريو ذڪر آمريڪا جي مشهور انعام يافتہ ۽ ٽي وي سيريز "Roots" ۾ ڏنو ويو آهي.

تاريخ شاهد آهي تہ آمريڪا ويندي ويندي، اهي انسان، جانورن واري نموني سان جڪڙهن بکون، اڃون، سخت طوفان ۽ سمنڊ جون سعوبتون سهي

دنيا جي ٻئي ڪناري تي پهچندا هئا ته سندن حالت لاشن جهڙي هوندي هئي. ڪيترا رستي تي مري ويندا هئا. جيڪي رستي تي اڇليا ويندا هئا يا سندن گوشت باقي ٻچيلن ڪي کارايو ويندو هو.

غلامن جي واپار تي پوءِ جيتوڻيڪ بندش وڌي ويئي ته به لڪ چوريءَ 1913ع تائين ٿورو گهڻو هلندو رهيو جنهن جو ذڪر ڊاڪٽر البرٽ سويٽزر فرينچ آفريڪا ۾ تڏهن اچڻ تي ڪيو آهي.

سوڊان ۾ مهدي ۽ چرچل جي لڙائي

آفريڪا کنڊ جا اصل رهاڪو آهن تہ سڀ ڪارا ۽ شيدي پر گني، آئوري ڪوسٽ، سينيگال، گهانا، والٽا، نائيجيريا پاسي رهندڙ ڊگها، ڪارا، ٿلهن چپن وارا شيدي نيگرو سڏجن. ڏکڻ آفريڪا جا شيدي هاٽينٽوٽس (Hottentots) ۽ بش مين (Bush men) ۽ ڪانگو جي ٻيلن ۾ رهندڙ ننڍي قد جا پگمي، ڏکڻ آفريڪا کان ٿورو مٿي وچ آفريڪا ۾ ڪنهن زماني ۾ بنٽو زبانون ڳالهائيندڙ شيدين جا قبيلا رهيل هئا.

آفريڪا جا شيدي ڪو عرصو تہ ائين ٽڙيا پکڙيا رهيا. پوءِ ننڍن قبيلن ۾ گڏ ٿيا جنهن تي ڪنهن هڪ ڏاڍي مڙس جو زور هليو ٿي. پوءِ آهستي آهستي ڪنهن قبيلي جي وڏي لٺ سردار ٻئي قبيلي جي ڪمزور سردار سان جهيڙو ڪري ان جي قبيلي تي بہ حڪم هلايو. اهڙيءَ طرح قبيلن مان ڦري وڏا راڄ ۽ راڄن مان حڪومتون ٿيون. پندرهين صديءَ ڌاري ڪيتريون ئي ننڍيون وڏيون بادشاهتون زامبيزي ۽ لمپوپو ندين جي وچ ۾ ٺهي پيون. گهانا ۽ مالي وغيره اولهہ آفريڪا جي ڀرين حڪومتن مان آهن جن تي چڱي طرح حاڪمن جا حڪم هليا ٿي.

مالي ملڪ تن ڏينهن ۾ سکيو ستابو هو. ڌارين جي ان سلسلي ۾ اک ٽڙهن پٽي جڏهن 1324ع ۾ ماليءَ جو مسلمان بادشاهہ مانسا موسيٰ خشڪيءَ ذريعي حج ڪرڻ لاءِ سنڀريو. هو جنهن شان سان اُٺن جي قافلي تي صحرا پار ڪري رهيو هو تنهن جو ذڪر ڪيترن ئي يورپي ڪتابن ۾ ملي ٿو.... ”هن جي اڳيان پنج سؤ غلام هئا جن مان هر هڪ جي هٿ ۾ سونو ڏنڊو هو ۽ پٺيان سؤ اٺن جو قافلو. هر هڪ اٺ تي ٽي سؤ پائونڊ (پوڻا چار مڻ ڪن) سون رکيل هو. هن تحفن ۽ خرچ پکي پٺيان ايڏو تہ سون هلايو جو مصر جي بازارين ۾ سون جو اگهہ ڪري پيو ۽ ٻارهن سالن تائين قاهري جا ماٺهو هن

جو ذڪر ڪندا رهيا."[1]

هتي سوڊان ۾ جيڪي خاص قبيلا رهن ٿا اهي آهن: "ڊنڪا، گاليين، دارفر، نوبا، باگارا، گاواما ۽ ڪجهه عرب قبيلا"[2].

خارطوم شهر دراصل هڪ نه پر ٽي شهر آهن. هڪ اصلوڪو خارطوم، ٻيو اتر خارطوم ۽ ٽيون وري نيل نديءَ جي ٻئي ڪپر تي عمر درمان آهي، جيڪو عربن جو شهر سڏجي ٿو ۽ ان وقت جي خليفي ٺهرايو. خارطوم مصرين 1823ع ۾ ٺهرايو ۽ 1899ع ۾ لارڊ ڪچنر ڪيس وڌايو ويجهايو.

اڄ ڪلهه سوڊان ۾ گهڻي ۾ گهڻي زبان عربي هلي ٿي. ان ڪان علاوه نيلوٽڪ، دارفورين ۽ ٻيون آفريڪي زبانون ڳالهايون وڃن ٿيون. 1950ع تائين نه سرڪاري طرح رستن تي نالا وغيره ٽن زبانن: انگريزي، عربي ۽ يونانيءَ ۾ لکيا ويندا هئا.

پندرهين صديءَ ۾ سوڊان جي مختلف قبيلن ملي هڪ حڪومت ٺاهي. 1820-22ع ڌاري مصرين سوڊان فتح ڪري مٿس حڪومت ڪئي جن کي وري سن 1883-85ع ۾ محمد احمد نالي جيڪو مهدي جي نالي سان مشهور ٿيو، شڪست ڏني. مهديءَ نالي چيو وڃي ٿو ته پڪو مذهبي ماڻهو هو ۽ درويشن جو لشڪر وٺي انگريزن ۽ مصرين خلاف جهاد ڪيائين. پاڻ جيتوڻيڪ 37 سالن جي ننڍي عمر ۾ قدرتي موت ڪان گذاري ويو پر پنيان گهڻو سوڊان مصرين جي ظلم ڪان آجو ٿي ويو.

مزي جي ڳالهه اها نه مصرين انگريزن ڪان مدد ضرور گهري جن جنرل چارلس جارج گورڊن کي خارطوم موڪليو. پر ڪيس خارطوم تي حملو ڪرڻ لاءِ هرگز نه چيو ويو هو. هن سوڊان ٻهچي پنهنجي پاليسي ٺاهي. مهديءَ جي فوج سندس مقابلو ڪيو. ويڙهه ۾ هڪ درويش جو ڀالو گورڊن کي محلات جي ڏاڪڻ وٽ وڃي لڳو ۽ اتي ئي ڍيري ٿي پيو. اهو محلات اڄ ڪلهه گورنر جنرل جو سرڪاري گهر آهي.

تيرهن سالن بعد انگريزن ان جو بدلو ورتو. سن 1898ع ۾ جنرل ڪچنر- جيڪو پوءِ "خارطوم جو لارڊ ڪچنر" مشهور ٿيو، وڏو لشڪر وٺي

---

(1) "آفريڪا- سائوٿ آف صحارا"؛ ليڪ جي. ڊبليو. ڪنگس. صفحو 16.
(2) Dunlop Book of Facts، صفحو 215، ڇاپو ٻيو.

آيو. مصرين بہ سندس مدد ڪئي. هزارين درويش مارجي ويا. لارڊ ڪچنر جي سپاهين ۾ هڪ نوجوان انگريز سپاهي اهڙو بہ هو جيڪو پوءِ اڳتي هلي دنيا جي اهم شخصيت ٿيو. اهو هو سر ونسٽن چرچل. اڄ ڪان چوراسي سال اڳ ونسٽن جي هن مهم جو ذڪر پاڻ پنهنجي ڪتاب ۾ پيرائتو ڪيو اٿس.[1] لارڊ ڪچنر مهديءَ جي قبر کوٽائي سندس لاش جا ٽڪرا نيل نديءَ ۾ اڇلايا. مهديءَ جي جاءِ تي هڪ ٻيو مذهبي رهنما عبدالله نالي خليفو ٿيو هو جنهن کي لارڊ ڪچنر جي لشڪر 1899ع ۾ ڪوردوفان ۾ ماريو[2].

1899ع کان سوڊان تي انگريزن ۽ مصرين جي ڀٽي (Condominium) حڪومت قائم ٿي. جيتوڻيڪ لکت پڙهت ۾ تہ ٻنهي جو هڪ جيترو مرتبو هو پر حقيقت ۾ انگريزن ئي حڪومت هلائي ٿي. ڪچنر سوڊان جو ڏهن سالن (99-1889ع) تائين ڪمانڊر- ان- چيف ۽ گورنر جنرل ٿي رهيو. ان بعد سر ريگالڊ ونگيٽ وڌيڪ سترهن سالن، 1916ع تائين رهيو. هونءَ ڀٽي حڪومت هلائڻ جي فيصلي موجب گورنر جنرل مصري ٿيڻ کپندو هو. پر انگريزن ڏنڊي جي زور تي اهو ڪي ڪجهہ ڪيو جيڪو ڪين وٽيو تي ۽ مصري ان معاملي ۾ جڪ ڪائيندا رهيا. نيٺ 1951ع ۾ مصري وفدن يڪ راءِ تي اهو بحال ڪيو تہ ڀٽي حڪومت نہ هلندي ۽ مصر جو بادشاهہ فاروق سوڊان جو بادشاهہ بہ ٿي رهندو. قدرت کي ڪجهہ ٻيو ئي منظور هو. ڪين کهڙي خبر تہ اڳتي هلي سندن بادشاهہ سندن ملڪ جو ئي نہ رهندو. ۽ هوڏانهن ٻي وڏي جنگ چڱن خاصن ملڪن جا بہ ڏاٽا ڪڍي ڇڏيا هئا. انگلنڊ ڪٿي جرمني يا جپان وانگر هارايو نہ پر صفا ڦڪڙ ٿي ويو هو- پئسي ۽ دٻدٻي جي لحاظ کان. انهن ئي ڦيرن ۾ هندستان پاڪستان جهڙا ملڪ بہ سندس چنبي مان نڪري ويا. سوڊانين ۾ بہ تيستائين قوميت جو جذبو- آواز توڙي طاقت ۾ ويو وڌندو. 1956ع ۾ سوڊان کي بہ انگريزن طرفان خودمختياري/ آزادي ڏني وئي ۽ ان ئي سال گڏيل قومن United Nations جو ميمبر ٿيو. 17 نومبر 1957ع کان متس ملٽري راڄ آهي.

اڄ ان سوڊان جي سرزمين تي شام جي وقت واڪ ڪندي، سامهون

---

(1) A Roving commission- ليکڪ ونسٽن چرچل، ص 182.

(2) Inside Africa- ليکڪ جان گنٽر. ص 231.

سوڊاني شيدي مزورن کي بار ڍوئيندي ۽ انگريز فورمئن جي حڪم موجب جهاز تان سوڊان لاءِ آندل تيل کوٺڻ جي مشينريءَ جو نازڪ ڪارگو لاهيندو ڏسي سوڊان جي تواريخ جا پراڻا ورق اکين اڳيان ڦري ويا- جي ڪنهن بہ صورت ۾ سونا روپا ورق نہ آهن. چرچل، ڪچنر، گورڊن، مصري حاڪم، مهدي، عبدالله، غريب عوام، ڪارا شيدي، گورا انگريز- ڪيترا ڪلور هن ڌرتيءَ سان بہ ٿيا. اڄ آزاد آهن. پر تعليم گهٽ آهي، ٽيڪنيڪل Know-How ناهي. انگريز (توڙي يورپي، آمريڪن) فورمئن ڪان سواءِ ڪارگو لهڻ مشڪل آهي. مصري واپارين جي اٿڪلن/ نڳين ڪان سواءِ هن ملڪ جو واپار وڙو ائين آهي جيئن ڪينيا ۽ يوگنڊا ۾ هندو واڻئي ۽ کوجي بوري واپاريءَ بنا. چون ٿا تہ سوڊان ۾ تيل جون نديون وهي رهيون آهن. هونديون. بلڪل هونديون. انگريز ۽ آمريڪن چڊين ۾ وڏن پگهارن تي ڪم ڪري هيا آهن. ڪڏهن تيل نڪرندو؟ ڪيترا سال لڳندا؟ اهو پئسو حڪومت ڪهڙي نموني استعمال ڪندي؟ سامهون قطار ۾ بني تي ويٺل بي شمار غريب بيروزگار سوڊاني شيدي ڪڏهن هٿ جي ڪمائيءَ جو ڳيو ڪائي سگهندا؟- مون جهڙو هڪ عام ۽ ڏاريون ماڻهو/ مسافر ڇا تو چئي سگهي!

پنجابي فلمن جو ولين آفريڪا ۾

اسان جهازين جو هينئر آفريڪا ۾ فقط تڏهن اچڻ ٿئي ٿو جڏهن آفريڪا جي ڪنهن خاص بندرگاهه لاءِ سامان ملي ٿو. پر جيسين سئيز ڪئنال بند هو ته يورپ يا آمريڪا ايندي ويندي هر Voyage ۾، تيل پاڻي يا ٿورو گهڻو ڪارگو لاهڻ چاڙهڻ لاءِ آفريڪا جي ٻن ٽن بندرگاهن ڪي، ضرور Call ڪرڻو پوندو هو. ڇو جو آمريڪا يا يورپ لاءِ سڄي آفريڪا کنڊ جي چوڌاري ڦيرو ڪرڻو پيو ٿئي. سو جيستائين سئيز ڪئنال بند هو تيستائين آفريڪا جي مختلف ملڪن ۾ اسان جو تمام گهڻو اچڻ ٿيو ٿئي. خاص ڪري ممباسا (ڪينيا)- جنهن تي انگريزن جو ڪنهن زماني ۾ راڄ هو، بيرا ۽ لارينزو مارڪس (موزمبق)- جنهن تي پورچوگالين جو راڄ هو ۽ پوءِ اسان جي سامهون ڪين پورچوگالين ڪان آزادي به ملي، ڪيپ ٽائون (سائوٿ آفريڪا)، ڊڪار (سينيگال)- فرينچن جي آفريڪا ۾ مضبوط بينڪ، ۽ موراڪو (المغرب) وغيره ۾ ته ڪيترائي دفعا اچڻ ٿيو. ان ڪان علاوه ڪڏهن گني بسائو، گئمبيا، آئوري ڪوسٽ جهڙن اڻ مشهور ملڪن ۾ به جهاز ڪي وڃي وڃڻو پوندو هو- جن ملڪن جي بندرگاهن جا، هن وقت نالا ئي وسري ويا آهن. اتي گهمڻ ۽ نه- گهمڻ برابر هو. اتي جون ڪي خاص ڳالهيون ياد نه آهن. پر ان هوندي به انهن آفريڪي بندرگاهن جا هن وقت ڪجهه اڻ وسرندڙ عجيب غريب واقعا، جيڪي ڇتا/ اڻ ڇتا ياد اچي رهيا آهن تن مان هڪ به، پڙهندڙن جي دلچسپيءَ لاءِ ڏيان ٿو.

جهاز موزمبق جي بندرگاهه لارينزومارڪس ۾ ڪارگو کڻڻ لاءِ آيو هو. موزمبق آفريڪا جي ڏکڻ واري حصي ۾ ايرندي ڪناري تي آهي. سندس مٿان تنزانيا آهي ۽ هيٺ سائوٿ آفريڪا. ساڄي پاسي موزمبق چئنل وارو سمنڊ اٿس ته کابي پاسي 'وچ آفريڪا' جا ملڪ: ملاوي: زئمبيا ۽ روڊيشيا آهن. ڪراچيءَ کان مڙيئي نو ڏهه ڏينهن جو پنڌ ٿيندو. پر ٽن ڏينهن ۾ اچان

ايترا تيز رفتار جهاز بہ نہ هئا ۽ ان دفعي اسان کي سمنڊ بہ تمام خراب مليو هو سو لارينزو مارڪس (موزمبق) پهچڻ ۾ پندرهن ڏينهن لڳي ويا. ۽ جڏهن پهتاسين تہ خبر پيئي تہ بندرگاهہ ۾ جڳهہ ناهي. سو اسان کي ٻاهر ئي کلئي سمنڊ ۾ انڪر ڪيرائي انتظار ڪرڻو پيو. ڪيترن ڏينهن جي ڊگهي ۽ اٿانگي سفر بعد ڪراچيءَ کان لارينزو مارڪس پهتا هئاسين سو ڪناري تي قدم رکڻ تي دل ماندي ٿي رهي هئي. بندرگاهہ وارن جي نيابي مان اهو ئي لڳو ٿي تہ في الحال ٿي چار ڏينهن تہ گهٽ ۾ گهٽ ٻاهر انڪريج تي ئي هوائون ڪائيون پونديون. وڌيڪ ڪجهہ ڪري بہ نٿي سگهياسين. هڪ تہ پورچوگالين جي ڪالوني هجڻ ڪري ڪنهن انگريزي بہ نٿي سمجهي جو ڪٿي لوڪل آفيس وارن کي چٺي تہ خط پٽ آيل هجي تہ اهو ٻيڙيءَ رستي ٻاهر پهچايو. وائرليس تي ويئل همراهہ هر ڳالهہ جو جواب فقط هڪ رٽيل انگريزي جملي سان ٿي ڏنو:

No Message for your ship, please wait outside for a few days.

سو اسان ڊرا تي ويهي رهياسين. اسان تہ هونئن ئي جونئر هئاسين- جي موڪل ٿئي بہ ها تہ ظاهر آهي پهرئين سينيئر وڃن ها. سو اسان کان وڌيڪ آنڊ ماند ڪين هئڻ گهرجي ۽ هئي. اتفاق اهڙو ٿيو جو ٻئي ڏينهن منجهند ڌاري پري کان هڪ موٽر بوٽ (لانچ) اسان جي جهاز ڏي ايندي نظر آئي، اها لانچ 'شپ چانڊلر' جي هئي جنهن جو ڪم ٻين ملڪن کان آيل جهازن جي گهرج موجب ڊيڪ، انجڻ ۽ ڪاڌي پيتي جو سامان مهيا ڪري بل آفيس کي موڪلڻ آهي. ڪيس اسان جي هيڊ آفيس طرفان نياپو ڪيو ويو هو تہ جيئن تہ موزمبق کان پوءِ اسان جو جهاز امريڪا جي ڊگهي سفر تي ويندو سو رستي جي ضرورت جون شيون هتي آفريڪا جي هن بندرگاهہ ۾ ئي ڏنيون وڃن.

شپ چانڊلر پورچوگالي هو. اڃان موزمبق آزاد نہ ٿيو هو. سو وڏين نوڪرين، واپار، ڪاٿين، ٻنين ٻارن تي پورچوگالين جو ئي قبضو هو. لوڪل ماڻهن يعني شيدين، فقط سخت پورهئي وارا ڪم يا وڌ ۾ وڌ چيهہ تہ هوٽل جا بئرا يا ڪلارڪ ٿي ڪم ڪيو ٿي. بهرحال 'شپ چانڊلر' هڪ خوش مزاج طبيعت جو انسان هو ۽ ٿوري انگريزي بہ آيس ٿي. تنهن ڪئپٽن کي چيو: "جهاز کي ڪجهہ ڏينهن لاءِ ٻاهر انتظار ڪرڻو پوندو. ايجنٽ، جهازين لاءِ ٻيڙيءَ جو سيائي کان بندوبست ڪيو آهي جيڪا صبح شام جهاز کان

بندرگاهہ تائين هلندي. اڄ جيڪڏهن ڪو جهازي بندرگاهہ ڏي هلڻ چاهي تہ هو منهنجي ٻيڙيءَ ۾ هلي سگهي ٿو. واپسيءَ جي بندوبست لاءِ ايجنٽ کي چوندس تہ ڪا پاڙي تي ٻيڙي ڪري ڏين."

اهو ٻڌي اسان خوش ٿياسين.

جهاز تي اهو فيصلو ٿيو تہ جيئن تہ جهاز ڪلئي سمنڊ ۾ بيٺو آهي ان ڪري سڀ سينيئر آفيسر موڪل نہ ڪن. انهن جو فقط ٽيون حصو وڃي ۽ اوترائي جونيئر ۽ خلاصي پڻ. جونيئر معنيٰ ڪئڊٽ، فورٿ آفيسر، جونيئر انجنيئر ۽ ففٿ انجنيئر وغيره. تن ڏينهن ۾ هي 'ٽور- ماٿهوئا' آٽوميٽڪ (Unmanned- Ships) جهاز نہ هئا جيڪي اڄ ڪلهہ عام ٿيندا وڃن. تن ڏينهن ۾، ماشاء الله، هر جهاز تي سٺ ستر ڪن ماڻهن جو عملو هو. تن مان ويهارو ڪن شپ- چاندلر جي لانچ ۾ چڙهي لارينزو مارڪس بندگاهہ جي ڪناري تي اچي لٿاسين- جيڪو موزمبق ملڪ جو وڏ ۾ وڏو شهر ۽ گاديءَ جو هنڌ پڻ آهي. (لارينزو مارڪس پورچوگالي لفظ آهي ۽ ويجهڙائيءَ ۾ موزمبق جي آزاديءَ بعد ان شهر جو نالو 'ماپوتو' رکيو ويو آهي). اوڀر آفريڪا جي هن سامونڊي ڪناري واري خوبصورت شهر ۾ خوش ٿياسين. حقيقت ۾ خوشي شهر جي خوبصورتيءَ ڪري نہ پر جهاز جي ساڳي ۽ بور ڪندڙ ماحول کان نجات ملڻ ڪري محسوس ٿي.

شپ- چاندلر ٻڌايو تہ سج لٿي مهل، اٽڪل ڇهين بجي ڌاري، هن ئي هنڌ تي اسان جي لاءِ ٻيڙي بيٺي هوندي جيڪا اسان کي جهاز تي واپس ڪٺي هلندي. جهاز تي واپس موٽڻ جو پروگرام ڌيان ۾ رکڻ بعد هرڪو ٽولي ٽولي ۾ ٽڙي پکڙي ويو. اسان جي ٽولي ۾ مون سان گڏ هڪ ڪئڊٽ (جيڪو اڄ ڪلهہ ايران جي جهاز جو ڪئپٽن آهي)، ۽ ٻيو فورٿ انجنيئر (مون کان هڪ رئنڪ مٿي) هو. آءُ تن ڏينهن ۾ ففٿ انجنيئر هوس- يعني سڀ کان ننڍو انجنيئر.

بندرگاهہ ۾ پهچڻ تائين هر ڳالهہ نيڪ ناڪ وئي. اسان ٽنهي مان هر هڪ جي کيسي ۾ ڪي پنج ڏهہ ڊالر مس هئا جن جي آڌار تي پانهہ لوڏي شهر جا چڪر هڻڻ شروع ڪياسين. هڪ ڳالهہ ضرور هئي تہ تن ڏينهن ۾ جيتوڻيڪ جونيئر هئاسين، جهاز پراڻا ۽ تڪليف وارا هئا، ڊيوٽي سخت هئي،

پگهار ٿورو هو پر خوشي ۽ خوشيءَ جو ڪو ڪاٿو ئي نہ هو. اها گهڙي اڄ بہ ياد پئي اچي تہ ڪيئن نہ ٿڪي ٽٽا لارينزو مارڪس (ماپوتو) شهر جي فٽ پاٿ تان ڪلندا ڪڏندا وڃي هڪ سستي قسم جي هوٽل ۾ چانهہ پيئڻ لاءِ ويٺاسين. هوٽل جا ٻئرا مڪاني ماڻهو شيدي هئا پر شيدي گراهڪن کي اندر گهڙڻ جي اجازت نہ هئي. سستي قسم جي هوٽل هجڻ ڪري مڙيئي اسان جهڙن ايشين کي موڪل هئي. ٻين نج يوربي هوٽلن ۾ تہ اسان کي بہ وڃڻ جي اجازت نہ هئي. اتي فقط پورچوگالي ۽ ٻيا اڇي ۽ ڀُوري کَل وارا يوربي پنهنجين ٿلهين سنهين مڊمن سان بالم ٿيو ويٺا هئا ۽ اسان فٽ پاٿ تان لنگهي ٿي وياسين. بهرحال انهن ڳالهين بہ اسان جي ذهن تي تنهن وقت ڪو اثر نٿي ڪيو. ڪو اچڻ ڏئي تہ ڇا ۽ جي ڪو اسان کي ڪارو سمجهي تہ اچڻ ڏئي تہ بہ وڃي ڏوڙ پائي. حقيقت ۾ اهڙي گوري جي مهنگي هوٽل ۾ ڪيسي ۾ پنج ڊالر رکي اسان بہ ڪيئن ٿي وڃي سگهياسين.

سو هڪ ڪٽ خلق واري هوٽل مان چانهہ پي پوءِ فٽ پاٿ تي ويٺل هڪ شيدياڻي- جيڪا پنهنجي اڳيان چونئرن جو ڪارو رکيو ويٺي هئي، سان ٿوري دير ڪچهري ڪري (جيڪا ڪچهري گهٽ مسخري وڌيڪ سمجهڻ کپي) پوءِ ڏهين پندرهين ايسڪيوڊو (اڌ ڪن آمريڪن ڊالر) جا چونئرا وٺي اتي کڙا ٿياسين. پوءِ فورٿ انجنيئر جي رهنمائيءَ هيٺ، چونئرا چڳندا، سمنڊ جي ٻئي پاسي، ڪناري ڏي هليا وياسين. هو پهرين بہ ٻہ ٽي دفعا هتي اچي چڪو هو ۽ ٻڌايو هئائين تہ هن شهر جا ٽانگها ڪنارا (Beaches) تمام صاف شفاف ۽ سانتيڪا آهن. عربي سمنڊ واري چول ۽ اونهائي نہ اٿن. واقعي ڪناري تي مزا لڳا پيا هئا. جيتوڻيڪ اسان کي وهنجڻ لاءِ سئمنگ ڪاسٽيوم نہ هئا پر ترڻ تي دل ايڏو چاهيو جو ڪپڙا لاهي جاريءَ جي عام پاتل ڪڇن ۾ (جيڪي آلا ٿيڻ تي بدن سان چهٽي پيا هئا) سمنڊ ۾ ڏوڪي پياسين. ٻنهي پاسي ميلن ۾ ٽانگهو ڪنارو هو ۽ جيسين نظر وڃي ٿي پورچوگالي ۽ ٻيا يوربي هئا. ڪا دير اسان بہ ترندا رهياسين، پوءِ آلن ڪڇن مٿان ڪپڙا پائي، ريتيءَ هاڻا آلا پير بوٽن ۾ وجهي، ’گچڪ- گچڪ‘ جا ان مان آواز ڪڍندا، وري اچي شهر پيڙا ٿياسين. رستي تان هڪ شيديءَ جي اسٽال تان ڊبل روٽيون ۽ ڪيچا ٻجيا ورتاسين ۽ اٺ جي گوشت جا ڪواب پڻ. ان بعد شهر جي ٻنهي

تنهي سئنيمائن ۽ مڙني هوٽلن جي ٻاهران لڳل فلمي پوسٽر ۽ ويٺل ماڻهو ڏسي اچي بندرگاهه ۾ نڪاءُ ڪيوسين جو سچ لهڻ تي هو. جيتوڻيڪ مئي جون جو مهينو هو پر موزمبق جيئن تہ ڏکڻ اڌ گول ۾ آهي سو هي مهينا هتي سيارو ٿئي ۽ ڏينهن ننڍو ۽ رات وڏي ٿئي. سچ بہ سوير ئي لهي جيئن اسان وٽ اتر اڌ گول ۾ نومبر ڊسمبر ۾ ٿئي ٿو.

رستي تي هڪ بہ دڪان هندو سنڌيءَ ۽ بمبئيءَ جي کوجي واپاريءَ جا هئا جن سنڌي ۽ ڪڇي ڳالهائي تي ۽ پاڻ کي ٻين ملڪن جي واپارين وانگر 'انڊين' نہ پر، 'پاڪستاني' سڏايو تي. اهو ان ڪري جو 'گوا' جي ڦڏي ڪري پورچوگالي هندستان وارن سان نهيل نہ آهن ۽ هو ڪنهن بہ هندستانيءَ کي پنهنجي ملڪ يا بينڪي راڄ ۾ رهڻ يا واپار وڙي جي اجازت نٿا ڏين. بقول اليڪٽريڪل انجنيئر جي تہ هونءَ هندستاني دنيا جي هر ڪنڊ ۾ ملندو پر پورچوگالي ملڪ ۾ دوا لاءِ بہ نہ ملي سگهندو.

بندرگاهه ۾ پهتاسين تہ خبر پيئي تہ ايجنٽ ٻاڙي تي هڪ ٻيڙي ڪري ڏني آهي جيڪا هڪ ئي وقت پنڌرهن کان متي ماڻهو نہ کڻي سگهندي. پنڌرهن لانچ ۾ وينا تہ باقي وچي رهياسين اسان تي جڻا. گهڙو ئي ڪين چيوسين تہ اسان کي بہ ان ئي ڦيري ۾ وٺي هلو جو جهاز پري آهي، ڪلاڪ ڏيڍ هتي سيءَ ۾ انتظار ڪرڻ کان بچي پونداسين پر لانچ وارن شيدين اشارن ئي اشارن ۾ سمجهايو تہ قاعدي جي سختي آهي- خاص ڪري هنن ڪارن تي. ۽ ڪجهہ تي پيو تہ سندن گورا مالڪ ڪين سزا ڏيندا ۽ نوڪريءَ مان بہ ڪڍي ڇڏيندا. سو ڦلهڙو منهن ڪري اسان ٿئي ڌڪي (Jetty) تي لڳل لوهي گارڊر- جنهن سان جهاز ٻڌبا آهن، تي ويهي رهياسين. فورٿ انجنيئر ويو سو الائي ڪٿان هڪڙا سڪل نوٽ بسڪوٽ وٺي آيو- جيڪي سورتين ۾ نڪرندا آهن يا سنڌ جي ڳوٺن ۾ پساري دڪاندار، لوهي دٻن ۾ رکي، تور جي حساب سان وڪڻندا آهن. وات ۾ مس مس پڪ (Salvia) گڏ ٿي ٿي، جنهن جي آڌار تي اهي بسڪوٽ آلا ٿي چٻاڙڻ ۽ ڳهڻ لائق ٿيا ٿي. بک ڏاڍي هئي سو وٽيا پئي. ڪلاڪ سوا بعد ٻيڙي ڦيرو ڪري واپس پهتي. آفيس وارن هن ٻيڙيءَ وارن سان اُڪو ٻولايو هو تہ هي سڀ ماڻهو جهاز تي پهچائڻا آهن چاهي هڪ ڦيري جا ٽين يا ٻن جا. سو هاڻ ٽن ماڻهن ڪري ڦيرو ڪرڻ هنن لاءِ نقصانڪار ڳالهہ

هئي، پر هو ٻول جو ڪري وينا هئا سو ڪٽٽو پين. اهو ئي سبب هو جو ٻيڙيءَ جي ڊرائيور ۽ سنڌس مددگار شيدين جي منهن تي رونق جو ذرو به نه هو. ويتر واپس اچڻ مهل ڪان سمنڊ به خراب ٿي چڪو هو (جنهن جي ثابتي سنڌن آلن ڪپڙن ۽ ٻيڙيءَ جي پنل ٻينچن پئي ڏني). اسان منهن جا پڪا ٿي ٻيڙيءَ ۾ ويٺاسين ۽ هنن منهن وڌيڪ ٻچڙو ڪري ٻيڙي هلائي.

اينڊي سمنڊ ماڻو هو ۽ شپ- چانڊلر جي لانچ به وڏي ۽ طاقتور هئي. ۽ هينئر ڏسندي ئي ڏسندي ڪجهه ڪلاڪن اندر سمنڊ به خراب ٿي پيو هو ته هيءَ ٻيڙي به ننڍي هئي. ۽ خاص ڪري هن ڦيري ۾ ٽن مسافرن ڪري اها ويتر هلڪي ٿي پيئي هئي سو سمنڊ جي اونڌين ابتين ڇولين تي ڪاٺ جي ٻيڙي چوڏي وانگر هيٺ مٿي لڏڻ لمڻ لڳي. جهاز جي پر سان پهتاسين ته ڪڏهن جهاز ۽ ٻيڙيءَ جي وچ واري ڇول ايامي ٻيڙيءَ کي جهاز ڪان پري ڪري ٿي ڇڏيو ته ڪڏهن وري ان وچ واري ڇول جي ايامر گهٽجڻ ۽ خال (Vacuum) پيدا ٿيڻ ڪري سَٽ سان ٻيڙي ڇڪجيو ذري گهٽ وڃيو جهاز جي لوهي جسمر سان ٿي لڳي. شيدي ڊرائيور جيتوٽيڪ هلائڻ جو ڪاريگر هو پر اڳيان سمنڊ جون ڇتيون ڇوليون ۽ هوا جو رخ اهڙو ٿي پيو جو ٻيڙي سنوت ۾ ئي نه پئي آيس. ويتر جو اڳئين ڦيري ۾ پنهنجي ڪاٺ جي ٻيڙي جهاز سان هڪ ٻه دفعو ٽڪرائي چڪو هو سو هن ٻيري سنڌس ڪاوڙ جو پارو چڙهندو ويو. هڪ ٻه دفعو ٻيڙيءَ کي جهاز جي ڏاڪڻ جي ليول ۾ آندائين ۽ اهي چند سيڪنڊ ڪافي هئا جن ۾ اسان کي ڦرتائيءَ سان ٻيڙي جي مٿين انديءَ (Gunwale) تان ٽپ ڏيئي جهاز جي ڏاڪڻ جي ڪنهن ڏاڪي تي پير رکڻو هو. ۽ هٿ ٻيڙيءَ جي هٿيءَ مان ڪڍي ڏاڪڻ جي رسيءَ ۾ ڪپائڻا هئا پر جيئن ته هڪ ته اسان نوان هئاسين ۽ ان حالت ۾ لهڻ چڙهڻ جا اجان ايڏا عادي نه ٿيا هئاسين، ٻيو ته رات جو وقت هو، سخت سيءَ ۽ ٿڌي پاڻيءَ ڪري هٿ پڻ اڌ ڪيرا ٿي چڪا هئا. تيون ته ڇولين ڪري ٻيڙي توڙي جهاز جي ڏاڪڻ تي ترڪڻ ٿي پيئي هئي. ان ڪان علاوه ٽڪل پڻ ڏاڍا هئاسين. سو ٻيڙيءَ مان ٽپ ڏيندي ڏيندي ڊڄي ٿي وياسين- جو ان ئي گهڙيءَ ڇول، ٻيڙيءَ کي جهاز ڪان گهڻو پري ٿي اڇلائي ڇڏيو، يا جهاز جي لوهي پليٽن سان وڃي ٿي ملايو يعني ٽپ ڏيڻ ۾ ٿوري به ڪوتاهي ڪرڻ تي

سمنڊ ۾ ٻڏڻ جو خطرو هو يا وري ٻي صورت ۾ ٻيڙي ۽ جهاز جي وچ ۾ اچي چيپاتجي مرڻ جو. انهن ٻنهي حادثن جا مثال پنهنجن پروان جهازن تي اکين سان ڏسي چڪا هئاسين.

اسان جي، جهاز تي چڙهڻ ۾ دير ڪرڻ ۽ ٻيڙيءَ جو ذري ذري جهاز سان ٽڪرائڻ ڪري شيدي ڊرائيور کي خارون اچڻ لڳيون. پهرين ته دانهون ڪري دڙڪا ڏيندو رهيو ته 'لهو منهنجي ٻيڙيءَ مان جلدي ڪريو.' پوءِ چڙ مان ٻيڙيءَ کي بندرگاهه ڏي واپس موڙي ڪٽي فل اسپيڊ رکيائين. پر پوءِ باقي ٻيڙيءَ وارن ۽ اسان جڏهن سمجهايس ته هينئر رات جو هيڏي سيءَ ۾ ڪيڏانهن ويندا سين تڏهن ڪا ڪيس ڪهل آئي ۽ ٻيڙيءَ کي موٽائي وري جهاز تي وٺي آيو. پر اسان جي ساڳي حالت سرڪس جي ڏجهٽي مسخري واري ۽ ٻيڙيءَ جهاز سان وري ٽڪرائڻ شروع ڪري ڏنو. شيدي ڊرائيور هڪل ڪري پنهنجن همراهن کي چيو ته هنن کي ٻيڙيءَ مان ڌڪا ڏيئي لاهيو. جيڪا ڳالهه اسان سندس خونخوار اشارن مان سمجهي ورتي. پر جڏهن سندس همراهن ڪو ائڪشن نه ورتو ته پاڻ لانچ جي اسٽيرنگ ويل مان هٿ ڪڍي اسان ڏي وڌيو. هو ستَ فٽو قداور ۽ ساڻ جهڙو متارو هو. سڌو اسان وٽ آيو. هڪڙي ڪڇ ۾ مون کي ۽ ٻيءَ ۾ ڪئڊٽ کي ڪٽي اچل تي ڏنائين- سا به ان مهل جڏهن ٻيڙيءَ چول تي جهاز کان اڌ ميل پري وڃي شپڪو ڪيو. ظاهر آهي سمنڊ ۾ ئي ڪرون ها. فورٿ انجنيئر جيڪو پراڻو هو تنهن وري جو ڏنو ته اسان کي شيدي ٿو ٻوڙي سو پنهنجي پَر ۾ ته هن اسان سان همدردي تي ڪئي پر ان مهل ئي محسوس ٿيو ته هاٿي ٻچڻ مشڪل آهي. اسان ٻاڏي جهڙي شيديءَ جي ڪڇن ۾ اڻ پاليل مور وانگيان ڦٽڪي رهيا هئاسين. جيڪو ٻيڙيءَ جي بلڪل آنديءَ تي بيٺو هو ۽ هي اسان جو فورٿ انجنيئر پري کان ڪيس نونشا ڏيکاري انگريزيءَ ۾ دڙڪا ڏئي رهيو هو ته سپائي آفيس ۾ رپورٽ ڪنداسين. مون ته ان وقت ئي دل ۾ چيو: "چار صاحب! (يعني فورٿ انجنيئر صاحب) ماري رکئي. هي اڌ جهنگلي ماڻهو چا چاڻي تنهنجن دڙڪن ۽ تنهنجي شيڪسپيئر جي ڊرامي مئڪبيٿ جي ڊائلاگن نما انگريزيءَ مان!"

چار صاحب جي دڙڪن تي شيديءَ کي ويتر ڪاوڙ لڳي وئي ۽ پنجابي

فلمن جي ولين وانگي وني هيئين ڦاڙ رڙ ڪيائين، جيڪا دانهن هو ڪنهن ڌارئين کي پنهنجي مڱيندي يا ٻاڙي واري ڇوڪريءَ سان زوريءَ هجائتو ٿيندو ڏسي ڪندو آهي. مون پڪ سمجهيو ته ٻي گهڙيءَ سمنڊ جي تري ۾ هونداسين۽ هاڻ بقول شاهه لطيف جي: ’جتي ويا ڪين ورن ۽ جت ويريون وات نه ڏين، اتي اٿارن، ساهڙ! سِير لنگهاءِ تون.‘ وارو حساب ٿيندو.

چار صاحب جي دڙڪن تي شيديءَ ڪجهه دير سوچي، پوءِ اسان کي چڙي ڪٽي چار صاحب کي ٻڪيو- معنيٰ اسان ته في الحال ڇٽاسين يا پيندڱ ۾ رهياسين پر غريب فورٿ انجنيئر ڦاٿو. پوءِ ته منهنجيون ۽ ڪئڊٽ جون هيون شيدي کي ٽڌو ڪرڻ لاءِ منٿون جنهن جي وات مان جڻ گجي وهي رهي هئي. انگريزي ته هن سمجهي ڪانه ٿي. اشارن سان اسان سمجهايس ته هن جهازيءَ جو دماغ صحيح ناهي. هن توکي گاريون ڪونه پئي ڏنيون. ايتري ۾ باقي ٻين شيدين اچي فورٿ انجنيئر کي سندس چنبي مان آزاد ڪيو ۽ شيدي ڊرائيور کي اندر لانچ ۾ وٺي ويا.

هن هڪ دفعو وري لانچ کي جهاز جي ويجهو آندو. ’مرتا کيا نه ڪرتا‘ وارو حساب. اسان هڪ ٻئي پويان، الله جو نالو وٺي، ڪٽي ٽپ ڏنو- ٻوڙيا ته هئين ئي ٿي وياسين. سو ڇو نه ٽپ ڏيڻ جو جوکم ڪٽجي. ڪنهن جا پير ڏاڪڻ ۾ ڦٻي ويا ته ڪنهن جا هٿ ڏاڪڻ جي رسيءَ ۾ ڪُپي ويا. بس مڙئي اچي جهاز پيڙا ٿياسين. لانچ جو شيدي ڊرائيور هڪ دفعو وري پنجابي فلمن جي ولين وانگر رڙيون ڪُوڪون ڪري لانچ جي انجڻ اسٽارٽ ڪئي ۽ فل ائڪسلريٽر سان ڀڄي ويو.

ڪيترن سالن بعد ان ڳالهه جو تجزيو ڪرڻ تي محسوس ٿو ٿئي ته ان معاملي ۾ واقعي اسان جو ڏوهه هو. ۽ هي غريب شيدي، لانچ جو ڊرائيور ته ڇا پر اهڙين حالتن ۾ ڪو چيني، انگريز، جپاني يا پاڪستاني مڪراني ماڻهو هانگ ڪانگ، لورپول، اوساڪا يا ڪراچيءَ جي آئوٽر ائنڪريج تي اسان جي اهڙي ڪوتاهي ۽ سستي برداشت نه ڪري سگهندو. ڪوبه پنهنجي لکها ربين جي ٻيڙي اهڙي خراب سمنڊ ۽ موسم ۾ جهاز سان ٽڪرائي ڇيتيون ڇيتيون ڪرڻ جو جوکم نه ڪٽندو. جو اها ٻيڙي غريب ماڻن جي ڪٽنبن جي روزگار جو واحد وسيلو ٿئي ٿي. پر بهرحال، اسان جي دلين تان اهو طوفاني رات وارو

واقعو اجان تائين ميسارجي نہ سگهيو آهي. آفريڪا کنڊ کي ڦيرو ڪندي اج بہ اها ڳالهہ سوچي بدن ۾ سيوڪاري پئجي ويندي آهي. يا ڪڏهن ڪٿي ڪانفرنس يا ميٽنگ ۾ پنهنجن انهن ساٿين سان ملاقات ٿيندي آهي تہ دنيا جي نقشي تي موزمبق چئنل ڏي اشارو ڪري کين چوندو آهيان تہ پاڻ گريس پيرڊ ۾ پيا جيئون ۽ بچي وياسين نہ تہ 1969-70ع وارن ڏينهن ۾ پاڻ کي هن هنڌ جيئري مڇيون کائين ها.

هڪ عجيب ائڊوينچر

آفريڪا جي مختلف ملڪن ۾ گھاريل ڏينهن جون يادون به ڪيتريون ان قسم جون ڳالهيون آهن جي ذهن تان نٿيون ميسارجن. هيءَ ڳالهه به شروع جي ڏينهن جي آهي جڏهن اسان سامونڊي زندگيءَ ۾اجان نوان آيا هئاسين ۽ اسان دنيا کي يڪو هڪ جهڙو سمجهيو ٿي. جڻ دنيا جي سڀني بندرگاهن تي هڪ جهڙو قاعدو قانون ۽ امن امان هجي.

تن ڏينهن ۾ اسان جو اهو جهاز يورپ جي بيلجم، فرانس، جرمني ۽ انگلنڊ جهڙن سڌريل ۽ ترقي يافته ملڪن مان ٿي هيٺ اولهه آفريڪا جي ملڪن: سينيگال، گني بسائو، لائبيريا ۽ گئمبيا وغيره ۾ ايندو هو. اسان انهن آفريڪا جي بندرگاهن ۾ به ائين بي فڪر ٿي ڦرندا هئاسين جيئن يورپ جي بندرگاهن ۾- يعني نه ڏس ڏينهن نه رات. جيڏانهن ڏيان ۾ ايندو هو اوڏانهن رخ رکندا هئاسين. گاڏين جي اچڻ جو، نه وڃڻ جو وقت پڇندا هئاسين ۽ نه وري ائڊريس يا نقشو پتو. نه ان ملڪ جي سماجي حالت جي ڄاڻ نه سياسي سڌ. شروع ۾ ته ڪڏهن به خيال نه آيو ته هيءَ آفريڪا آهي جتي جانورن، زهريلي جيتن، ٿيٽڙي جهڙين مکين ۽ وهندڙ پاڻيءَ ۾ لڳل بلحاريئيا جهڙين بيمارين کان پاڻ بچائي هلڻ کپي. بس مستن وانگر جيڏانهن ايندو هو اوڏانهن شهرن ۽ ڳوٺن جون گهٽيون گهمندا وتندا هئاسين. بس اسان لاءِ اهائي ڳالهه اهم هئي ته جهاز جي لوهي چار ديواريءَ کان ٻاهر رهجي.

هڪ دفعي اسان جو جهاز، شايد گئمبيا ۾، يا ان جي ڀر پاسي واري آفريڪي بندرگاهه ۾ لنگرانداز ٿيو. ان ملڪ جو نالو هن وقت صفا ڏيان ۾ نه آهي. بندرگاهه ڇا هو هڪ سنڌ جي ننڍڙي ڳوٺ جيان هو- پاڻ ان کان به ويران حالت ۾. چوڌاري ريگستان، تپندڙ سج ۽ پاڻيءَ جي اڻاٺ. بس بندرگاهه وٽ ڪچي مٽيءَ جي ٿُلهين ڀتين وارا گھر- جن مان به ڪيترا ته ڪکائن ڇتين جا هئا. ڪي چند پڪيون، فرينچن يا شايد پورچوگالين جون، عمارتون ۽

آفيسون هيون. هي ملڪ ڪو گئمبيا يا گني بسائو جهڙو هو جيڪو سنهي پٽيءَ وانگر، اندر ٻئي ملڪ سينيگال يا فرينچ گنيءَ ۾ اندر گهڙيل هو. جنهن جا خشڪيءَ وارا رستا پڻ هڪ ٻئي مان لنگهيا ٿي.

مون تازو جهاز Join ڪيو هو. ۽ هن ڪان اڳ بيان ڪيل موزمبق واري واقعي ڪان ٻه اڳ جي ڳالهه آهي. هڪ ڏينهن شام جو، جهاز جي ٿرڊ انجنيئر سان گڏ ٻاهر گهمڻ لاءِ نڪتس. ٿوري دير بندرگاهه جي هڪڙي ٿي بازار مان چڪر ڏيئي هڪ ڪچي هوٽل ۾ اچي ڪاري ڪافي، ٿڌوي جهڙي، پيتيسين. ڪنهن پر واري شهر يا ملڪ ڪان ڪو تازو قافلو، مسافرن جو، آيو هو. سو چوڌاري اُنن جي چڙن جا آواز ۽ هوٽل تان وڄندڙن آفريڪن ٻوليءَ جي گانن جو آواز هو. آيل مسافر مسلمان ٿي لڳا جو سندن زالن کي ڪارو برقعو آفريڪي نموني جوهو ۽ ڪپڙي گنديءَ مان لڳو پئي ته امير ملڪ جا آهن. نه ته ان بندرگاهه ۾ ايڏي غربت ۽ جاهليت هئي جو عورتن کي ٿي پورو ڪپڙو بدن تي نه هو. آيل مسافر، پنهنجو پنهنجو ڪُنڙو ٿاهي ڪافي پي رهيا هئا. ڪي وچئينءَ جي نماز اوپر اُتر ڪنڌ ڏي منهن ڪري پڙهي رهيا هئا جو اتان ڪعبو ان طرف هو.

ٿرڊ انجنيئر چيو هل ته ٿورو ڀرواڙيءَ جو ٻه چڪر هڻي اچون. سو اسان واڪ ڪندا شهر کان ٻاهر نڪري وياسين، پري ڪان هڪ ڪتارو بس- جنهن جهڙيون عجيب ٻوٽ واريون بسون، پاڻ وٽ سنڌ ۾ ٻه نئون ڪوٽ، عمر ڪوٽ، مٺي، ڇاڇري پاسي اڄان هلن ٿيون، وڃي رهي هئي. ٿنهن کي دانهون ڪوڪون ڪري بيهارايوسين. يا شايد هوءَ پاڻهي بيهي رهي جو اسان جي وهڻ کان پوءِ ٻه ڪنڊيڪٽر دٻا پاڻيءَ جا پري انجڻ جي ريڊيئٽر ۾ وجهي ٿڌو ڪندو رهيو. ۽ اها مشق ميل اڌ بعد ٿيندي رهي. اسان اهو سوچي بس ۾ ويناسين ته پري وڃي ٻه ڪيترو ويندي. ٿورو اڳتي هلي وري ٻي ڪنهن واپسيءَ جي بس ۾ موٽي ايندا سين يا ته آخري اسٽاپ تائين وڃي ساڳي بس ۾ موٽنداسين. جيئن يورپ جي ملڪن ۾ اڄ ٻه سياح ۽ واندا ماڻهو ڪن ٿا.

اها بس چار پنج ميل اڳتي هلي نيٺ صفا خراب ٿي پيئي. ڊرائيور گهڻو ٿي زور لاٿو پر ٺيڪ نه ٿي. ٺيڪ ٻه ڪيئن ٿئي. ريڊيئٽر ڦاٽي پيس- بلڪ ڦاٽل ته اڳهين هو، هاڻي وڌيڪ ڦاٽي پيو ۽ ان کي ٿڌو ڪرڻ لاءِ وڌيڪ پاڻيءَ

جي بوند به نه هئي.

بس ۾ ٻيا جيڪي مسافر هئا سي ڳوٺن يا جهنگلي وستين جا هئا سو لهڻ سان ئي ٽڙي پکڙي ويا. ڊرائيور کي ڀاڙي جا چار پئسا به نه ڏنائون. اسان کان ڊرائيور اڌ ڀاڙو ورتي 'جنرل ايوريج'[1] ڊڪليئر ڪري، پوءِ ڏس ڏنو ته اسان ميل به اڳيان هليا وڃون. اتي پئي ملڪ جو رستو اچيو ٿو ملي ۽ ڪا نه ڪا سواري ملي ويندي.

"۽ هتان ڪا بس واپس بندرگاهه ڏي وڃڻي آهي؟" اسان پڇيس.

"هيءَ ئي ته هڪ بس آهي جيڪا سياڻي هتان موٽڻي آهي. پر هاڻ ته خراب ٿي پئي آ. ٽي چار ڏينهن ته ٺهڻ ۾ لڳي ويندس." هن جواب ڏنو.

"ڀلا اڳيان اسان کي ڪهڙي سواري ملندي؟" اسان وري ڊرائيور کان پڇيو.

ڊرائيور جيڪو شروع کان ڳاٽ اوچو ڪري پئي هليو ته هن کي انگريزي سٺي ٿي اچي جو به سال ڳهانا ۾ هڪ انگريز سفاريءَ جي گهوڙي کي ڪرڪرو ڪيو هئائين تنهن اسان جي سوال جو مختصر جواب ڏنو.

"اي ڪئمل."

– يعني اٺ. ۽ اسان کي پنهنجي غلطيءَ جو وڏو احساس ٿيو ته واهه جو گهمڻ نڪتاسين– سو به آخري ڏينهن. ٻي ڏينهن جهاز جي Sailing ٿيڻي هئي.

ٽرڊ انجنيئر صلاح ڏني ته اڳتي هلڻ بدران چو نه پنيان پير ڪڄن.

"سڄي عمر بندر روڊ کان بندرگاهه تائين بس ۾ ايندي مون کي آئيڊيا ٿي ويئي آهي ته هي پاڻ جيڪو پنڌ ڪيو آهي اهو اوتروئي آهي جيترو سعيد منزل کان ٽاور تائين– يعني پورا پنج ميل." ٽرڊ انجنيئر عقل جي ڊوڙ ڪئي. ويتر هن شارٽ– ڪٽ به ڳولي ورتي– جيڪا هئي ته ڪانه پر اسان اها به غلطي ڪئي ۽ سنئون سڌو پڪو رستو ڇڏي ڪچي تي لهي پياسين– يعني

---

(1) جنرل ايوريج: هي سامونڊي اصطلاح آهي. جهازن جا ڪي مالڪ سمنڊ تي سندن جهاز کي قدرتي يا انساني رسيل مصيبت جو نقصان پورو ڪرڻ لاءِ انهن ماڻهن کان ڦوڙي ڪري وٺندا آهن جن جو سامان ان وقت جهاز تي هوندو آهي. ان کي جنرل ايوريج سڏجي ٿو. General Average جو اعلان ڪرڻ ڪا سٺي ڳالهه ناهي جو ان سان ڪمپنيءَ جي ساک کي ڇيهو رسي ٿو ۽ آئيندي ماڻهو ان ڪمپنيءَ کي ڪارگو (سامان) ڏيڻ کان گهبرائين ٿا.

واريءَ تي. ريتي يا واريءَ تي هلڻ به ڏکيو. سج لهڻ وارو هو. نظر ته گهٽي وقت کان نه پئي آيو جو مٽيءَ جي رڄ ۽ جهڪ ڪري سڄي آسمان تي مٽيءَ جو تهہ چڙهيل هو. ويتر رکي رکي گرم هوا جو واچوڙو تي لڳو ته چوڌاري ملڪ اونده تي تي ويو. اسان هلندا وياسين. اڄ ٿي اڄ ۾. چوڌاري واري ٿي واري. ٿوري دير کان پوءِ پري کان ڏسون ته واچوڙي وانگر اڏامندڙ شيءِ اسان ڏي ڊوڪيندي اچي. جڻ ڪي گهوڙيسوار مٽي اڏائيندا اچن. ۽ جڏهن بلڪل ويجهو لنگهي ويا ته خبر پيئي ته چار پنج شتر مرغن (اٺ پکين) جهڙا جانور هئا. ٽرڊ انجنيئر ٻڌايو ته اهي Antelopes هئا. ڌوڙ جي طوفان ۾ چٽيءَ طرح نظر نه آيا جيتوڻيڪ اهي چيرڻ ڦاڙڻ وارا جانور نه هئا پر هاڻ اسان ٻنهي کي ٿورو ٿورو ڊپ ٿيڻ لڳو ۽ احساس ٿيو ته هي آفريڪا جو اهو حصو آهي جتي اڃان ماڻهو به جهنگلي صورت ۾ آهن. ويتر انهن ڏينهن ۾، آفريڪا جا اڃان ڪيترا ملڪ آزاد نه ٿيا هئا سو يورپين سان گڏ اسان ايشين تي به شيدين جون خارون هيون.

هاڻ ٿوري ٿوري اونده به ٿيڻ لڳي. پر سپ کان وڌيڪ ڏکوئيندڙ ڳالهہ اڄ هئي. ڏينهن جي تتل واريءَ جا ذرڙا جڻ ته نڙگهٽ ۾ چپيا ٿي. ايتري ۾ اسان کي پري کان ڪجهہ ڪچا گهرڙا نظر آيا جن مان لالٽين جي روشني اچي رهي هئي. سهڪي سهڪي اتي پهتاسين. ڪچن گهرن اڳيان پيٽ اپاميل ڏبرا ٻار ۽ رول ڪتا بيٺا هئا. ڪجهہ وڏي عمر جا ٻار به هئا جن جي هٿن ۾ ڀاڻا هئا- اُهي به ڏري گهٽ اگهاڙا هئا. آلي مٽي سندن اگهاڙين ٽنگن ۽ ڏونئين تائين چڙهيل هئي. هڪ ٻن ڪتن ڀؤنڪار ڪئي پر اسان جي ٻچڪار تي ماٺ ٿي ويا. ڪنڊ واري گهر کان هڪ شيدياڻي در کان ٻاهر نڪتي. گهر کي در ته ڪونه هو پر ائين سمجهو ته پٽ ۾ ڏار هو. شيدياڻي، عورت گهٽ مرد وڌيڪ لڳي رهي هئي. سندس منهن تي ڪنهن نامي گرامي ڏاڙيل جي جسم وانگيان ڪيترائي ڪهاڙيءَ جي ڌڪن جا سَنڌا هئا. هن کي پاڻيءَ جو اشارو ڪيوسين ته اڄ ٿا مرون، پاڻي ڪپي. هن پنهنجي آفريڪي ٻوليءَ ۾ ڳالهائيندي اندر اچڻ جو اشارو ڪيو. اسان اندر وڃڻ لاءِ گهبرائي رهيا هئاسين ته ٽرڊ انجنيئر منهنجي پيرن ڏي اشارو ڪري وٺي رڙ ڪئي. آئون ڏکي ويس. چُنجهي هلڪي روشنيءَ ۾ ڏسان ته هٿ جيڏو هڪ ڪارو وڇون منهنجي بوٽ جي

پپ تي چڙهڻ جي ڪوشش پيو ڪري. مون ڪان بہ رڙ نڪري وئي. اڳيان پيرن اگھاڙا ٻار، اسان جي ان حرڪت تي ڪلي ڪلي اونڌا ٿي ويا. هڪڙي ٻئي کي سڏ ڪيو جو پري دڙي تي ويٺو هو. سندس هٿ ۾ شيشو ۽ ڏگھو لوھہ جو سوئو هو. هن سُوئو وڇونءَ جي پيٽ ۾ هڻي، ان کي مٿي ڪڍي، شيشي ۾ اندر وڌو، جنهن ۾ پيا بہ ڪيترائي هيڏي ۽ ناسي رنگ جا وڇون ڦٿڪي رهيا هئا. پر ڪارو پٿون هي پهريون هوس. اسان هڪدم گھر اندر گھڙي وياسين. اندر ڪنڊ ۾ نڪر جو ڏيو، ڪپھہ جي وَٽِ وارو، ٻري رهيو هو. هڪ ٻي بہ ٿلهي متاري زال جيڪا عمر ۾ ڪانئس گھٽي ننڍي لڳي ٿي ۽ ٿي سگھي ٿو تہ سندس ڌيءَ هجي يا ننهن، هن وانگر رڳو ننڍڙي پوتڙي ۾ ويٺي هئي. مٿيون ڌڙ ٻين سيني وانگر اگھاڙو هوس. هوءَ ٻار کي ٿڃ پياري رهي هئي. سندس هڪ هڪ ارھہ ٻار جيڏو ٿيندو. هن ڪان اڳ مون اهڙي قسم جي اگھاڙين آفريڪي حبشي عورتن ۽ انڊونيشي، فلپيني ۽ پئسفڪي ٻيٽن جي اڻ سڌريل قبيلن جي عورتن جا اَنُ ڇائيندي يا جونئون ڪڍندي، اگھاڙا فوٽو، فقط 'نئشنل جاگرافڪ' رسالي ۾ ڏٺا هئا.

گھر جي ٻيءَ ڪنڊ ۾ ڪو تازو ڪٺل جانور لڙڪي رهيو هو جنهن جي کل لٿل هئي- ٿي سگھي ٿو تہ ڪا ٻڪري هئي يا وڇ ڳابو- يا اجان بہ ڪو گڏھہ خچر- اهو سڃاڻي نہ سگھياسين جو سندس ڳچي بہ غائب هئي تہ بدن تان کل بہ. ڪيترن هنڌن تان گوشت روڙيل هو. تازو ڪٺل ان ڪري چئي سگھجي ٿو جو پرسان نڪر جي پاٽ ڳاڙهي رت سان پري پيئي هئي. اسان سان گڏ، گھٽيءَ ۾ بيٺل اگھاڙا ۽ ٻانڻن وارا ٻار پڻ اندر آيا. هو بہ ذري ان لڙڪيل ڪٺل جانور ڏي اشارا ڪندا رهيا- جنهن مان لڳو ٿي تہ هيءَ ڪا نئين ڳالھہ ٿي آهي ۽ تمام ڪا وڏي ڳالھہ آهي. اهو جانور يا شڪار ڪيو ويو آهي يا ڪو ڏينهن ملهائڻ لاءِ قرباني ڏني وئي آهي. آئون هراسيل اکين ۽ هينئين سان ڪڏهن ان ٽنگيل جانور کي تہ ڪڏهن ٻار کي سندس ماءُ جي ٿلهن متارن ٿڻن مان کير ڌائيندو ڏسندو رهيس ۽ ساڳي تعجب مان، اهي عورتون اسان کي ڏسنديون رهيون. ٽرڊ انجنيئر چيو ڪٽي پاڻ کي فرائي ڪري کائي نہ ڇڏين. ٿوري دير بعد اسان وري پاڻيءَ جي ڳالھہ، ائين ڊڄي ڊڄي ڪئي جڻ ڪنهن لاءِ سنگ گھرڻ آيا هجون ۽ انڪار جو بہ انديشو هجي. ٻاهر بيٺل عورت

هڪدم رسو ۽ جست جي باردي ڪنئي ۽ ٽرڊ انجنيئر کي پنيان اچڻ جو اشارو ڪيو. مون کي اشاري سان چيائين تہ تون اتي ئي ترس. ٽرڊ انجنيئر چيو: ”لالا ڪوهہ تي پاڻي پرڻ تي هلئي.“ چيومانس تہ ترس تہ آئون بہ هلان.ءِ. مَرون تہ گڏ تہ مرون. هن لڙڪيل جانور ۽ ڪير پيارينڊڙ خونخوار حبشياڻيءَ کي ڏسي آئون ڪٿي برقعو نہ مٿي وجان.

بهرحال اهي سڀ ڳالهيون هينئر جون آهن. ان وقت اسان ٻنهي ڏڪندي ڏڪندي اشاري ۾ چيو تہ گڏ گڏ رهنداسين. سو ٻئي ٻاهر نڪتاسين. پٺيان ٻانڻن سان ٻار، اگهاڙا پيٽ نڪتل ٻار، وچونءَ جي شيشي وارو ٻار ۽ بيمار رول ڪتا اسان سان گڏ گڏ هلڻ لڳا. تورو پري هڪ ڪوهہ هو يا ڪو چشمو يا ڪڏو جنهن ۾ وينل ڏيڏرن جون رڙيون آسمان تائين تي پهتيون. حبشياڻيءَ ان مان باردي پاڻي سان پري ڪڍي. مجيان ٿو تہ اهو پاڻي ايترو Hygienic نہ هو پر ان وقت سخت اڃ ۾ وٺيو پئي. ۽ هونءَ بہ اها پڪ اٿم تہ نٿي جي ٻاڙي پاڻيءَ کان وري بہ وڌيڪ تيستي ۽ هائيجنڪ هو. پاڻي ڏڍ تي ٻي پوءِ اسان هن کي جهاز ٺاهي ٻڌايو تہ اسان ايڏانهن ويندا سين. گس ٻڌاءِ. توکي پئسا بہ ڏينداسين. يعني اسان جي مدد ڪرڻ جو اجورو ڏينداسين. پاڻ اسان کي وري گهر وٺي آئي جتي ٻارن وري اشاري سان ٽنگيل جانور ڏيکاريو. ۽ پاڻ وٺي سو هڪ شيدي پوڙهو مڙس ۽ بہ مرزيل خچر وٺي آئي. هڪ تي ٽرڊ انجنيئر وينو ۽ ٻئي تي آءٌ. ٻئي ڪجهہ پنهنجي پاور تي هليا ڪجهہ شيديءَ جي چڪڻ ۽ ڏنڊين جي زور تي. اڌ مني ڪلاڪ جي پنڌ کان پوءِ ساڳي پڪي رستي تي اچي چڙهياسين، جتي پيٽرول پمپ بہ هو. رات جا نوَ ڪن اچي ٿيا هئا. پر آفريڪا جي گرم لُڪَ ڪپڙن مٿان بہ ساڙيو تي. چاندوڪي رات هئي سو ڪجهہ نہ ڪجهہ نظر اچي رهيو هو. پيٽرول پمپ تي هڪ ٽئڪسي بيٺي هئي- جيڪا شايد ان بندرگاهہ ۾ واحد ٽئڪسي هجي. ڊرائيور ڪجهہ پئسا وٺي هلڻ لاءِ تيار ٿي ويو. پاڪستان جي ڪنهن بين الاقوامي ريڊيو اسٽيشن: تن ڏينهن ۾ ڊاڪا ۽ راولپنڊي پري پري تائين ٻڌڻ ۾ ايندڙيون هيون، يا ٿي سگهي ٿو اها اسٽيشن ايران يا ڪويت جي هجي، بهرحال ان تان نورجهانن جو اڙدو گانو اچي رهيو هو. پيٽرول پمپ جي مالڪ ان گاني ڏي ڏيان ڇڪائيندي پڇيو تہ توهان ان ملڪ جا آهيو. اسان تڙي خوش ٿياسين. ڪجهہ

اسان جا هانءَ خوف ۾ ڏرا ٿي چڪا هئا. جيسين ڊرائيور قهوو بي پورو ڪري تيسين اسان نورجهان جو گانو 'افريڪن ڊيزرٽ' ۾ Enjoy ڪرڻ لڳاسين. چڻ گذريل چند ڪلاڪ جيڪا جٽ ٽي، سا پئي ڪنهن سان ٿي.

ڊرائيور ٽئڪسيءَ کي ڀرين اسان کان ڏکو ڏياري انجڻ اسٽارٽ ڪئي پوءِ اسان کي وهاري پنهنجي ٽئڪسي هلائي. چوڌاري ريتي ئي ريتي ڪري رستي جو رڱو وڇيون پٿو نظر اچي رهيو هو. باقي پئي پاسا جاگرافي جي پروفيسر ظفر حسن جي زبان ۾ ريتيءَ جي ٽرانسپورٽيشن ۽ Denudation جي عمل ڪري ڍڪجي ويا هئا. اهڙي 'ريتي- هاٽي' رستي تان، حبشي ڊرائيور ڪار ڪيئن پئي هلائي، اهو سندس متي جو سور. اسان کي سو ڏهن پندرهن منٽن ۾ اچي بندرگاهه ۾ جهاز سامهون لاٿائين تہ يقين نہ پئي آيو تہ خواب ۾ آهيون يا حقيقي زندگيءَ ۾. بهرحال زندگيءَ ۾ اهو پهريون دفعو هو جو سچيءَ دل سان جهاز وٽي رهيو هو. جهاز کو ماٺهو هجي ها تہ ڀاڪر پائي ڪٽي چمي ڏجيس ها، ان ڏينهن.

آفريڪا جونِ حبشي عورتون

سنڌ جي ڳوٺن ۾ اڪثر ڏسبو تہ عورتون پنهنجن هاري مڙسن جي ماني مٿي تي ائين رکي پيون وينديون جو ڏسڻ واري کي لڳندو تہ چاڻ تہ ماني يا ڏڌ جو لوٽو ڪريو. پر هو ايڏو تہ بئلنس رکي هلن ٿيون جو مجال آهي جو مٿي تان ڪابہ شيءِ ڪري. اهڙيءَ طرح، هتي آفريڪا ۾ بہ، عورتن جو حال ساڳيو آهي. هٿ خالي باقي هر شيءِ سندن مٿي تي.

هتي آفريڪي زالن لاءِ مشهور آهي تہ ڪين ڪابہ شيءِ ڏي تہ ڪٽي مٿي تي رکنديون. سامان ڍوئڻ جو گاڏو ڏين تہ اهو بہ مٿي تي رکي هلنديون. ۽ واقعي هتي حبشي عورتن جو هي هيڪاندو ڪمال آهي. هڪ ٻار پٺيان ٻڌل هوندن تہ هڪ پيٽ اندر ۽ مٿي تي ڳري هڙ سامان جي. تنهن مٿان وري گاسليٽ جو شيشو يا ڪا اهڙي شيءِ جا عام حالتن ۾ توري لوڏي تي ڪري پوي. هٿ ٻئي خالي يا وڌ ۾ وڌ هٿ ۾ ڏنڊي رکنديون- گڏهہ خچر کي هڪلڻ لاءِ، يا رول ڪتن کي ڀڄائڻ لاءِ. باقي مرد اڪثر سامان نہ کڻن. اهي رئيس اڳيان رستو ٺاهيندا پوش پوش ڪندا هلندا. چون ٿا تہ اڳئين زماني ۾ بہ ائين هوندو هو. مرد ان ڪري بہ اڳيان هلندو هو جيئن ڪو جهنگلي جانور يا دشمن راهہ ۾ اچي وڃي تہ ان جو مقابلو ڪري سگهي. پر جيئن تہ 'مرد صاحب' ڏاڍو آهي ان ڪري اهو 'گابو صاحب' اڄ بہ اها پنهنجي فائدي واري رسم قائم رکندو اچي. پوءِ چاهي ڪٽي جهر جهنگ هجي يا ممباسا جو سئنيما هال. اڳيان ۽ هٿين خالي پاڻ هوندو.

ڏٺو وڃي تہ اڄ ڪلهہ يورپ آمريڪا ۽ ايشيا جي سڌريل ملڪن: جپان، سنگاپور، هانگ ڪانگ جو بہ اهو حال وڃي رهيو آهي. عورت گهر ٻهاري، ٻار وهنجاري اسڪول ڇڏي، وتندي ڀاڄي گوشت مارڪيٽ مان خريداري ۽ سامان ڍوئيندي. يا مڙس طرفان مليل اڻپوري خرچ کي سڄو مهينو هلائڻ لاءِ پئي ڳڻتيون ۽ پور ڪائيندي. پر مرد هر وقت بي فڪرو رئيس!

هڪ شيدي دوست کي چيم تہ يار ڪيترائي آفريڪي شيدي اڄڪلهہ شاهوڪار آهن، جن وٽ سائيڪلون بہ آهن. گهٽ ۾ گهٽ اهي ماڻهو ڇو نتا نندا گاڏا يا ٽرالي يا ڪا ٻي اهڙي ڦيٿن واري شيءِ وٺن جنهن ذريعي سامان سولائي سان ڍوئي سگهن. اهو ڪم عورت کان ڇو ٿو ورتو وڃي؟ وراڻيائين: ”ان ڪري جو هتي عورتون سستيون آهن. ۽ ٻي ڳالهہ تہ انهن لاءِ اسپيئر پارٽس جي بہ ضرورت ناهي.“

آفريڪا جي ڪيڪويو قبيلي جي عورتن سان تہ حد کان وڌيڪ ظلم آهي. ڪينيا جي صدر، ۽ مائو مائو تحريڪ جي ليڊر ’جومو ڪينياٽا‘ جو تعلق بہ انهيءَ ئي قبيلي سان هو. هن قبيلي جي عورتن جا قصا، هتي آفريڪا ۾ ڪيترن کان ٻڌبا، اکين سان ڏسي سگهبا ۽ ڪتابن ۾ بيان ٿيل آهن. ان بابت خود جوموڪينياٽا پنهنجي ڪتاب Facing Mount Kenya ۾ تفصيل سان لکيو آهي. هن قبيلي جون شيدياڻيون ڳري سامان کي چمڙي جي گول پٽي سان ٻڌي، مٿي بدران پنيءَ تي رکي اهو پٽو پنهنجي نرڙ تي واريو چڙهين. يعني سڄي بار جو لوڊ پٺي ۽ نرڙ تي ٿئي. گهڻي سامان ۽ گهڻي ڄمار بار کڻڻ ڪري اڌڙوٽ عمر تائين، ان چمڙي جي وڏيءَ جو نرڙ ۾ گهب ٿي ويندو اٿن. هن قبيلي جي عورتن لاءِ جانورن جي ڳوڻ يا ٻيو ڪو اڍائي مڻو بار کڻڻ تہ ڪا وڏي ڳالهہ ئي ڪانہ آهي. ڏکين لاهين چاڙهين تان تہ گڏهہ بہ مڻ سوا بار مس تو کڻي سگهي.

اوڀر آفريڪا ۾ اڃان تائين ڪيترن ئي شيدي قبيلن ۾ مرد هڪ کان وڌيڪ زالون رکن. جنهن جا ڪيترائي معاشي، وهمي ۽ سرداري قسم جا سبب آهن. مڙسي ڏيکارڻ لاءِ يا ڪٿي دولت ۽ طاقت جو رعب وهارڻ لاءِ، گهڻيون شاديون ڪيون وڃن ٿيون.عيدي امين جهڙي سڌريل ۽ مسلمان بہ چار کن تہ ظاهري شاديون ڪيون. هر سرڪاري توڙي غير سرڪاري جلسي جلوس ۾ سندس ڪاري ۽ تمام ڪاري رنگ جا ٻار ڦرندا رهندا هئا. بهرحال، آفريڪا ۾ اڄ بہ ماڻهوءَ جو شان پئسي دولت مان نہ پر ٻار پيدا ڪرڻ جي قوت مان لڳايو وڃي ٿو. ۽ ساڳيو حال اڳ زماني ۾ هو. ڪلوپترا بہ ڇون ٿا (گهٽ ۾ گهٽ هاليوڊ فلم ۾ تہ) پنهنجي مڙس/ يار کي چوي ٿي تہ ’مون سان شادي ڪر منهنجي چيلهہ موڪري آهي توکي ڏڻ ٻارن جو جڻي

ڏيکاريندس‘. ڪيترن آفريڪي ماڻھن جو اھو عقيدو آھي تہ ان جي ئي ڌرتي سنو فصل ڏئي ٿي جيڪو حاڪم ٻار ڄڻڻ ۾ مڙس ماڻھو آھي.[1]

ڪن قبيلن ۾، خاص ڪري مسلمانن ۾، ڇوڪرين جي شادين ۾ ماءُ پيءُ جو بہ هٿ ۽ دخل ٿئي. پر بنتو قبيلن ۾ ڇوڪريءَ تي اهڙو زور نٿو هلي. هوءَ مڙس کي ڏسڻ وائسڻ بنا، هن وٽ پارسل طور نٿي پهچي. مڙس ۽ پيءُ، تورو گھٽو ظالم هر سوسائٽيءَ ۾ ٿي سگھن ٿا. پر بنتو قبيلن ۾ ڇوڪريءَ تي اهڙو زور زبردستي ناهي. هوءَ مڙس کي پاڻ ئي پسند ڪري ٿي ۽ ڪيترين حالتن ۾ مڙس کان وڌيڪ ڪمائي ٿي. جيئن اسان وٽ ڪيترين هيٺاهيون ذاتيون: ڀيل، باگڙي، ڪولهي، ٻاليشاهي، گرگليا وغيره- جن کي اسان ڪٽي ايترو تهذيب يافتہ نہ سمجهون جو هو پڙهيل ڳڙهيل نہ آهن. پر پئسي پونجيءَ جي معاملي ۾ چڱا خاصا، اڇا اجرا ڪپڙا پائڻ وارا، سندن قرضي هوندا. ۽ انهن قومن جي ذاتين جون زالون، يورپ جي عورت کان بہ وڌيڪ آزادي مائين ٿيون. سگهاريون ۽ پورهيت هئڻ ڪري مڙسن سان ڪلهو ملائي ڪمائين ٿيون: ڦٽيون چونڊڻ، ڀاڄيون ۽ گدرا، ونگا پوکڻ، مٽي ۽ ڀني جا رانديڪا ناهي وڪڻن- ويندي ڀِني پڻ پئسو جمع ڪن ٿيون ۽ مڙس جي ڪمائي تي پاڙين نٿيون. سو هي آفريڪي بنتو زبانون ڳالهائيندڙ غير مهذب ڇوڪرين جو گهٽ ۾ گهٽ اهو تہ رعب هلي ٿو. منجهن ڪجهہ وڌيڪ بهتر قبليا: مثال طور ’چاگاز‘ جون ڇوڪروين تہ شاديءَ وقت بہ ڦِريو وڃن- جي هنن کي ڪڙڪ پئجيو وڃي تہ سندن ٿيڻ وارو مڙس ردي قسم جو آهي.

ڪيترن قبيلن ۾ اهو آهي تہ شاديءَ وقت ڇوڪريءَ جو Virgin (ڪنوارو) هجڻ ضروري هجي. ۽ شاديءَ کان اڳ يا پوءِ ڪنهن ڌارئين سان جنسي تعلقات کي تمام خراب سمجهيو وڃي ٿو. ان طرف ايڏو ڌيان رکيو وڃي ٿو جو ڪنهن جي چوڻ مطابق، ڪن علائقن ۾، اهو رواج عام آهي تہ ڊگهي سفر تي وڃڻ کان اڳ مڙس زال جي مخصوص عضوي جو سيبو ڪري ويندو آهي جنهن ۾ پيشاب لاءِ فقط سنهڙو سوراخ ڇڏيو ويندو آهي. اهو طريقو تمام سور وارو ۽ ظالماڻو سمجهيو وڃي ٿو.

ان کان علاوه هتي جي رواجن مطابق جيسين هڪ ٻار ٿڃ تي آهي تہ ان

(1) ڪتاب An African Survey: ليکڪ لارڊ هيلي، ڇاپو ٻيو: ص 30.

وچ ۾ پيٽ تيڻ خراب سمجهيو ويو ٿو. ساڳي وقت ٻار کي ٻن سالن کان اڳ ٿڃ ڇڏائڻ بہ صحيح نٿو سمجهيو وڃي. ان ڪري اهڙن قبيلن ۾ عورتون گهٽ ۾ گهٽ ٻن سالن جي ساهي پٽڻ بعد ٻار ڄڻين [1]. ان بابت هڪ اها بہ ٿيوري ٻڌائي وڃي ٿي تہ پيٽ تيڻ شرط، ٻچي دانيءَ ۾ ترسيل Semen، سندس ٿڃ جي کير ۾ زهريات جو اثر پيدا ڪري ٿي.

ان سلسلي ۾ ٻار جي روڪ لاءِ عورت سان هم بستريءَ کان جهل نہ ڪئي ويندي آهي پر برٿ ڪنٽرول جا بيحد ڏکيا طريقا استعمال ڪيا وڃن ٿا. [2]

(1) ڪتاب Mau Mau and the Kikuyu؛ ليکڪ ايل. ايس. بي. ليڪي، صفحو 19.
(2) ڪتاب Knowing African؛ ليکڪ ايڊون ڊبليو سمٿ.

عورتن جو طهر ۽ ٻيون رسمون

ڪيتريون ڳالهيون هتي جي شيدين بابت آفريڪا جي ٻنهي ڪنارن تي ڏٺيون. مثال طور ڪيترن آفريڪي قبيلن ۾ خاص ڪري ڪيڪويو (جپانين وانگر) چپن تي چمي نہ ڏيندا. ساڳي مائٽيءَ ۾ شادي سخت ڏوهہ سمجهن. ڪن قبيلن ۾ تہ مڙس ڪي سس اڳيان ۽ زال کي سهري اڳيان وڃڻ جي موڪل نہ هوندي آهي. ڪن قبيلن ۾ بيواهہ عورتن کي سخت نياڳو سڏيو وڃي ٿو تہ ڪن ۾ وري هن جي شادي سندس ڪنهن ڪنواري ڏير سان ڪرائي ويندي آهي. عورت کي اڪيلو ڇڏڻ، قبيلي جي ناموس کي ڌڪ رسائيندڙ ڳالهہ سمجهي وڃي ٿي. ۽ ڪي ڪي اهڙا آفريڪي قبيلا ڇيا وڃن ٿا جن ۾ بيوه سان شادي ڪرڻ لاءِ ڪو مرد نہ ملندو آهي تہ ڪنهن ٻي واندي عورت سان ڪرائي ويندي آهي. يعني هڪ ماءُ جي ٻارن جي ٻي عورت 'ماتيلو ٻيءُ' بہ ٿي.

آفريڪا ۾ بہ ڳالهيون ٻيون بہ آهن جي ڌارئين کي ڇرڪائين ٿيون: هڪ 'ڪنوار جو ملهہ' ۽ ٻيو 'عورت جو طهر'. پهرين ڳالهہ تہ اسان جي ننڍي کنڊ جي ماڻهن لاءِ ڪا خاص اهميت نٿي رکي جو اڃان تائين اسان وٽ ڪجهہ ڪجهہ ذاتين ۾ ڪنوار جا پئسا ورتا وڃن ٿا، پر اها ڳالهہ، هتي آفريڪا ۾ جتي ڪٿي عام آهي- سواءِ چند شهر جي ماڻهن جي- جن جو ڪنهن ڪڙم قبيلي سان ڳنڍ ڳانڍاپو نہ رهيو آهي. سڄي آفريڪا- اوڀر، وچ ۽ ڏکڻ آفريڪا جي سيني شيدي قبيلن ۾ عام آهي تہ ڪنوار جو ملهہ ڏيڻ بنا گهوٽ شادي نٿو ڪري سگهي. پوءِ اها قيمت هو ڪنهن بہ نموني ۾ ادا ڪري سگهي ٿو. ماهيو، ڳائو، ريڍو، ٻاڪرو مال ڏيئي يا اٺ گهوڙو، مثل هاتي (عاج لاءِ)، مثل واڳون (چمڙي ڪل لاءِ) ڏيئي يا پئسي روڪڙ جي صورت ۾. يا گهوٽ کي سهري جي زمين تي ڪجهہ عرصي لاءِ، پورهئي ۾، همراهي ڪرائڻي پوندي آهي.

ڪينيا ۾ اڄ ڪلھ ڪنوار جو ملھ گھٽ ۾ گھٽ ٽي ڳابيون آھن. يا ان جي برابر جي قيمت. ھڪ ڳالھ ڌيان طلب آھي تہ پنھنجي ڌيءَ جو سڱ ڏيئي پئسا وٺڻ ۾ ڪو ڪمائي ڏنڌي جو پھلو ناھي پر ھتي جي غريب ماڻھن وٽ پوک يا ڪير/ سواريءَ جا جانور ۽ اولاد سڀ ھڪ برابر آھن. جيئن اسان وٽ ڳوٺن ۾ غريب هارين جا ننڍا وڏا ٻار، عورتون، ڍڳا، ٻڪريون سڀ گھر جي ترقي ۽ خوشحاليءَ لاءِ ھڪ جيتري اهميت رکن ٿا. ھر ٻار پنھنجي عمر سارو ٻيءُ کي ڪم ڪار ڪرائيندو. اجان ٽن چئن سالن جو ھوندو تہ پنھنجي ٻيءُ لاءِ ماني کڻي ويندو. پوءِ وڏو ٿي ٻڪريون چاريندو، ڪاٺيون ڪندو، ماءُ کي ڦٽيون چونڊڻ ۾ مدد ڪندو، پيءُ کي ٻج ڇٽرائيندو، ڳُڏ ڪرائيندو، جھار ھڪلرائيندو ۽ اجان بہ وڏو ٿي ھر ڪاھيندو ۽ ٻيا ڏکيا ڪم ڪندو.

تيئن ھتي آفريڪا ۾ بہ ڍڳا، ڍور، مال وٿاڻ، ڪير پٽ ٻار ٻچا- سڀ ھڪ ئي ڪئٽگريءَ ۾ اچن ٿا. جن جو ڪم ۽ ڀھريون مقصد آھي پورھيو ڪري گھر کي ٻک ڪان پري رکڻ. جيئن ھڪ ناول نويس ليکڪا پرلس. ايس. بڪ جي جڳ مشھور ڪتاب Good Earth ۾، ڏڪار وقت، ڍڳي وڪڻندي ھمراه ڪيڏو دل من ھٽي ٿو. نيٺ جڏھن ڪيس ۽ ٻارن کي، ٻک پاھ ڪري ٿي تہ پوءِ عين موقعي تي فيصلو ڪري ٿو تہ ڍڳي وڪڻڻ بدران ڇو نہ زال کي وڪڻي اچان. ڍڳي/ ڍڳو تہ وري بہ ڪير ڏئي ٿي/ ھر ڪاھي ٿو. سو ان ريت ھتي آفريڪا ۾ بہ گھر جي ڪم ڪار واري ھڪ ڀھر- ڌيءَ، ھلي وڃي تہ ان جي بدلي ۾، ڪجھ ڪي تہ ملڻ کپي. مثال طور ڪو جانور ئي سھي جو ڪم ۾ اُن جيتري مدد ڏئي سگھي. اهو ئي سبب آھي جو آفريڪا ۾ جنھن کي گھڻا ٻار اھو وڏيڪ خوشنصيب سمجھيو وڃي ٿو. جو ھن کي ڪم ڪار ۽ ڪمائڻ ۾ گھڻي مدد ملي ٿي- ڪو ٻني ٻاري تي ڪم پيو ڪري. ڪو مال لاءِ گاھ پٽو پيو ڪري. ڪو شڪار ڪري (يا چوريءَ) ھاٿي واگھو ماري انھن جا ڏند ۽ کلون وڪڻي، ڪپڙو لٽو ۽ ٽانوَ ٽپا پيو آڻي. جي شھر ويجھو آھي تہ فارينر ۽ امير آفريڪي ماڻھن جي گھرن ۾ ڪم ڪار ڪري پئسو پيو آڻي ۽ گھر ۽ قبيلي کي سکيو ستابو رکيو وينو آھي.

ھڪ ٻيو پھلو ڪنوار جا پئسا گھرڻ جو اھو بہ آھي جو اھي پئسا ھڪ قسم جي Good Will سمجھي وڃي ٿي. ان پٺيان اھا سوچ آھي تہ: ھڪ

گھوٽ جيڪو ٿي ڳابيون يا ٻہ تولا ڪن سون جا ڪنوار حاصل ڪرڻ لاءِ قربان نٿو ڪري سگھي، اھو شاديءَ کان پوءِ ڇوڪريءَ کي ڇا سکيو رکي سگھندو.

پٽ پارن جو طھر (Circumcision) اتر آفريڪا جي مسلمان ملڪن: لبيا، آلجيريا، مصر، سوڊان، موراڪو، تيونيشيا وغيره ۾، اسان وانگر عام آھي ۽ ننڍي ھوندي نہ تہ بالغ ٿيڻ وقت طھرايو وڃي ٿو. طھر مسلمانن کان علاوه ڪيترن عيسائي ۽ لامذھب شيدين ۾ بہ عام آھي- ڪجھہ ميڊيڪل (صحت) جي خيال کان ڪجھہ رسم رواج کان. وچ آفريڪا جي ملڪن ۾ جتي جھنگل ۽ گھاٽن ٻيلن ۾ اڻ سڌريل شيدي رھن ٿا اتي ڪن ڪن قبيلن: انگوني، لوئر، چيوا ۽ بيمبا قبيلن ۾ مردن جو طھر صفا نہ ٿئي. ۽ ماسائي قبيلن ۾ کولو (Prepuce) سڄو وڍڻ بدران اڌ ڪپيو وڃي ٿو. باقي اڌ ھيٺ لڙڪيل رھي ٿو. جن قبيلن ۾ طھر ڪيو بہ وڃي ٿو تہ ننڍن ٻارن جو نہ، پر بالغ ٿيڻ بعد، رسم طور، قبيلي جي ڪن پنجاھہ سٺ جوانن جو ھڪ ئي وقت ٿئي. جيئن ڪن آمريڪن يونيورسٽين مان ھر سال نڪرندڙ گريجوئيٽن جي بئچ (ٽولي) جو نالو رکيو ويندو آھي تيئن طھر وقت ھنن ٽولن جا بہ نالا رکيا ويندا آھن. مثال طور: لوميري (ننڍي پکيءَ جو آفريڪي نالو جيڪو فصل کائي چٽ ڪندو آھي)، ال ڪوپائي (اڇو خنجر) الڪوشومو (ڦورو)- وغيره وغيره [1]

عورتن جي طھر بابت ڪيتريون ئي ڳالھيون ٻڌڻ ۽ پڙھڻ ۾ اينديون. ڪيڪويو (Kikuyus) قبيلي جي تہ سيني عورتن جو طھر ٿئي. پر ميرو، ڪامبا ۽ ڪجھہ نادي، ھيھي، دوروبو ۽ ٻين قبيلن ۾ پڻ عورتن جو طھر عام ڳالھہ سمجھي وڃي ٿي ۽ ڪجھہ قبيلن ۾- جيئن تہ ڏکڻ آفريڪا جا زولو (Zulu) وغيره ۾ اھا رسم بنھہ ناھي.

زناني طھر ۾، عورت جي لبلبي (Clitoris) وڍيو وڃي ٿو، ۽ ڪن قبيلن ۾ عورت جو (Labia- Majora) ۽ (Libia- Minora) پڻ مٿان مٿان ڪتريو وڃي ٿو. اھا آپريشن تڏھن ڪئي وڃي ٿي جڏھن ڇوڪري ڏھن کان ڇوڏھن سالن

(1) ڪتاب East african Back Ground: ليڪ جي. ڊبليو. ھنتنگفورڊ: ڇاپو 1950.

جي چمار جي ٿئي ٿي. اها رسم بہ مردن وانگر ٽولي ۾ ٿئي. ۽ خاص قسم جون زالون ادا ڪن. جيئن اسان وٽ هيڏي ترقيءَ ۽ انگريزي دوائن هوندي بہ نڪ ۽ ڪن ٽوپڻ جو ڪم عام عورتون، سبڻ پرڻ جي ڪَٽُ لڳل سئيءَ سان، بنا ڪنهن Local Anaesthesia ۽ Anti septic استعمال ڪرڻ جي سرانجام ڏين، ساڳي طرح ڳوٺن ۾ اجان تائين، ڊاڪٽرن بدران حجام طهر ڪن ۽ وهندڙ رت ۽ ڦٽ مٿان ڦلهير ٻرڪي پٽي ٻڌيو ڇڏين. اهڙي طرح هتي آفريڪا ۾ تہ اسان جي ڳوٺن جهڙو بہ حال نہ آهي- خاص ڪري جتي انگريز نہ رهيا آهن اتي تہ ڪو دوا درمل جي بہ بهتر اميد نٿو رکي سگهي. ڪڏهن ڪڏهن هلڪي سلڪي ڦٽ ڦرڙيءَ جو علاج بہ ناممڪن هوندو آهي. ان لاءِ ڪو ايشيا يا يورپ جو ملڪ ڳولڻو پوندو آهي. سو هي عورتن جو طهر (Circumcision) تہ وڏي ڳالهہ ٿي. جيتوڻيڪ ڪيترو بہ ڪٽي خبرداريءَ سان ڪيو وڃي، ان هوندي بہ ڪيترائي خطرناڪ نتيجا نڪرن ٿا. ان طهر بابت ڪوبہ تسلي بخش سبب نٿو ٻڌائي. آفريڪن دوستن اهو ئي ٻڌايو ڳالهہ ٿاريو ڇڏين تہ عورت جو Clitoris وڍڻ سان هن جي شهوت مريو وڃي ۽ هوءَ نفساني ۽ شهوتي (Sexual) خواهشن کان پاڪ رهي ٿي. بهرحال Clitcrodcctomy کان پوءِ بہ، هو ٻڌائين ٿا تہ عورت جنسي تعلقات مان مزو وٺي سگهي ٿي.(1)

تعجب جي ڳالهہ اها اهي تہ ڪيڪويو قبيلي ۽ مائو مائو تحريڪ جو ليڊر ۽ ڪينيا جي آزاديءَ بعد پهريون پرائيم منسٽر مرحوم جومو ڪينياتا جهڙي ماڻهوءَ، پنهنجي ڪتاب ۾ ان رسم جو نہ فقط بچاءُ ڪيو آهي پر تعريف جا ڍڪ ڀڻ ڀريا آهن. (2)

هن چئپٽر جي سلسلي ۾ پڙهندڙن جي دلچسپيءَ لاءِ ڪجهہ سوال ڊاڪٽر ايم. بي. جمالي، ڊاڪٽر سليمان شيخ، ڊاڪٽر نسرين ۽ ڊاڪٽر زاهده کان هڪ ملاقات ۾ پڇڻ جو موقعو مليو. ڊاڪٽر جمالي ۽ ڊاڪٽر سليمان شيخ ٻئي بيهوشيءَ جا ڊاڪٽر آهن ۽ ٻئي آفريڪا ۾ تمام گهڻو وقت رهي چڪا آهن. ڊاڪٽر سليمان بن غازي ۽ سرت (لبيا) ۾ تہ ڊاڪٽر جمالي

---

(1) ڪتاب Behind God's Back: ليڪ فارنس، صفحو 208 ۽ 209.

(2) ڪتاب جو نالو: Facing Mount Kenya.

نائيجيريا- ڪدونا جي اي. بي. يونيورسٽي هاسپٽل ۽ لبيا جي توبرڪ الحريا اسپتال ۾ رهي چڪو آهي. ڊاڪٽر نسرين ۽ ڊاڪٽر زاهده ٻئي قابل ليڊي ڊاڪٽر آهن ۽ ساڳئي وقت سٺيون اديب ۽ مقرر پڻ. ڪانئن پڇيل ڪجهه سوال ۽ انهن جا جواب:

سوال: ڇا عورت جي اهڙي طهر جا مثال ممڪن آهن؟

جواب: ها بلڪل آهن. گهٽو ڪري وچ آفريڪا ۾ جتي جاهليت ڪري پراڻيون ۽ ظالم رسمون ۽ سات سوڻ اجان تائين آهن. پر اتر آفريڪا ۽ اوپر آفريڪا ۾ پڻ اهڙا مثال ملندا.

لبيا ۾، هڪ دفعو مسلمان فئملي مون (ڊاڪٽر سليمان) سان پڻ ان سلسلي ۾ صلاح مشورو ڪرڻ آئي. هنن جو شافعي فرقي سان تعلق هو. مون کي ٻين ڊاڪٽرن پڻ ٻڌايو تہ شافعي اڪثر پنهنجين ڇوڪرين جو طهر ڪرائين. پر ان طهر ۾ سڄو Clitoris نہ ڪٽيو ويندو آهي. ان جو رڳو مٿين کل جو ذرڙو (Prepuce) وڍيو ويندو آهي.

سوال: ان سان ڪهڙي تبديلي اچي سگهي ٿي؟

جواب: Clitoris ڪٽڻ سان عورت جي بي پناهہ شهوت گهٽجيو وڃي. باقي ٻار ڄڻڻ جي قابل بلڪل رهي ٿي.

سوال: Cliterodectomy (لبلبي وڍائڻ) بعد عورت کي هم بستري ڪرڻ جي خواهش رهي ٿي؟

جواب: خواهش يا شهوت تہ گهٽي حد تائين گهٽجيو وڃي باقي نارمل عورت وانگر هوءَ بہ Sex جو مزو وٺي سگهي ٿي ۽ Orgasm بہ ماڻي سگهي ٿي.

سوال: پلا Infibulation (عورت جي مخصوص عضوي کي سبڻ) جو مثال ممڪن آهي؟ ان جا ڪي ڪلينيڪل اثر؟

جواب: ڪلينيڪل اثر تہ ڪي خاص ظاهر نہ ٿيندا بشرطيڪ تورو يا گهٽو سوراخ ضرور ڇڏيو وڃي. بهرحال اهو تہ آفريڪا ۾ مرد پنهنجين عورتن تي شڪ ڪرڻ، انهن کي سزا ڏيڻ يا سندن بچاءُ ڪرڻ خاطر ڪن ٿا جيئن يورپ ۾ حفاظتي بيلٽ جي ڳالهہ ڪئي وڃي ٿي.

هونءَ ان جاءِ کي سبڻ اسان وٽ ميڊيڪلي بہ ٿئي ٿو پر اهو ٻار جي ڏکي ڊليوريءَ تي ڏنل ٽُڪي کي بند ڪرڻ لاءِ ٽوبو ڏنو وڃي ٿو، يا وري گهٽا

ٻار هڪ ٻئي پويان، سگهو سگهو ڇٽڻ ڪري، سيبي رستي اها جاءِ نارمل شڪل تائين آندي وڃي ٿي. جيڪا هڪ قسم جي رپيئر سمجهي وڃي.

سوال: مرد جي طهر جو ڪو ميڊيڪل فائدو؟

جواب: صفائي رهي ٿي. اڻ طهريل مرد کي جهٽ پٽ جراثيم (Infection) لڳيو وڃن. ساڳي ريت خارش جو مرض پڻ رهيس ٿو. اهو ئي سبب آهي، جو اڄ ڪلهه آمريڪا، يورپ ۽ جپان جهڙن سڌريل ملڪن ۾، غير مسلم به طهر ڪرائين ٿا. آمريڪي ميڊيڪل ائسوسيئيشن جي تازي ريسرچ مطابق اڻ طهريل مرد کي نه ڪئنسر ٿئي ٿي، پر سندس ساٿيءَ کي پڻ Cervix جي ڪئنسر ٿيو پوي. اهو ئي سبب آهي جو خاص عضوي جي ڪئنسر مسلمان ۽ يهودي مردن ۾ بلڪل نه برابر آهي. (يهودي پڻ طهر ڪرائين)

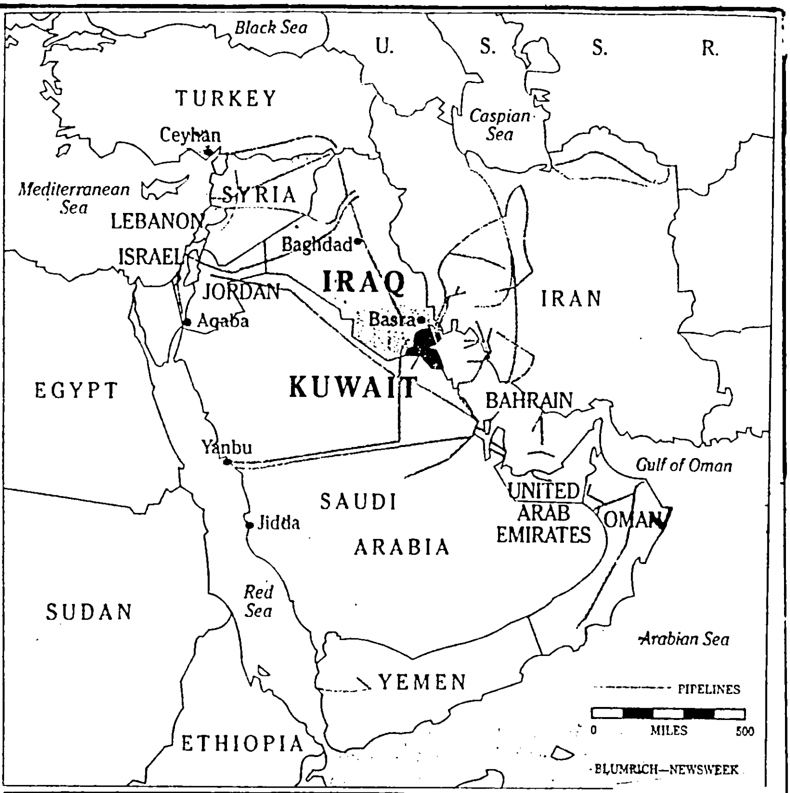

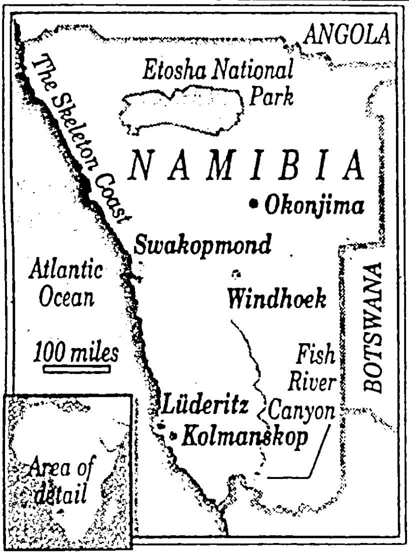

آفريڪا جا مختلف ملڪ

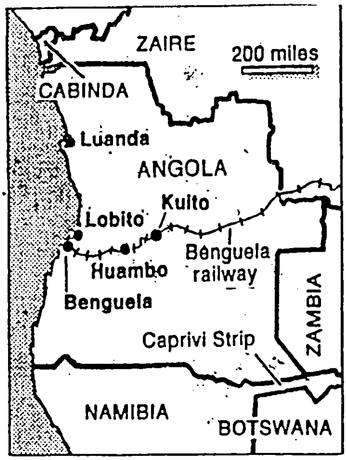

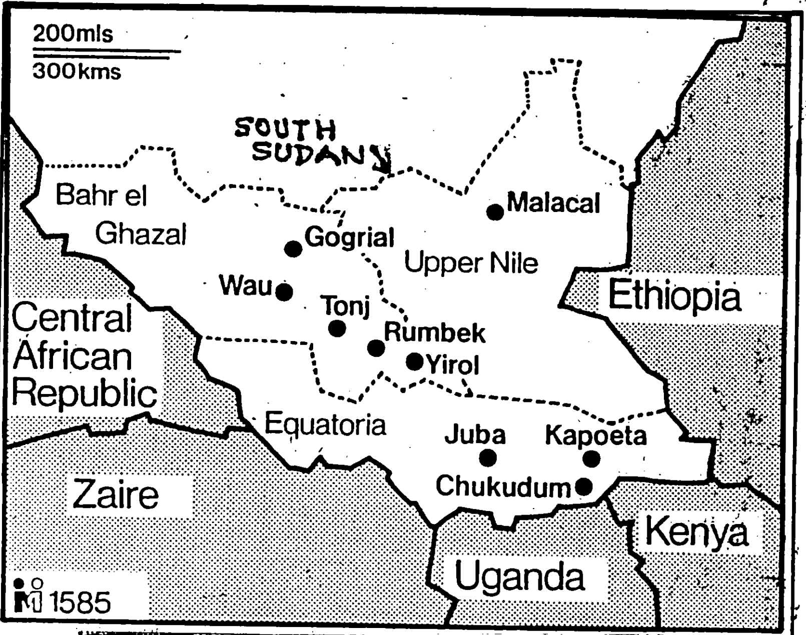

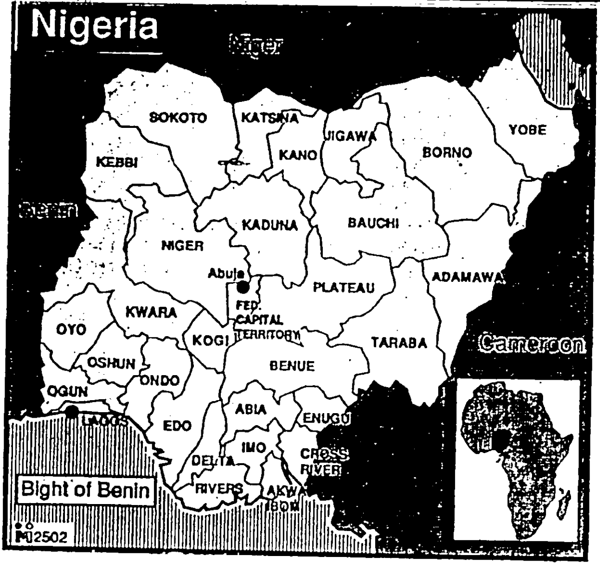

ڏکڻ سوڊان ۽ نائيجيريا جا نقشا

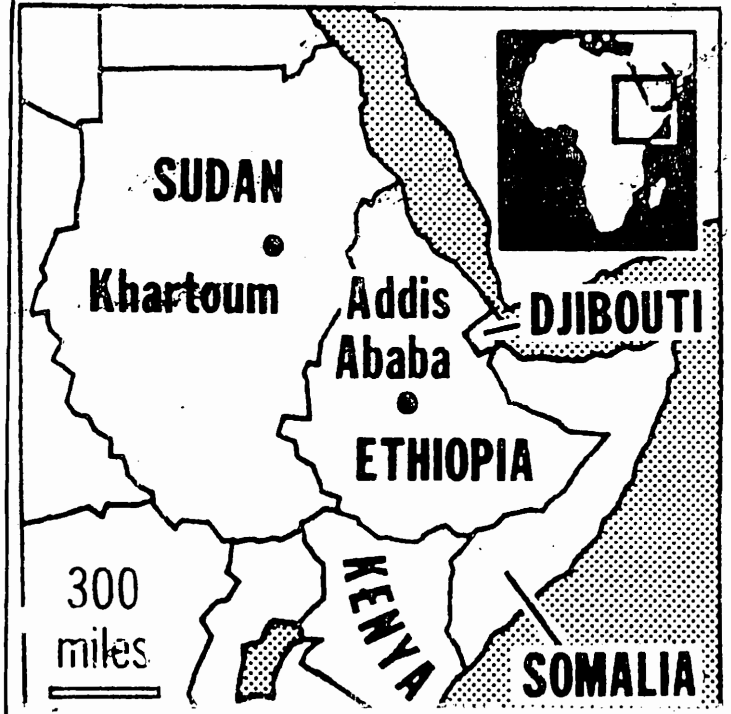

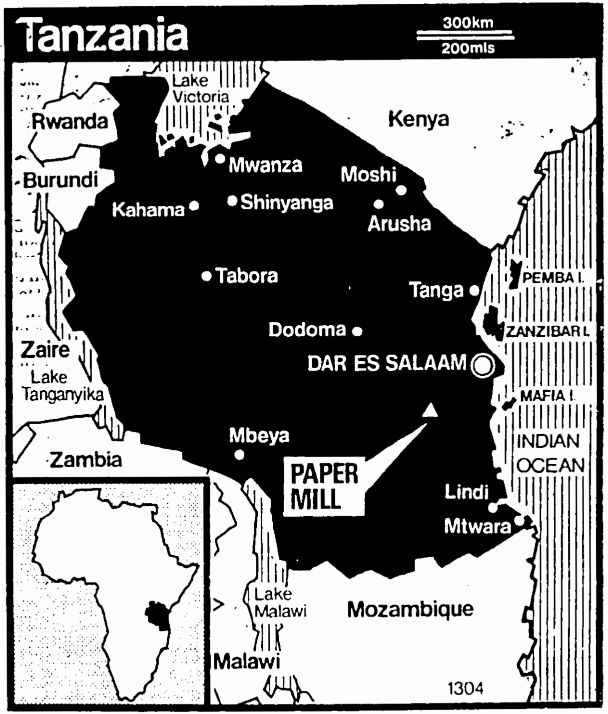

اوبر آفريڪا جا ملڪ

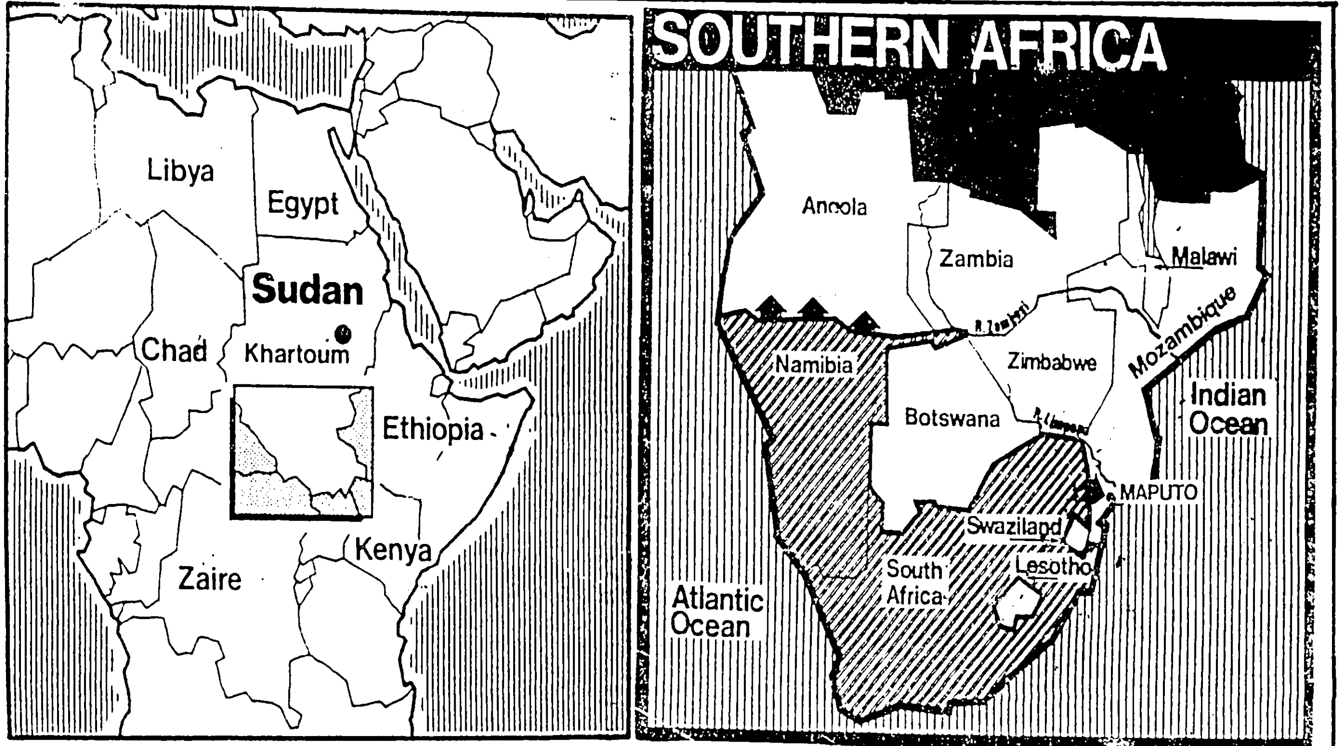

ڏکڻ آفريڪا ۽ وچ آفريڪا جا ملڪ

واگهوءَ جا ڏند شڪار کي نقط هڪ هنڌ جهلڻ لاءِ ڪم اچن ٿا

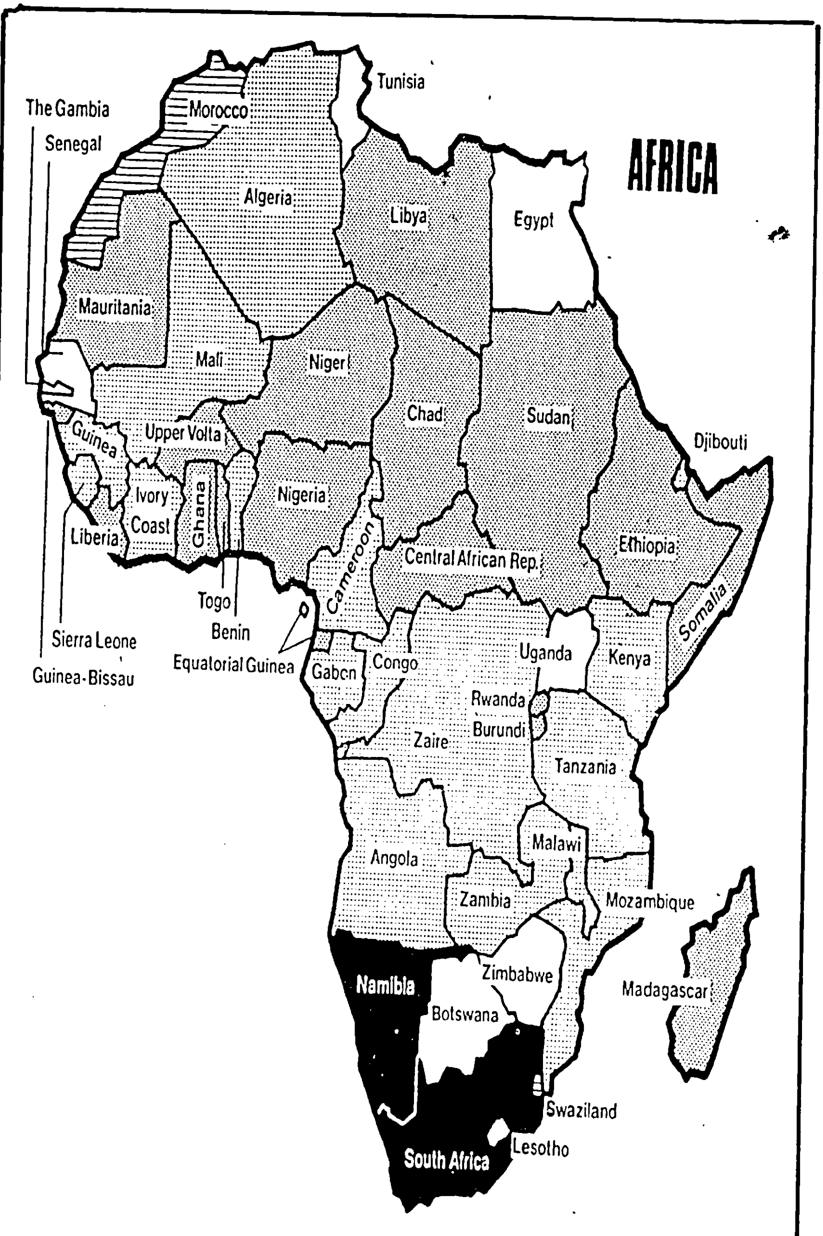
AFRICA
Tunisia
Morocco
The Gambia
Senegal
Algeria
Libya
Egypt
Mauritania
Mali
Niger
Chad
Sudan
Upper Volta
Guinea
Djibouti
Ivory Coast
Ghana
Nigeria
Liberia
Cameroon
Central African Rep.
Ethiopia
Togo
Benin
Somalia
Sierra Leone
Guinea-Bissau
Equatorial Guinea
Gabon
Congo
Uganda
Kenya
Rwanda
Burundi
Zaire
Tanzania
Malawi
Angola
Zambia
Mozambique
Namibia
Zimbabwe
Madagascar
Botswana
Swaziland
Lesotho
South Africa

آفریکا کنید

آفريڪا ۾ ڪيترن ئي قسمن جا جانور نظر اچن ٿا

1965ع ۾ عبداللطيف انصاريءَ سان گڏ ميٺارام هاسٽل ڪراچي ۾ رهندڙ:
مرحوم عاشق حسين جتوئي، ابراهيم ناگوري ۽ مرحوم ديدار حسين سومرو

سوازي لئنڊ (آفريڪا) جو نئون
بادشاهه مسواتي ٽيون

عبداللطيف انصاري جو والد صاحب:
حڪيم حافظ عبدالڪريم انصاري
هالا جي هڪ مشهور شخصيت

آفريڪا جي هڪ ڳوٺ جا ٻار هڪ ڳوڙهي سان فٽ بال راند ڪيڏي رهيا آهن

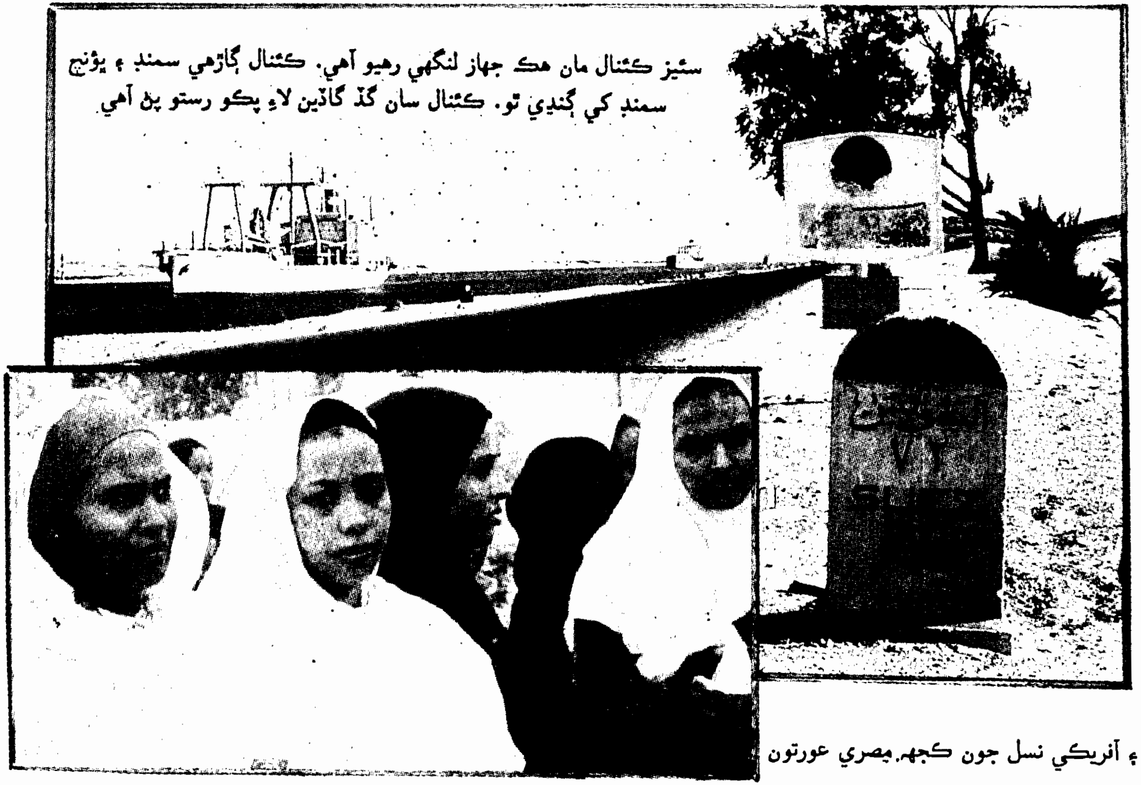

سئيز ڪئنال مان هڪ جهاز لنگهي رهيو آهي. ڪئنال ڳاڙهي سمنڊ ۽ يؤنج سمنڊ کي ڳنڍي ٿو. ڪئنال سان گڏ گاڏين لاءِ پڪو رستو پڻ آهي

عرب ۽ آفريڪي نسل جون ڪجهه مصري عورتون

ھک آفریکن عورت

عبداللطيف انصاري، جسٽس ماجد رضوي، جسٽس عبدالرحيم قاضي،
ڊاڪوالا ائڊووڪيٽ ۽ ائڊووڪيٽ جنرل سنڌ عبدالحليم پيرزادي سان گڏ

بندرگاهه مان جهاز تي ڪارن چڙهڻ جو نظارو

آفریکن عورت جا ٻہ روپ

آفريڪا جي هڪ ڳوٺ جي ڀاڄي مارڪيٽ جيڪا عورتون هلائين ٿيون

سنگاپور جو لڇمڻ پنهنجي دڪان ۾ (فوٽو 1981ع)

هڪ سؤ ٽيهہ زالون ڇهہ سؤ ٻار

آفريڪا جي ملڪن جو ذڪر ڪندي سوازي لئنڊ تي ڪجهہ لکڻ تي دل ٿي چوي جنهن جو حاڪم، تازو گذريل هفتي، هڪ ڊگهي حڪومت بعد گذاري ويو. هي تمام ننڍڙو ملڪ، ڏکڻ آفريڪا ۽ موزمبق جهڙن ٻن مختلف قسم جي حڪومتن جي وچ ۾ هڪ پرسڪون ملڪ آهي. جنهن جو حاڪم سوبوزا گذريل هفتي 83 سالن جي ڄمار ۾ گذاري ويو. ياڻ دنيا ۾ سڀ کان وڌيڪ حڪومت ڪيائين. مزي جي ڳالهہ تہ ان هوندي بہ هن مان سوازي-لئنڊ جي عوام بيزار نہ هئي. ٻي دلچسپ ڳالهہ اها تہ هن کي هڪ سؤ ٽيهہ زالون هيون ۽ ڇهہ سؤ ٻار. سندس مرڻ وقت- يعني هن وقت بہ سؤ کن زالون جيئريون آهن.

سوبوزا کي سندس عوام لوهي چنبي وارو شينهن سڏيو ٿي. سيپٽمبر 1921ع ۾ هو تخت تي ويٺو ۽ سٺ سال حڪومت ڪئي. (هن کان پوءِ ٻئي نمبر تي جپان جو بادشاهہ هيرو هيتو اچي ٿو جنهن کي حڪومت ڪندي پنجونجاهہ سال ٿيا آهن.) سوازي لئنڊ جي ڪل آبادي پنج لک ٿيندي جيڪا حيدرآباد جيتري مس ٿي. سوازي لئنڊ جي عوام کي پنهنجي حاڪم تي ايترو اعتماد هو جو دنيا ۾ ڪيتريون ئي تبديليون اينديون رهيون پر هن ملڪ ۾ سياسي طرح هميشه سڪون رهيو. هن جديد سياست جي طريقن ۽ قديم قبائلي روايتن کي پاڻ ۾ ڪير ڪنڊ ڪري ملڪ هلايو ۽ ڪنهن کي بہ تڪليف نہ ڏني. هن لاءِ اهو مشهور آهي تہ پاڻ ڪڏهن بہ ڪوڙ نہ ڳالهائين. خوشيءَ جي موقعن تي شينهن جي کل پائي، پکين جي کنڀن جو تاج مٿي تي رکي، اگهاڙين پيرين نچندو هو. سندس سڀ کان سينيئر زال کي 'عظيم هاٿڻ' سڏجي ٿو. جيڪا اڄ ڪلهہ پنهنجي مڙس جي مرڻ تي حڪومت جون واڳون عارضي طور سنڀالي ويٺي آهي، جيسين ڪو لائق جانشين چونڊجي وڃي.

سوپوزا جي مرڻ کان پوءِ واريون رسمون هفتي کن کان اجا هلي رهيون آهن. ڪيترن ئي ڏڱن کي ڪهي انهن جون کلون لاهي، سوپوزا جو لاش انهن ۾ ويڙهيو ويو آهي. جنهن کي عوام جي ديدار لاءِ هڪ غار ۾ رکيو ويندو جيڪو علائقو 'راٿي شيبا جون ڇاتيون' سڏجي ٿو.

سوپوزا جو هڪ پٽ وزيراعظم آهي، جنهن پنهنجي پيءُ جي ماتم جا ڏينهن اڃان مقرر نہ ڪيا آهن. في الحال اڻ ڪٿنڌڙ عرصي تائين اهو ماتم هلندو رهندو ۽ دهل نغارا صبح شام وڄندا رهندا.

ڪجهہ عرصي بعد جو لکيل:

سچي سال جي ماتم ۽ روڄ راڙي بعد پنجويهين اپريل 1986ع تي سوپوزا جي انيڪ پٽن مان هڪ پٽ مسواتي 'ٿٽين' جي تاجپوشي ٿي. ان وقت سندس عمر ارڙهن سال هئي. عوام، ڪيس پيار مان Ngwenyama يعني شينهن بادشاهہ سڏي ٿي. سوپوزا جي ڇهہ سؤ ٻارن مان گاديءَ لاءِ هن کي چونڊيو ويو-؟ اهو ان ڪري جو هتي جي رسم رواج مطابق پيءُ جي مرڻ بعد تخت ۽ تاج ان پٽ جي حوالي ڪيو ويندو آهي جنهن جي ماءُ جو تعلق سڀ کان اعليٰ قبيلي سان هجي. ان حساب سان مري ويل بادشاهہ سوپوزا جي سؤ کان مٿي زالن مان مسواتي 'ٿٽين' (شينهن بادشاهہ) جي ماءُ سڀ کان اعليٰ رتبي ۽ خاندان جي آهي. پاڻ 'عظيم هاٿڻ' جي لقب سان مشهور آهي. هتي جي قانون مطابق حڪومت جون واڳون هڪ ئي وقت پٽ ۽ ماءُ جي هٿ ۾ هونديون آهن. يعني شينهن بادشاهہ پنهنجي ماءُ عظيم هاٿڻ سان گڏ ملڪ جو ڪاروبار هلائيندو. اها ڳالهہ هڪ وڏي مونجهاري جو سبب ٿي سگهي ٿي پر هي ملڪ سوازي لئنڊ هڪ اهڙو ملڪ آهي جنهن ۾ سياسي طرح ڪو وڳوڙ ناهي. عوام هر وقت خوش ۽ پنهنجي موج مستيءَ ۾ رهي ٿي. ان جو هڪ وڏو ڪارڻ اهو ٿي سگهي ٿو جو ٻين آفريڪي ملڪن وانگر هتي بيشمار ٻوليون ڳالهائڻ وارا انيڪ قبيلا نٿا رهن. جپانين وانگر سوازي شيدين جو هڪ ئي ذات پات ۽ نسل سان تعلق آهي. هتي جي اٺ لک عوام جي هڪ ئي زبان آهي ۽ سندن ريتون رسمون ۽ اعتقاد ساڳيا آهن ۽ هڪ ئي حاڪم سان وفاداريءَ جي هام هڻن ٿا.

سوازي لئنڊ (Swaziland) ڏکڻ آفريڪا ۾ ستر هزار چورس ڪلو ميٽر پکيڙ جو ملڪ آهي. جيڪو سنڌ صوبي جي چوٿين حصي جيترو مس ٿيو. اهو ڏکڻ آفريڪا ۽ موزمبق جي وچ ۾ آهي. سوازي لئنڊ آفريڪا جي ڪيترن ئي ملڪن کان پڻسي ڏوڪڙ توڙي موسم ۽ قدرتي نظارن ۾ سکيو ستابو آهي. کيس آفريڪا جو سئٽزرلئنڊ پڻ سڏين ٿا- جيڪو نالو سندس سرسبز ماٿرين ۽ پرامن رهاڪن تان پيو آهي. هن ملڪ جي تواريخ پنج سؤ سال پراڻي آهي جڏهن سوازي قبيلي جي هزار کن شيدين تي نڪوسي دلاميني گهراڻي جو بادشاهه راڄ ڪندو هو. اڄ جو هي نئون چونڊيل شهزادو ان گهراڻي جو چوڏهون حاڪم آهي.

سوزاي لئنڊ تي انگريزن جو راڄ هو ۽ کيس 1968ع ۾ خودمختياري ڏني ويئي. تخت تي ويٺل هن شهزادي جي جَمَ جي تاريخ ان آزاديءَ کان ڪجهه ڏينهن اڳ جي آهي. سندس پيءُ کيس ۽ ٻين ٻائٽر پينرن کي جاهل رکڻ بدران اعليٰ تعليم ڏياري. تخت تي وهڻ وقت 'مسواتي ٽيون' انگلنڊ جي اسڪول ۾ پڙهي رهيو هو ۽ هاڻ تاجپوشيءَ بعد باقي رهيل تعليم کي پورو ڪرڻ لاءِ وري انگلنڊ وڃي رهيو آهي.

آفريڪا بابت نراليون ڳالهيون

پورٽ سوڊان جي هڪ هوٽل ۾ ويٺا هئاسين. يورپي ملڪن جي ڪردارن تي اچي بحث نڪتو. هڪ سوڊانيءَ چيو ”غلامي مڙيئي غلامي آهي، ڪٿي ڪهڙي به حاڪم جي هجي. پر وري به ’انگريز‘ ٻين کان بهتر آهن. ٻين يورپي قومن جي مقابلي ۾ انگريزن پنهنجين بيٺڪن/ راڄن ۾ ڪجهه چڱا ڪم به ڪيا. انصاف جي نظام کان وٺي پوسٽ، تار، ريل ۽ روينيو جا کاتا قائم ڪيا. تعليم ۽ پوليس جو نظام برقرار ڪيائون. اهي شيون ٻين ملڪن ۾ نه آهن جن تي ڊچن، پورچوگالين، فرينچن، اٽلين وغيره حڪومت ڪئي.“

سوڊان نائيجيريا کان هندستان هانگ ڪانگ تائين، برمودا بحرين کان جبرالٽر سنگاپور تائين- جتي به انگريزن جو واسطو رهيو اتي هنن تعليم، انصاف، تار ٽپال، ائڊمنسٽريشن، رستا ريل، رسم رواج ۽ مذهب جي آزاديءَ تي ٻين مڙني يورپي قومن کان گهٽ ڌيان ڏنو. ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته هنن غلطيون به ڪيون- پر تڏهن به هنن جو وهنوار پورچوگيزن، فرينچن، جرمنن، اٽلين وغيره کان بهتر هو. شايد اهو ئي سبب آهي جو آزاد ٿيڻ بعد نائجيريا، ڪينيا، سيراليون، پاڪستان هندستان وغيره جا ماڻهو انگريزن جي ايتري گلا نٿا ڪن جيتري موزمبق ۽ انگولا جا ماڻهو پورچوگالين جي ڪن ٿا. يا لبيا جا اٽلين جي، ٽيونيشيا ۽ سومالي لئنڊ جا فرينچن جي.

نائيجيريا ملڪ جو نالو نائيجر نديءَ تان پيو. جيئن سنڌ تي نالو سنڌو نديءَ تان پيو. ’نائيجر‘ جي معنيٰ آهي ’ڪارو.‘ هيءَ ندي دنيا جي نائون نمبر ڊگهي ندي آهي ۽ آفريڪا ۾، نيل ندي ۽ ڪانگو نديءَ بعد ٽيون نمبر ڊگهي ندي آهي. ڪنهن زماني تائين، نائيجر نديءَ کي ’نيگرو شيدين جي نيل‘ سڏيو ويندو هو ۽ اوائلي جاگرافرن اهو ئي سمجهيو ٿي ته نيل ۽ نائيجر

نديون ٻئي هڪ هنڌان ڦٽن ٿيون. پر پوءِ خبر پئي تہ نائيجر ندي صحارا رڻ پٽ وٽان شروع ٿي نائيجيريا ملڪ جي وچ مان لنگهي، ڪيس ٻن اڌن ۾ ورهائي پوءِ سمنڊ ۾ وڃيو چوڙ ڪري.

ڪو عرصو اسان آفريڪا کي اونداهو کنڊ سڏيندا آياسين. ڪنهن عالم خوب چيو تہ دراصل آفريڪا کنڊ اونداهو نہ هو پر اسان جو اندر اونداهو هو- آفريڪا جي ڄاڻ ۽ علم کان.

هڪ آمريڪي ليکڪ ۽ سياح ائنڊر گائڊ چوائي: يورپي ماڻهو جيترو گهٽو جاهل اوترو ئي ڪيس آفريڪن بيوقوف لڳندو.

آفريڪا بابت هڪ نظم جيڪو تمام گهڻو وڻندو اٿم:

Oh Africa, mysterious land!
Surrounded by a lot of sand
And full of grass and trees,
And elephants and Africanders
And politics and salamanders
And native rum in little kege
And savages called Tuarege
And tons of diamonds, and lots of nasty, dirty Hottentots,
And coolies coming from the east,
And serpents, seven yards long at least,
And lions, that retain
Their vigour, appetites, and rage.
Intact to an extreme old age.
And never lose their name...
Vast continent! whose cumbersome shape
Runs from Bizerta to Cape.
(The Modern Traveller.)

شيدين کي گهڻا ماڻهو- خاص ڪري يورپي، جانورن سان مشابهت ڏين ٿا. پر ڏٺو وڃي تہ شيدين جو بدن پولڙي، شينهن يا ڪنهن ٻئي جانور وانگر وارن سان پريل نہ پر لسو آهي:

ياد اٿم تہ هڪ دفعي يورپ جي ڪنهن هوٽل ۾ هڪ يورپين

چرچي چرچي ۾ آفريڪا جي ڪنهن شيديءَ کي چيو: "You are an ape" (تون پولڙو آهين.)

شيديءَ ڪاوڙ ڪرڻ بدران پنهنجي روائتي کل ڪلندي ورائيس: ”چريا! آئون ڪيئن پولڙو ٿيس؟! ڏس تنهنجي ٻانهن تي وار آهن يا منهنجين تي؟“

”منهنجين تي–“ يورپيءَ چيو.

”تہ پوءِ تون ٿي تہ جانور ٿئين جو پولڙن کي بہ ٻانهن تي وار ٿين. آئون تہ انسان آهيان. منهنجي ٻانهن تي تہ ڪو هڪڙو بہ وار ناهي.“

ڪانگو (زائر) ۾ پنجيتاليهہ هزار کن جيت جٽين ۽ پکين جا قسم آهن. ۽ آفريڪا ۾ سڀ کان سهڻيون پوسٽ جون ٽڪليون ڪانگو جون آهن.

آفريڪا جي اتراهن ملڪن: مصر، لبيا، تيونيشيا، الجيريا وغيره ۾– جتي عربن جي تهذيب جو گهڻو اثر آهي، عرب ملڪن وانگر، ڳالهہ ڳالهہ تي بہ لفظ عام استعمال ڪن: ’بقرا‘ ۽ ’ماليش‘. بقرا معنيٰ سڀاڻي ۽ ماليش معنيٰ پرواه نہ ڪر– يا انگريزن واري ’نيور مائينڊ‘ تي.

’عرب دنيا‘ ۾ ڪا مقرر تاريخ ڏيڻ بدران، آفيسن ۽ دڪانن وارا هميشه ’بقرا‘ چئي جان ڇڏائين. پوءِ اهو ’سڀاڻو‘– بقرا، خبر ناهي ڪڏهن اچي. اهڙيءَ طرح ڳالهہ ڳالهہ تي چوندا ماليش– نيور مائينڊ.

آفريڪا جي ملڪن ۾ سڀ کان وڏو ملڪ سوڊان آهي. سندس پکيڙ اڍائي ملين چورس ڪلو ميٽر (ساڍا نو لک کن چورس ميل) ٿيندي. منجهس رڻ پٽ جبل، ميدان، ماٿريون، جهنگل ۽ دلدلي علائقا اچي وڃن ٿا. سوڊان ۾ پنج سؤ کان بہ مٿي قبيلا رهن ٿا جيڪي سؤ کان بہ گهڻيون زبانون ڳالهائين. ڪيترن ماڻهن کي اها ڳالهہ عجيب لڳندي تہ هڪ ملڪ ۾ ايتريون ٻوليون ڪيئن ٿي سگهن ٿيون. پر رڳو اسان وٽ سنڌ صوبي ۾ ڏٺو وڃي تہ سنڌيءَ کان علاوه بروهڪي، سرائڪي، اردو، ميمڻي، گجراتي، ٻروچڪي، اوڏڪي، ٿري، ڍاٽڪي، پيلڪي ۽ ٻيون ڪيتريون ئي ننڍيون وڏيون ٻوليون ڳالهايون وڃن ٿيون.

جيئن اسان وٽ مختلف ڏنار، پنهنجي ڏڻ جي اُٺن گڏهن وغيره تي، مختلف ڏنين جا نشان ڪري ڇڏيندا آهن. اهڙي طرح هتي آفريڪا ۾ مختلف قبيلا سڃاڻپ لاءِ ننڍي هوندي ئي ٻارن ڪي منهن تي ڪپ سان وڍ جو نشان ڪن. پوءِ ڪي قبيلا هڪ چيهڪ ڏين ڪي ٻه يا ٽي. ڪي نرڙ وٽ، ڪي ڳل تي ۽ ڪي ڪاڏيءَ وٽ. ۽ اهي نشان، پوءِ سڄي عمر، هنن جي منهن تي ائين رهن جيئن اسان وٽ چورن ڌاڙيلن جي جسم تي ڪهاڙين جا ڌڪ نمايان هوندا آهن.

سوڊان ۾ ڊنڪا قبيلو ڊگهيون مينهون چارڻ ڪان مشهور آهي. انهن جون زالون توڙي مرد نہ فقط منهن تي وڍ جا نشان ڏاهين پر نشانيءَ خاطر وارن ۾ نڪر، پٿر ۽ شيشن جا داڻا ۽ موتي پڻ لڙڪائين. سوڊان جي صدر نميريءَ جي منهن تي پڻ وڍن جا نشان نظر ايندا جي سندس قبيلي جي سڃاڻپ ٻڌائين ٿا.

1956ع ۾ برٽش جي لڏڻ کان پوءِ ’اتر عرب- سوڊان‘ ۽ ’ڏکڻ آفريڪن- سوڊان‘ ۾ خونريز سِول لڙائي لڳي جيڪا سترهن سال هلي. ان لڙائيءَ ۾ پنج لک کن ماڻهو مري ويا ۽ سادا ست لک بي گهر ٿي ويا. لڳاتار لڙائيءَ ۾ مصر بہ دخل اندازي ڪئي. سوڊان روس سان وڃي مليو. 1969ع ۾ صدر غفار محمد نميريءَ، ملٽري انقلاب آڻي، حڪومت پنهنجي هٿ ۾ آندي. ٻن سالن بعد ڪابي هٿ جي ڌر انقلاب آڻڻ جي ڪوشش ڪئي پر ناڪامياب رهي. ان بعد سوڊان روس سان واسطو ڇني ڇڏيو. 1976ع کان وٺي سوڊان پنهنجا تعلقات آمريڪا ۽ يورپ سان بهتر ڪري رهيو آهي.

آفريڪا کنڊ جو ڪنارو سورهن هزار ميل کن آهي. يعني پاڻيءَ جو جهاز روزانو چار سؤ ميل هلي، تڏهن بہ ڪيس چاليهہ ڏينهن، سڄي ڦيري ڪرڻ ۾ لڳندا. آفريڪا کنڊ جي ڪناري جي ٽوري ڪوجنا فونيشين ڪئي ۽ ڪارٿيج شهر جو هانو نالي رهاڪوءَ، عيسوي سن کان بہ 560 سال اڳ سيراليون تائين اچي نڪتو. ان بعد بهادر يوناني آفريڪا جو ڪنارو ڪنارو وٺي هلڻ لڳا-

ڪي ڪجهہ اڳتي وڌي موٽي آيا. ڪن ڳولا ۾ پنهنجي عمر ڳاري ڇڏي. ماڊرن دور ۾، ان سلسلي ۾، پورچوگالين جو نالو ڳائي سگهجي ٿو. بارطولوميو ڊياز 1488ع ۾ ڪيپ آف گڊ هوپ اُڪري ويو هو ۽ هندستان پهچڻ کان اڳ چون ٿا تہ رستي تي ڪينيا جي ڪناري وٽ ساهي بہ پٽي هئائين. پورچوگالي جهازن جا، آفريڪا جي ڪناري وارن شهر ۾، جتي ڪٿي ڪجهہ نہ ڪجهہ نشان ملندا. پورچوگالين کان پوءِ ٻيون يوربي قومون: ڊچ، ڊانش، اسپيني، فرينچ ۽ انگريز آفريڪا ڏي وڌيا.

آفريڪي دنيا ۾، 'يورو آفريڪن' کي مولاتو (Mulattoc) سڏين. جيئن اسان وٽ يورو ايشين کي ڪرنٽو سڏين. يا وري بقول جان- ماسٽرس (انگريز ناول نويس جي) آڌيلو يا اڌ انگريز سڏين. مولاتو اهي آهن جيڪي يوربي مردن ۽ آفريڪي عورتن جو اولاد آهن. آفريڪا جي ڪن يوربي ڪالونين ۾ مولاتو جو درجو گوري يوربي ۽ شيدي جي وچ تي آهي ۽ ڪن ملڪن ۾ انهن کي يوربين جيتري سهوليت ڏني وڃي ٿي. مثال طور پورچوگيز بيٽڪن ۾ مولاتو جو مان شان پورچوگالين برابر سمجهيو وڃي ٿو. ايتري قدر جو اهي لسبان (پورچوگال) اعليٰ تعليم لاءِ پڻ موڪليا وڃن ٿا. پورچوگالي مرد ۽ حبشي عورت مان پيدا ٿيندڙ مولاتو کي پورچوگيز پنهنجي زبان ۾ مستو يا مسترادو سڏين. بهرحال مولاتو جي موزمبق، انگولا ۽ پورچوگال جي ٻين بيٽڪن ۾ وڏي لئہ آهي، بشرطيڪ سندس رنگ ماءُ جهڙو صفا ڪارو نہ هجي. ٿورو مڙيئي فرق هجي. پوءِ ڪڏهن ائين بہ ٿئي ٿو تہ هڪ ٻي حبشڻ ماءُ جي اولاد مان ڪارا ٻار تہ شيدي سڏائين ۽ گهٽ درجي جو پورهيو ڪن ۽ ناسي، چاڪليٽي، ڪڻڪ رنگا يا ٿورا اڇيرا ٻار يوربي سڏجن. اهي پڙهن، نوڪريون ڪن ۽ آفيسر بہ ٿين.

(اهڙي طرح سان سري لنڪا ۾ برگر ڊچ مردن ۽ سلوني عورتن جي اولاد کي سڏجي ٿو.)

آفريڪا جي ڪيترن ملڪن ۾ ماڻهن جي درجابندي ٿيل آهي. ۽ هر مٿاهون درجو هيٺاهين کي گهٽ نظر سان ڏسي ٿو. جيئن ڏکڻ آفريڪا ۾ پهرين نمبر تي يوربي ۽ انگريز گورا، ٻئي نمبر تي ايشين (هندستاني پاڪستاني

وغيره) ۽ ٽي نمبر تي آفريڪي شيدي آهن. اسڪول اسپتالون ۽ پارڪ نہ سيني لاءِ ڌار ڌار آهن پر ويندي ڪاڪوس ۽ بس اسٽاپ تي وهڻ لاءِ بينچون پڻ يورپين لاءِ ڌار، ايشين لاءِ ڌار ۽ شيدين لاءِ ڌار- يا بلڪل نہ.

اهڙي طرح روڊيشيا ۾ پنج درجا ٿيل آهن. پهرين تي يورپي، ٻي تي ايشين- جن ۾ گهڻا هندستاني آهن ۽ ٻيا ڪجھ پاڪستاني، مصري، شامي، بنگالي وغيره، ٽئي نمبر تي رنگين (Coloured) ماڻهو اچيو ٿا وڃن،- يعني يورپي مردن ۽ آفريڪن عورتن جو اولاد- (يورو آفريڪن/ مولاتو)، چوٿين نمبر تي آفريڪا جا ڪارا شيدي ۽ پنجين نمبر تي چيني ماڻهو- جي هاڻ بلڪل نہ برابر بچيا آهن.

اسان وٽ پاڪستان هندستان ۾ انگريزن جو ايترو اولاد نہ ملندو جيترو سڄي آفريڪا مولاتو سان ڀري پيئي آهي. خاص ڪري شروع واريون صديون يورپي ماڻهو، بنا زالن جي آفريڪا ايندا هئا. تن ڏينهن ۾ برٿ ڪنٽرول بہ ايترو عام نہ هو سو آفريڪا ۾ جتي ڪٿي انهن جو قانوني/ غير قانوني اولاد نظر ايندو. خاص ڪري جتي جتي پورچوگالي رهيا آهن اتي تہ ان قسم جا ماڻهو جام ملندا جو هنن مولاتو کي يورپين جيترو درجو ڏنو. ۽ حبشي عورتن سان قانوني شادي يا غير قانوني هم بستريءَ کي خراب نہ ٿي سمجهيو. پورچوگيزن جي ان آزادي ۽ حبشائين مان پيدا ٿيندڙ ٻارن کي ساڳيو درجو ملڻ واري ڳالھ انگريزن کي ڪڏهن بہ نہ وڻي. آفريڪا جي دوري تي آيل هڪ مشهور آمريڪي ليکڪ ان سلسلي ۾ هڪ انگريز سفير جا رمارڪ لکي ٿو، جيڪو ان ڳالھ تي پورچوگالين تي خار کائي رهيو آهي تہ ”پورچوگالين کي انتظام سنڀالڻ بلڪل نٿو اچي. اهي پاڻ بہ جاهل آهن تہ راڄ سان برتاءُ بہ صحيح نٿا رکن. ذرا سوچيو جيڪي ڪجھ پورچوگالي انگولا ۾ پيا ڪن اهو جيڪر اسان گولڊ ڪوسٽ ۾ ڪيون تہ ڇا تہ ٿي پئي. پورچوگالين کي درجابندي (Colour Bar) جو خيال رکڻ کپي.“ (1)

هڪ پوچوگالي آفيسر لاءِ ڳالھ مشهور آهي تہ هو بدلي تي اوپر آفريڪا جي هڪ ملڪ ۾ آيو تہ هن کي ست ٻار هئا جن جا رنگ هڪ ٻئي کان بلڪل الڳ ٿلڳ هئا. ڪو ڪوئلي جهڙو ڪارو، ڪو چاڪليٽي، ڪو ايبوني ڪاٺ جهڙو تہ ڪو عاج جهڙو اڇو هو!

---

(1) ڪتاب Inside Africa: صفحو 578.

اولهہ ۽ اوڀر آفريڪا ۾ فرق

آفريڪا جو اولهہ وارو پاسو ائٽلانٽڪ سمنڊ جي ڪناري تي آهي جيڪو مٿي وڃي پئونچ سمنڊ سان ملي ٿو. ۽ هوڏانهن آفريڪا جي اڀرندي ڪناري تي هندي وڏي سمنڊ جون ڇوليون اچن ٿيون.

موراڪو، ماريطانيا، سينيگال، گئمبيا، گني بسائو، لائيبيريا، گهانا، مالي، نائيجيريا، ڪئمرون، گئبان، انٽگولا وغيره اولهہ آفريڪا جا ملڪ آهن. سوماليا، ڪينيا، تنزانيا، زنجبار، موزمبق وغيره اوڀر آفريڪا جا ملڪ آهن.

ملڪيت ۽ مال جي ڦُرلٽ ۾ يورپ جي ماڻهن پهرين اولهہ- آفريڪا اچڻ شروع ڪيو جيڪو ڪين ويجهو بہ هو. اوڀر طرف هو ٽن سالن بعد ئي آيا. ان جو هڪ وڏو سبب ڪيپ آف گڊ هوپ جو چرڪائينڊڙ سمند هو جنهن جو ان وقت جا جهيٽا جهاز مقابلو ڪري نٿي سگهيا. مثال طور نائيجيريا جي شهر بينن ۾ پورچوگالين جو پهريون جهاز 1472ع ۾ پهتو هو.[1] اهڙي طرح اولهہ آفريڪا جي ٻين ملڪن ۾ سندن جهاز گهڻو اڳ پهچي ويا هئا. هو پهرين ڪناري وارن شهرن تي ديرو ڄمائيندا هئا ان بعد اندروني پٽن ڏي رخ رکندا هئا. نائيجيريا جا شاگرد- خاص ڪري 'مولاتو' تہ 1700ع کان لنڊن ۾ پڙهڻ لاءِ وڃڻ لڳا هئا. پر اوڀر آفريڪا پاسي يورپين جو اثر اوڻهين صديءَ ۾ ٿيو.

هڪ ڳالهہ آهي تہ الهندي آفريڪا ۾ جيڪي يورپين آيا سي هيٺاهين طبقي جا رولاڪ قسم جا هئا. پر اوڀر آفريڪا پاسي واپاري، سرڪاري عملدار ۽ تبليغي جماعتن جا ماڻهو آيا.

آب هوا ۽ مڇرن جي خيال کان پڻ اوڀر وارو ڪنارو اولهہ آفريڪا کان گهڻو بهتر آهي. ان ڪري جيتوڻيڪ اڀرندي ڪناري تي يورپي دير سان آيا پر هميشه لاءِ رهڻ لڳا. هوڏانهن الهندي ڪناري تي اچي رڳو ڦرلٽ ڪري موٽي ٿي ويا. اهو ئي سبب آهي جو ڪينيا يا روڊيشيا وانگر الهندي ڪناري تي

---

(1) سر الان برنس جي لکيل ڪتاب Hostory of Nigeria مطابق- صفحو 65.

پراڻا يوربي سيلٽر نہ ملندا. اوڀر ڪناري تي ٽڪي پوڻ ڪري اتي جي مڪاني ماڻهن جي يورپين تي شروع کان ڪاوڙ رهي ٿي. ان ڪري انگريز توڙي يوربي ماڻهن کي تڙي ڪڍڻ لاءِ اوڀر پاسي ڪيترين ئي تحريڪون عام ٿيون. جهڙوڪ ڪينيا پاسي خونريز تحريڪ ماٺو ماٺو. پر هوڏانهن اولهہ آفريڪا ڏي هميشه ماٺ منوڙو رهيو.

انگريزن سان گڏ هندستان جا ماڻهو سڄي دنيا ۾ پکڙيا رهيا پوءِ گجراتي ۽ سنڌي هندو واپار لاءِ تہ پنجابي پٺاڻ فوج لاءِ. گورکو سک پوليس ۽ چوڪيداريءَ لاءِ تہ تامل بنگالي پوک ۽ ٻني ٻاري لاءِ. يورپ ۽ آمريڪا وانگر آفريڪا ۾ بہ لکين هندستاني رهن ٿا. پر اهي پڻ انگريز ۽ يورپين وانگر آفريڪا جي اوڀر ڪناري تي جام نظر ايندا. اولهہ ڪناري تي ان مقابلي ۾ نہ برابر آهن. نائيجيريا ۾ تہ آزاديءَ وقت بہ هزار کن ايشين مس هئا. تن ۾ بہ گهڻا شامي ۽ لبناني هئا. جن سياست يا ملڪ جي انتظام ۾ حصو بلڪل نٿي ورتو. پر هوڏانهن ڪينيا جو مثال جي وٺجي، جيڪو نائيجيريا کان بہ تمام ننڍو آهي، پر آزاديءَ وقت منجهس ڏيڊ لک ايشين هئا. ساڳي طرح يوگنڊا، ٽانگانيڪا ۾ پڻ. ڪمپالا ۽ دارالسلام شهرن جا تہ اٽريقدر جو ميئر بہ هندستاني ٿي رهيا آهن. پر هوڏانهن الهندي آفريڪا جي شهرن: اڪرا ۽ لاگوس لاءِ تہ ائين سوچي بہ نٿو سگهجي. اهڙي طرح اولهہ آفريڪا ۾ فئڪٽريون ۽ ڪارخانا بہ يورپين جا گهڻ آهن. هندستانين جا تہ بلڪل نہ برابر- سواءِ هڪ سنڌي هندو چيلارام جي وڏي ڪمپنيءَ جي. جنهن جون شاخون جتي ڪٿي پکڙيل آهن ۽ ان جي سؤ سالن کان بہ پراڻي ڪمپني چئي وڃي ٿي ۽ اها ٽريڊنگ ڪمپني The House of Chellaram جي نالي سان مشهور آهي. يورپين جي گهڻ رهائش ۽ گهڻ دلچسپيءَ ڪري اولهہ آفريڪا ايڏو Industrialized نہ ٿي سگهيو. هو اڄ تائين فقط ڪچي مال جو مهيا ڪندڙ ٿي آهي.

هڪ غريب ميوي جي ڳالهه

جپان ۾ هر قسم جو ميوو- تازو ۽ پورو پنو پڪل ملندو. جيتوڻيڪ جپان ۾ ميوا پاڇيون تمام ٿوري مقدار ۾ ٿين پر ايئر سروس ۽ ساموندي ڪنٽينر سروس ڪري روز دور دراز ملڪن ۽ ٻيٽن تان ميون ۽ ڀاڄين جون بهترين جنسون جپان ۾ اچن ٿيون. ۽ جپان جي هر وڏي ڊپارٽمنٽل اسٽور کان وٺي ڀاڄين جي ننڍن دڪانن تي ڪيلي کان صوف تائين ۽ ڏاڙهونءَ کان ڇانهينءَ تائين ميوو ملندو. انب به ذري گهٽ ٻارهوئي ملندو. هندستان جي مدراس الفنسو (سنڌڙيءَ) کان وٺي ڪينيا، هَوائي ۽ فجي ٻيٽن جون بهترين جنسون- گهٽ ريشي، مٺاڻ ۽ سواد واريون ملنديون. ساڳي طرح ٻيو ميوو- انگور، ليچي، رمبوتان، پپيتو پڻ. هڪ دفعي فلپين وارن سادي گتي جي کوکن ۾ ڪيلا بند ڪري جپان موڪليا ته جپان وارن وٺڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. ڇي اسان کي نه فقط جنس اعليٰ گهرجي پر اسان تائين پهچڻ جو طريقو به اعليٰ هجي. ڪو هڪ داڳو به داغيل، ڦِٽل، ڪچو يا گهٽو رڌل نه هئڻ گهرجي. پوءِ ان ڪيلي لاءِ گتي جا دٻا جپان ۾ ٺهي فلپين ويندا هئا جيسين فلپين وارن اهڙي معيار جو گتو ۽ دٻو ٺاهيو.

اوسي پاسي جي ٻيٽن ۽ ملڪن کان ته ٺهيو پر آمريڪا جي واريا سين رياستن: ٽيڪساز، اريزونا وغيره کان به جپان ڇانهيون گهرائي ٿو جو اتي جي ڇانهين سٺي ٿي ٿئي. اها ٻي ڳالهه آهي ته جپان ۾ اهو ٻاهر کان اينڌڙ ميوو مهنگو- ٻيڻ ڏيڍوڻ قيمت تي ملي ٿو پر مجال آهي جو هيترن داڻن مان ڪا هڪڙي ڇانهين به ڦڪي نڪري. ڪو هڪڙو گرمو، ڪَنل يا سردو به ڦڪو نڪري. ڇاڪاڻ جو هي وٺن ٿي اهڙي ملڪ مان ۽ اهڙي جنس، جيڪا بنا ڪنهن شڪ شبهي جي سٺي هجي ۽ اهڙي جنس اپائڻ وارا ملڪ سائنسي طريقن سان، ڀلي زمين تي، صحيح مُند ۾، سٺو ٻج پوکي ان کي گهربل نموني ۽ مقدار جو پاڻي، ڀاڻ ۽ ٻيون ڪيميائي دوائون ڏئي بيماريءَ کان پاڪ رکي،

سنو فصل اپائين ٿا. پوءِ ڀاڄي هجي يا ميوو، صحيح وقت تي پٽي، بازار ۾ وڪامڻ لاءِ موڪلين ٿا.

اسان جو انب جيتوڻيڪ دنيا جي سٺن انبن مان آهي.پر اهو جپان جهڙين مارڪيٽن ۾ ان ڪري ناڪام ٿو وڃي جو بقول هڪ جپاني ميوي واري جي ته اجان انب وڻ ۾ شاخ ئي نٿو ڏئي ته توهان جا باغائي سڄو انب جو وڻ پٽيو موڪليو ڏين ۽ ظاهر آهي ته اهو انب وقت کان اڳ Premature state ۾ چنل، ڇا سوادي ٿي سگهي ٿو. پوءِ پلي ڪٽي ڪيڏي به سٺي جنس جو هجي.

ان کان علاوه اسان وٽ اها عام ڳالهه آهي ته ڳوڻ يا ڪوکي ۾ مٿان سو سٺا انب (يا ڪو ٻيو ميوو) وجهن پر اندر سادي ۽ خراب جنس جو مال. اها ويساهه گهاتي، جپان جهڙن ملڪن توڙي سعودي عرب ۽ گلف جي رياستن ۾ ايڏي ته خراب ڳالهه ليکي وڃي ٿي جو ڪو ٽنڊو قيصر، ميرپورخاص يا قاضي احمد جي ڀاڄي مارڪيٽن ۾ ويهي سوچي به نٿو سگهي.

جپان ننڍڙو ٻيٽ آهي پر زمين جي حساب سان ماڻهن جي آدمشماري تمام گهڻي آهي. ان ڪري چين، بنگلاديش جهڙن ملڪن کان به گهڻو گِتيل ملڪ آهي. سندس ڪاڏي پيتي جو گهڻو سامان ٻاهران، ڌارين ملڪن کان ئي اچي ٿو. ماڻهن کي رهڻ لاءِ ئي جاءِ ڏکي ٿي ملي سو کهڙيون ويهي ٻنيون ٻارا ڪن. ڪاڏي جون شيون يا ميوو- جنهن جو ذڪر هلي رهيو آهي، جيتوڻيڪ تورو گهڻو مهنگو ملي ٿو پر هر جنس سٺي ملندي، ۽ جپان جي ڪمائيءَ جي حساب سان ڪا ايتري مهانگائي نٿي لڳي. مزي جي ڳالهه سڀ کان مهانگو جيڪو جپان ۾ ميوو آهي تنهن کي اسان وٽ ميوو چوندي به ميوي جي بي عزتي سمجهي ٿي وڃي. اهو آهي گدرو! جپان جي ميوي مارڪيٽن ۾ گدري جو شان ۽ اگهه ڏسي، اسان پنهنجي ملڪ ۾ به گدري کي عزت سان کٽڻ لڳا آهيون. جپان جي وڏن ڊپارٽمنٽل اسٽورن: هٽنڪيو، متسوڪشي، دائيمارو وغيره ۾ به، ٻيا ميوا ته ائين ئي ڪوکن يا ٿالهن ۾ ڍير ٿيا پيا هوندا، پر هر هڪ گدرو، الڳ الڳ سهڻي دٻي ۾ بند ٿيل نظر ايندو جنهن مٿان سهڻي ڳاڙهي يا سائي ربن ٻڌل هوندي جيئن بمبئي بيڪريءَ جي پيسٽري يا حافظ جي ملتاني حلوي جو دٻو.

ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته ان گدري جو سواد ۽ مٺاڻ ۾ جواب ناهي پر

تڏهن بہ قيمت ٻين ميون وانگر اسان جي ملڪ کان ٻيٽي ٽيٽي يا چئوٽي ڪٽي هجي تڏهن بہ ڪا ڳالهہ. پر هتي تہ گهٽ ۾ گهٽ پنجاهہ کان سؤ دفعا وڌيڪ هوندي. اهو اڌ سير، مُني سير جو گدرو، جيڪو ڪراچيءَ ۾ ٽي رپئي ملي ۽ حيدرآباد، بدين، ٺٽي، سانگهڙ جهڙن هنڌن تي تہ ٻي رپئي بہ مس ملي سو جپان ۾- چاهي ٽوڪيو، اوساڪا ۽ يوڪوهاما جهڙن شهرن جون ياچي مارڪيٽون هجن يا شيزوڪا، هَمامتسو يا ساسيبو جهڙن ڳوٺن جون، مجال آهي جو گدري جو اگهہ چار هزار ين (اٽڪل ڇهہ سؤ رپيا) کان گهٽ هجي. ٽوڪيو جي هڪ شپ يارڊ جي ميس ۾، گذريل سال، ماني کائيندو هوس. پيو ڪو فروٽ هوندو هو تہ سڄو ملندو هو- چاهي انب، صوف هجي يا ڏاڙهون، بادام. پر گدري جي هميشه هڪڙي ڦار ملندي هئي- چانديءَ جي ورقن سان سينگاريل.

پنهنجي هڪ سنڌي دوست کان پڇيم تہ پاڻ وٽ تہ گدرو ائين ئي پيو رلي. ٻاگڙي جتي ڪٽي پوکي، بس اسٽاپن تي ڳوٺين ۽ ڏڙن جي حساب سان وڪڻيو وڃن. پر پاڻ وٽ ان جو ڪو قدر ڇو ناهي؟

ڪلندي وراڻيائين: ”شايد ان جي ناقدريءَ جو سبب ئي اهو هجي جو هن غريب ميوي کي، پاڻ وٽ، ٻاگڙي پوکين ٿا ۽ ٻاگڙي ئي وڪڻن ٿا. ان ڪري اهو ميوو پاڻ وٽ ٻاگڙين وانگر اڇوت ۽ گهٽ سمجهيو وڃي ٿو.“

هونءَ گدرو يورپي، آمريڪي ۽ ٻين ملڪن ۾ بہ مهنگو ۽ سٺو ميوو سمجهيو وڃي ٿو. جي ڪڏهن انصاف جي اک- بلڪ وات- سان ڏٺو وڃي تہ گدرو کائڻ ۾ تمام سٺو ۽ سوادي ٿئي ٿو. توهان انب، ڪيلي وغيره جو ملڪ شيڪ پي ڏسو ۽ پوءِ گدري جو ملڪ شيڪ بہ آزمايو. سعودي عرب ۽ دبئي، دوحا، بحرين، ڪويت پاسي تہ گدري جو شيڪ (Shake) تاهڻ ۾ کير بہ نہ وجهن. ٿلهو پاڻي ڪنڊ ۽ گدرو- پوءِ گدرو ڪٽي ڦڪو بہ هجي، سيني ميون ۾ بهتر لڳندو. سنڌس ڳر (Texture) اهڙي اهي جو پاڻيءَ ۾ مليل گدرو بہ کيرٽي/ ڪسٽرڊ جهڙو لڳندو. ۽ گهٽن جي راءِ ۽ ڪپت مطابق، سنڌس ٻيو ڪو ميوو مقابلو نٿو ڪري سگهي. جيلي بہ سڀ کان وڌيڪ گدري جي هلي. ٻئي نمبر تي اسٽابيري، انناس يا ڪيلي جي.

نہ فقط عرب ملڪ، سنڌ ۽ راجستان جا ماڻهو، پر سڄي اتر آفريڪا ۾-

مصر کان موراڪو تائين: عرب بَربَر ۽ شيدي، پاڄي يا ٻوڙ نہ هجڻ جي حالت ۾، ماني گدري سان کائين. اڄ ڪلهہ Long Life، پئسچورائيزڊ يا پائوڊر جو کير عام ملڻ ڪري يورپ ۽ آمريڪا ۾ 'ميلن- آئسڪريم' (گدري واري آئسڪريم) ۽ ڪسٽرڊ، سڀ کان وڌيڪ مشهور ٿي ويو آهي. ۽ ماٺو کير مٿان گدرو يا گدري مٿان کير پيئندي نہ باديءَ يا بدهضميءَ جو سوچي ٿو ۽ نہ چٽيءَ جي چنتا ڪري ٿو.

ڦـڏو بدمعاش

ويجهڙائيءَ ۾ جنهن جهاز تي چيف انجنيئر هوس ان جو مرتضيٰ نالي سيڪنڊ انجنيئر (يعني جهاز جو ٻيو نمبر وڏو انجنيئر- جنهن جو ڪم انجڻ اسٽاف جي ائڊمنسٽريشن ۽ مشينريءَ بابت ناهه جوڙ جي رپورٽ چيف انجنيئر تائين پهچائڻ آهي)، نہ فقط پاڻ پر اسٽاف جا ٻيا ماڻهو پڻ محنتي، چرچائي ۽ جهازين جي زبان ۾ 'شاهي' طبيعت جا هئا.

ان سيڪنڊ انجنيئر کي ماڻهن تي نالا رکڻ جو ڏاڍو شوق هو. ۽ نالا بہ اهڙا ٺهڪندڙ رکندو هو جو ان نالي واري ماڻهوءَ کي ڏسي سندس عقل کي داد ڏيڻو پوندو هو تہ سندس سوچ ڪيتري حد تائين ڪم ڪري ٿي.

هڪ تہ ريڊيو آفيسر جو نالو رکيو هئائين. جهاز جو ريڊيو آفيسر- جنهن جو ڪم دنيا جي مختلف بندرگاهن ۽ پنهنجي ملڪ ۾ جهازي عملي کي پگهار ڏيڻ ۽ پئسي ڏوڪڙ جي ڏيتي ليتي رکڻ ٿئي ٿو، سو سيني کي، پنهنجي ڪم جي نوعيت ڪري وڻندو آهي. ۽ اسان جو ريڊيو آفيسر تہ ڳائڻ وڄائڻ ۾ بہ پڙ هو. جنهن سان هر هڪ کي وندرائين ٿا. پر سائنس نياڳ رڳو اهو هو جو اها ڳالهہ خبر ناهي ڪنهن سندس دماغ ۾ وهاري ڇڏي هئي تہ تون وڏو پهلوان آهين. دادا آهين. ۽ اها ڳالهہ اهڙي تهڙي نموني سان نہ پر سندس دماغ جي آپريشن ڪري ميڇالي منجهہ، شايد، اهڙي سوگهي ڪري وهاري ويئي هئي جو آرسيءَ اڳيان پنهنجي ڪُبڙي ۽ هڏائين پيري کي ڏسي بہ ان ڳالهہ جو ڪوڙ ۽ کوکلي هجڻ تي شڪ شبهو نٿي ٿيس. جيئن جيئن اسان جو ساموندي سفر ڊگهو ٿيندو ويندو هو، تيئن تيئن خيالي ڳالهيون ۽ ماضيءَ ۾ ڪيل سندس خيالي جهيڙن ۽ ان ۾ سندس خيالي سوڀن جي لسٽ وڌندي ويندي هئي ۽ اسان کي ٻڌائي گڏ گڏ ٿيندو هو. اسان لاچار سندس خوابن خيالن جو بہ احترام ڪندا هئاسين جو هڪ تہ ساموندي زندگيءَ ۾ پراڻو هو. (جڏهن اسان اڃا ففٿ انجنيئر ٿي مرچنٽ نيويءَ ۾ نوان آيا هئاسين تہ هي اڳهين موجود هو). ۽ ٻيو تہ ڪارائڻ پيارڻ، گانا ٻڌائڻ ۽ گهرج وقت اڳت پگهار

يا قرض ڏيڻ ۾ مڙس ماڻهو هو. ٿارئين ملڪ ۾ آفيس کان ڀڳهار اچان ڀڇندو ئي ڪونہ هو تہ ضرورتمندن کي في الحال پنهنجي کيسي مان ئي ڪجهہ ڪڍي ڏيندو هو تہ جيئن هنن جو ڪم نہ بيهي. پوءِ اهو صائل ڪٿي ڪو خلاصي هجي يا ٽوپس (ٽينگي). جهاز جي آفيسرن سان تہ هو اچان بہ وڌا پال ۾ پلايون ڪندو هو. هڪ دفعي بئنڪاڪ ۾ پهچڻ سان جيسين جهاز جو ايجنٽ ان ملڪ جا پئسا ڪٽي اچي تيسين جهوني ٽرڊ انجنيئر کي وقت وڃائڻ کان بچائڻ لاءِ چيائين: "باس! تون هل پنهنجي گرل فرينڊ جي گهر. مون ان جو راما روڊ وارو گهر ڏٺو آهي. تنهنجي ڀڳهار جا پئسا اتي پهچائي ٿو وڃاءِ."

پاڻ هر هڪ کي 'باس' چوندو هو سواءِ پنهنجي اصلي باس يعني ڪئپٽن جي. (ان کي ڪچيون گاريون ڏيندو هو). ڪانئس جڏهن پڇيو هئوسين تہ جهوني جي گرل فرينڊ پاڻ ڪيئن سڃاتي. تہ شڪي ڪل ڪلي چيائين: "بابا! هي اچان اڄ مرچنٽ نيويءَ ۾ آيو آهي. هن کي ڪهڙي خبر. اها ڀرين فلاڻي ترڪ ڪئپٽن جي گرل فرينڊ هئي. اصل ۾ هئي تہ هڪ ٻئي يوناني جهاز جي بٽلر جي پر پوءِ وڌا ڦڏا ٿيا، دنگل ٿيا..." پاڻ ٻانهون ڪنجي داستان ٻڌائڻ لڳو. يعني بئنڪاڪ جي گهٽين ۾ لڳل ان مها لڙائيءَ ۾ پاڻ بہ حصو ورتو هئائين- بلڪ پرپور ۽ فيصلو ڪندڙ حصو ورتو هئائين.

اسان جڏهن ففٿ انجنيئر هئاسين تہ هو اسان جي آمريڪا واري سفر ۾ پڻ اسان جي ان جهاز جو ريڊيو آفيسر هو. سڄو انٽلانٽڪ سمنڊ ٻٽاڪ سٽاڪ هڻندو هليو. وڏي ڳالهہ تہ جنهن بندرگاهہ نيو اورلينس ۾ اسان جو جهاز وڃي رهيو هو ان جو نقشو ائين چڪيو هئائين ڄڻ اتي قدم قدم تي سندس ڪا دوست سنگتياڻي هجي. آئون ۽ هڪ ٻيو بنگالي ففٿ انجنيئر- جن هيستائين رڳو چين، روس، بلغاريا جهڙن خشڪ سوشلسٽ ملڪن جا سفر ڪيا هئا، هن ريڊيو آفيسر جي واتان آمريڪا بابت اهڙيون ڪَنائتيون ڳالهيون ٻڌي تعجب کاڌو هو جو سيني جهازين ۾ اسان ئي ڀريون دفعو آمريڪا وڃي رهيا هئاسين.

جهاز نيو اورلينس پهتو. ڀرين ڏينهن ئي اسان کي شهر گهمڻ ۽ فلم ڏيکارڻ لاءِ وني هليو. اسان بہ خوش تہ ههڙي داداگير مڙس سان آمريڪا جهڙي بدامني واري ملڪ ۾ گهمڻ سنو ۽ Safe آهي. وڏي ڳالهہ تہ پئسو ڏوڪڙ خرچڻ ۾ پڻ پاڻ مڙس ماڻهو آهي. بشرطيڪ سندس ڊاڙون ٻڌڻ جي

ڪنهن ۾ توفيق هجي. پاڻ آمريڪي ڇوڪرين جي ڪريل ڪردار، ڏارئين ڪي آڏرياءُ ڪرڻ جي ادائن ۽ چال چلن جي ڪتا اهڙي اثرائتي ۽ پُر سحر انداز سان ٻڌائين جو اسان کي ڪئپٽن ڪڪ جو بہ سؤ ورهيہ اڳ وارو زمانو ياد اچي ويو. جنهن جو جهاز، جڏهن مشهور تهتي ٻيٽ تي پهتو تہ اتي جي ڇوڪرين گلن جي هارن سان سندس جهازين جو آدر ڀاءُ ڪري ڪين اهڙو تہ قرب ڏنو جو هو پنهنجي ڪئپٽن کي آگوٺو ڏيکاري، واپس وطن هلڻ کان پڙ ڪدي ٻيهي رهيا.

جهاز نيو اورلينس پهچڻ سان اسين ٻئي ففٿ انجنيئر، هن 'پهلوان' ريڊيو آفيسر سان گڏ گهمڻ لاءِ ٻاهر نڪتاسين. بندرگاهہ جي پر ۾ ئي شهر هو. سو پنڌ ئي پنڌ ڊيزائر اسٽريٽ ۽ مئگزن اسٽريٽ لتاڙي، لائل اسٽريٽ مان لنگهي بوربن اسٽريٽ ۾ پهتاسين. ٿوري ٿوري منهن اونداهي ٿي چڪي هئي. سامهون رستي جي ٻئي پاسي کان هڪ ڇوڪريُ هاٽ پينٽ ۽ بلائوز ۾، هٿ ۾ جهليل لفافي مان پٽاٽي چپس کدي؛ ڪائيندي پئي آئي. ويجهو پهچڻ تي اسان جي ريڊيو آفيسر اسان تي رعب وهارڻ خاطر، وات سان هن کي شي شي ڪري، سنهي سيٽي وڄائي. ڇوڪريءَ نڪا ڪئي هم نڪا تم. خارن مان نهاري. آمريڪن لهجي ۾ چيس: "شٽ اپ. آئي ول ف.... يو." اسان وارو ريڊيو آفيسر ڏاڍو شڪي ٿيو پر ڏڪ پچائي، شرم کي پرچائڻ خاطر اسان کان پڇڻ لڳو: "پارٽنر! پاڻ کي ڪجهہ چيائين؟"

اسان کي بہ هئي فلم ڏسٽي سو منهن جي پڪائي ڪري چيوسين: "پارٽنر ڇا؟ ڪنهن چيو؟"

يعني اسان اهو بہ لنوائي وياسين تہ ڪو ڪنهن ڪجهہ چيو يا پاڻ کا سيٽي وڄائين:

"نهيو، نهيو. ڪجهہ نہ." هن ورائيو.

ان کان پوءِ سڀني تہ ڇا پر اڪ- غلط اڪ ڪٽي ڪنهن راهہ ويندي ڇوڪريءَ ڏي نہ ڏٺائين ۽ نہ ڳالهايائين تان جو سئنيما جو ٽڪيٽ گهر اچي ويو.

سندس ان قسم جون ٻيون بہ ڪوڙ ڳالهيون. بهرحال اسان جي سيڪنڊ انجنيئر سندس نالو "ڦڏو بدمعاش" رکيو هو- سندس جسم جي جوڙجڪ ۽ هلڻي چلڻي ڏسي ۽ سندس ڳشا پنا ٻُڌي.

اُداس اُلو ۽ ٻيا

ان جهاز تي، هڪ، ٻاهر نڪتل وڏين اکين وارو اليڪٽريڪل انجنيئر هو، جنهن کي ننڊ نہ اچڻ جي بيماري هئي. سڄي سڄي رات ميس جي ڪنڊ ۾، سموڪ روم ۾، يا پنهنجي ڪئبن جو در کولي سامهون سٽيءَ جي ڪنڊ تي پٽل ماري وينو سگريٽ ساڙيندو هو. در ان لاءِ کليل رکندو هو جيئن ڪو ڊيوٽيءَ تان موٽي، يا انسومينيا جو ڪو ٻيو مريض لانگهائو ٿئي، تہ ان کي جهلي، ڪچهريءَ لاءِ پاڻ وٽ ويهارجي. پاڻ هر وقت ڏکويل ڳالهيون ڪندو هو ۽ غمگين شعر پڙهندو هو. سندس سر ۾ عجيب درد ۽ سوز هو. سندس رکي رکي ڳايل ڪلامن جون ڪجهہ سٽون هن وقت بہ ڪنن ۾ ٻُري رهيون آهن:

"ميرے فلک کے چاند ستارے کچھ اور ہين
مين جن مين محو هون، وہ نظارے کچھ اور ہين
هان بادبان بهي چاک هے پتوار بهي نهين
ليکن ميرے سفر کے سهارے کچھ اور ہين."

يا:

"روندو نہ ميري قبر کو اس مين بهري ہين حسرتين
رکهنا قدم سنبهال کے ديکهو کچل نہ جائے دل."

يا:

"ميري طرح خدا کرے تيرا کسي پہ آئے دل
تو بهي جگر کو تهام کر کهتا پهرے کہ هائے دل."

سندس غمگيني ۽ رات جي وقت جاڳڻ واري حالت کي ڏسي سيڪنڊ انجنيئر مٿس 'اُداس- آئول' (اُداس- اُلو) نالو رکيو هو.

اُلوءَ بدران آئول (انگريزي لفظ) استعمال ڪرڻ بابت سيڪنڊي انجنيئر سبب ٻڌائيندو هو تہ اُلو پاڻ وٽ گار آهي پر اهو الو (Owl) انگريزن جي نظر

۾ عقلمند پڪي آهي.

• جهاز تي هڪ فورٿ انجنيئر هو، تنهن جو سيڪنڊ انجنيئر نالو رکيو هو: ”مشرقي عاشق“.

”يار هن شريف ۽ شرميلي همراه کي تو چڱو عاشقن جي قطار ۾ بيهاريو آهي.“ هڪ دفعي مون چيومانس.

”تڏهن بيو ڪنهن جي قطار ۾ بيهاريانس. روز ٿو ڪنارو گهمڻ وڃي، ۽ روز هڪ عدد نئون عشق ڪريو اچي. رڳو عشق بازي ۽ ٿڌا ساهه کڻڻ تي زور اٿس- ۽ عشق به ڪو اهڙو تهرو. سندس چوائي ’سچو عشق‘، ۽ پهرين ملاقات ۾ ئي دل ڏيو اچي. اهو به چڱو جو انجڻ جي ڪم ۾ مڙس ماٺهو آهي. سو پاڻ کي به اعتراض نه هئڻ گهرجي- جي دل بئي کي ڏيو اچي.“

”چئبو ته هٿ هاج ۾ دل دلبر ڏي اٿس.“ مون چيومانس، ”يلا هتي ڪوريا ۾ ڪو سندس معاشقو؟“

”ڪو هڪڙو هجي ته سائين ڳالهه ڪجي. تازو ڪالهه جي ڳالهه پئي ٻڌائين ته هڪ ڪورين ڇوڪريءَ سان ’سچو‘ عشق ٿي ويس. ڪلاڪ ڏيڍ ڪنهن پارڪ جي بينچ تي ويهي ڊائلاگ هڻڻ بعد هن سان گڏ هتي جي ٽاور جي چوٽي گهمڻ ويو. مٿي هلي ڪائڻ لاءِ، هينان هيٺان تان ڪجهه ڪائڻ پيئڻ جون شيون ورتائين. ٽاور جي چوٽيءَ تي، لفٽ يڪي مٿي وڃڻ بدران ستين ماڙ تي ڪا گهڙي ترسي جو ٻن ٽن همراهن کي ان ماڙ تي لهڻو هو. اسان واري مشرقي عاشق سمجهيو ته ٽاور جي چوٽي اچي وئي. سو ڇرڪ پري ٻاهر نڪري آيو. توائي مڙس ته اڳهين آهي. سندس ڪورين سنگتيائيءَ واپس موٽڻ لاءِ گهٽيئي سڏ ڪيس. پر تيسين لفٽ جو دروازو بند ٿي ويو. ڏاڪا لهي هيٺ آيو. ٻي لفٽ ۾ چڙهڻ جي ڪوشش ڪيائين پر مقرر ماٺهو اڳهين گروپن ۾ پنهنجي گائيڊ سان ٽولا ٺاهي، واري سان بيٺا هئا. ان کان سواءِ هن جي ٽڪيٽ به سندس ساهيڙيءَ جي هٿ ۾ هئي. سندس هٿ ۾ هئا نختي، گانئين ۽ پڪوڙن جا پڙا. سي کڻي اچي جهاز تي نڪتو ۽ هاڻ مٿي تي هٿ رکي پُورَ وينو پچائي.

سيڪنڊ انجنيئر جي ڳالهين تي يقين نه اچي ها پر پوءِ مون کي به ٿورو شڪ ٿيڻ لڳو ته هي مانيٽو جوان هر وقت عشق جي باهه ۾ پيو پچي ڪامي.

هڪ دفعي جهاز جپان جي هڪ بندرگاهه ’وڪاياما‘ ۾ شام جو پهتو. جيئن ئي جهاز ٻڌو ۽ انجڻ روم ۾ 'Finished with engine' جو ٽيليگرام آيو ته آجو ٽي مٿي ڪئبن ۾ آيس. دريءَ مان ڏسان ته فورٿ انجنيئر سپ ڪان اڳ تيار ٿي ڪناري پيو وڃي. سڏ ڪري پنج سؤ ين جو نوٽ ڏيئي چيومانس ته واپسيءَ تي مون لاءِ فلاٽي بيڪريءَ تان ڪير واري ڊبل روٽي وٺندو اچجانءِ، جيڪا جپان جي هن شهر جي خاص شيءِ آهي.

هي ڪو سڳهوئي موٽي آيو جو اڌ ڪلاڪ ڏيڍ جهاز جي سموڪ روم ۾ ٿي وي ڏسي پنهنجي ڪمري ۾ آيس ته ٽيبل تي ڊبل روٽي رکي هئي ۽ ان جي هيٺان مون وارو ساڳيو نوٽ پڻ هو. ڪيس فون ڪري گهرائي چيم ته بابا پئسا ته رک نه ته اڳتي وري ڪم لاءِ ڪير چوندءِ. ڪجهه شرمائي لجائي چوڻ لڳو: ”ائين ئي ملي آهي. نه ته پئسا ضرور وٺان ها.“ مون ڳالهه نه سمجهي ۽ نه وري وڌيڪ پڇي سگهيس جو ان ئي وقت انجڻ روم ڪان آيل فون تي ڳالهائڻ ۾ لڳي ويس ۽ هي ان دوران هليو ويو.

ٿوري دير بعد سيڪنڊ انجنيئر اٿين ئي گهمڻ لاءِ آيو. ڳالهين ڪندي چيومانس: ”يار هي پئسا ته پنهنجي فورٿ انجنيئر کي ڏجانءِ. هڪ ته ڪم ڪري آيو آهي وري پئسا به نٿو وٺي. الائي ڇا پئي چيائين.“

سيڪنڊ انجنيئر کلي چيو: ”بس سائين اهي رهڻ ڏيو. ’مشرقي عاشق‘ مون سان اها ڳالهه ڪري ويئو آهي. پاڻ واڪ ڪندو پئي ويو، ته هڪ بيوه جپاني عورت مليس جيڪا ڪنهن آفيس ۾ ڪم ٿي ڪري. سائنس گڏ هڪ بار به هو. هي هڪ ٻئي جي ڳالهين مان ايڏو ته متاثر ٿي ويا جو هوءَ کيس گهر وٺي وئي. ۽ هاڻ پنهنجي گاڏيءَ ۾ جهاز تي وٺي آئي اٿس. رستي تي توهان جي ڊبل روٽي ۽ پنهنجي لاءِ جيڪا شاپنگ ڪيائين ان جا پئسا به هن ڏنا.“

”تنهن جي معنيٰ تنهنجو فورٿ انجنيئر سياڻي پڪ موڪل ڪندو- هن سان ملڻ لاءِ.“

”نه ان جي ضرورت ناهي. هوءَ رات هتي ئي ٽِڪڻ جو ارادو رکي ٿي.“

۽ پوءِ ڪجهه ترسي سيڪنڊ انجنيئر ٿڌو ساهه کڻي چيو: ”خدا به اهڙن چرين کي پاڻ جهڙيون چريون بيابان ۾ ڏيو چڙهي.“

• ۽ ان جهاز جو چيف آفيسر سائيڪو ڪيس هو جنهن جو سيڪنڊ انجنيئر نالو "نوجوان نينگر" رکيو هو- سندس پڪي عمر ۽ ٻڏندڙ جوانيءَ جي بلڪل ابتڙ.

ڪيس منهن تي 'نوجوان نينگر' چوندا هئاسين. ٻڏي تڙندو هو ۽ خوشيءَ ۾ جيڪو منهن چيو ڪندو هو، مزو سڄو ان منهن ڪي ڏسڻ ۾ هو. پاڻ سڄي جهاز ڪي چتو ڪري رکيو هئائين. سخت بي فيض انسان هو. ڪئڊٽ ته چوندا هئا ته الله سائينءَ هن چيف آفيسر کي ماڻهن جا ڪم خراب ڪرڻ لاءِ پيدا ڪيو آهي. پر جهازي به هوشيار هئا سندس نفسيات سمجهي ويا هئا. منجهانئس ڪم ڪڍڻ وقت ڪيس 'نوجوان لڙڪا' چئي مخاطب ٿيندا هئا. هو سيڪنڊ انجنيئر جي ته هر ڳالهه اکيون ٻوٽي مڃيندو هو جنهن ههڙي پوڙهي ڪُڳ کي 'نوجوان نينگر' جو لقب ڏيئي امر بڻائي ڇڏيو هو.

• جهازين کان علاوه، سيڪنڊ انجنيئر، ڪناري جي به ڪجهه ماڻهن جا دلچسپ نالا رکيا هئا. مثال طور ڪوبي (جپان) ۾، نيو پورٽ هوٽل واري گهٽيءَ ۾ ريڊين واچن واري دڪان جي خوبصورت جپاني مالڪڻ جي پوڙهي، ڪُبڙي ۽ ختم ٿيل مڙس جو نالو "ڪَپن- چُو" رکيو هو. هُو پنهنجن ڊگهن وارن جو جُوڙو ٺاهي، ڪئش جي دخل تي ويٺو ٿي. باقي سڀ ڪم جوئس ڪيا ٿي. گراهڪن کي شيون ڪڍي ڏيکارڻ. پوءِ پئڪ ڪرڻ ۽ پوءِ جي واندي هوندي هئي ته جهاز تائين، نه ته به پر واري موتوماچي اسٽيشن تائين، پنهنجي وئگن ۾ ڇڏي ايندي هئي. هن نوجوان جپاني عورت کي اڙدو به آئي ٿي. چرچائڻ پڻ هئي. اسان جي سيڪنڊ انجنيئر سان جڏهن به چرچا ڪندي هئي ته هو سندس مڙس جي ڳالهه کي ڪٽي وچ ۾ آٽيندو هو. هڪ دفعي سيڪنڊ انجنيئر کي ٽوڪيندي چيائين: "آهي ڇا. اجان تائين پراڻي ماڊل جي واچ ٻڌيو هلين. ماڻهو رکي ته نئين ۽ نانوڪي شيءِ رکي. بُاقي اهڙي پراڻي ۽ ڦٽل کي گٽر ۾ اڇلي ڇڏي."

سيڪنڊ انجنيئر يڪدم چيس: "پوءِ پلا مڙسين کي ڪڏهن ٿي گٽر ۾ اڇلين؟"

"بابا وه هماري قسمت مين لگ گيا وه لگ گيا" هن مرڪي اڙدوءَ ۾ ورائيو.

مون پڇيومانس: ”پار گهڻا اٿئي؟“

دڪان جي نوجوان مالڪڻ جي جواب ڪان اڳ سيڪنڊ انجنيئر آهستي چيو: ”سائين منهن ڏسي تِلڪ ڏجي. مڙس ڏسي پوءِ اهڙو سوال پڇجي.“

وڳن ۾ جهاز تائين وٺي پئي آئي، تہ مون هن قسم جي مضمون لاءِ انٽرويو وٺندي پڇيومانس: ”توکي پار بہ نہ آهن، پوءِ هيڏو پورهيو ۽ ڪنجوسپائي ڪري جيڪو پئسو ٿي ميڙين ان مان ڇا وٺين-؟“

”وٺون ڪجهہ ڪونہ. هر سال گهمڻ ويندا آهيون.“

”گذريل سال ڪيڏانهن ويائو؟“ مون سوال ڪيومانس.

”ڏکڻ ڪوريا ويا هئاسين.“

ان کان پوءِ آئون ٻيو سوال ڪريان، ان کان اڳ سيڪنڊ انجنيئر ٽوڪيندي چيس:

”خير اٿئي ڏکڻ ڪوريا ڪهڙا ٽوئرسٽ ويندا آهن؟- نہ تو جهڙيون عورتون ۽ نہ تنهنجي مڙس جهڙا مرد.“

کلي چيائين: ”بس گذريل سال پاڻ شونقڙو ڪيائين سائوٿ ڪوريا جو. هن سال منهنجي شونق تي آسٽريليا هلندو.“

• سنگاپور ۾ هڪ هندو دڪاندار پنهنجي دڪان ۾ هڪ تصوير هڻي ڇڏي آهي، جنهن ۾ ڏيکاريل آهي تہ هڪ واپاري اونڌي منجي ڪري مٿي تي هٿ رکي ويٺو آهي. ٽجوڙيءَ جو در کليو پيو آهي جيڪا بلڪل خالي آهي. پٺ تي ڪوئا هيڏانهن هوڏانهن پيا هلن. ان تصوير جي مٿان هنديءَ ۾ لکيل آهي: ’اڌار ڪا انجام.‘ سيڪنڊ انجنيئر ان دڪاندار جو نالو ئي ’اڌار ڪا انجام‘ رکيو آهي ۽ سڀ جهازي ڪيس ان نالي سان سڏين.

• ممباسا جي هڪ ايشين دڪاندار کي سڀ ’پاسپورٽ ٿُ شيم‘ چون جيڪو نالو پڻ اسان جي سيڪنڊ انجنيئر جو رکيل آهي. ڪانئس اجان اهو نہ پڇيو اٿم تہ ان جو اهو نالو ڪهڙي حساب سان رکيو اٿس.

سعودي عرب جا سخت قانون

جهاز پورٽ سوڊان کان دمام (سعودي عرب) پهتو. دمام عربي/ ايراني نار ۾ دبئي، ابوظبي، دوحا ۽ بحرين واري قطار ۾ سعودي عرب جو اتراهون بندرگاهه آهي جيئن جِدو ڳاڙهي سمنڊ ۾ ڏاکڻو بندرگاهه آهي.

دمام بندرگاهه ڏسي ائين ٿو لڳي ڄڻ آمريڪا جي ڪنهن سهڻي شهر جو بندرگاهه هجي. ڪشادا، مضبوط ۽ صاف سترا ڌِڪا (جيٽيون)، نئين ۽ طاقتور ڪرينن جون قطارون، ڌڪن سان لڳو لڳ ۽ گدامن تائين ويڪرا رستا جن مٿان ٿنين ۾ فاگ لائيٽون- زردي روشني ڏيندڙ سوڊيم ۽ اڇي کير جهڙي روشني ڏيندڙ مرڪري بتيون. سامان لاهڻ چاڙهڻ ۽ ڍوئڻ لاءِ نوان ۽ ناليرن ڪمپنين جا فورڪ لفٽر ۽ ٽرڪون.

جهاز جيئن ئي دمام جي بندرگاهه ۾ ڌڪي سان لڳو ته ڏکڻ ڪوريا جا مزور ماڪوڙين وانگر جهاز تان سامان لاهڻ ۾ لڳي ويا. ڪنهن جي چوائي ته اکيون پوري ڪنهن کي هتي آندو وڃي ته هو مزورن کي ڏسي سمجهندو ته جپان يا ڪوريا جو ڪو بندرگاهه آهي. يا عمارتن کي ڏسي آمريڪا سمجهندو. ڪير چوندو ته هي سعودي عرب جي واريا سي علائقي جو بندرگاهه آهي جتي اڄ کان فقط ڏهاڪو سال اڳ حالت اها هئي جو هڪ ٻن جهازن جي بيهڻ لاءِ ڪا ايڪڙ بيڪڙ ڀڳل ۽ ڪچي جيٽي هئي ۽ ان سان لڳي بيهڻ لاءِ جهازن کي انتظار ڪرڻو پوندو هو جيسين وارو اچي. ڪيترا جهازن جا مالڪ ته ان انتظار سوران جهازن کي هيڏانهن موڪليندا ئي ڪونه هئا ته اجايو وقت جو نقصان ٿو ٿئي. پر اڄ هيترن جهازن هوندي به اڌ کان وڌيڪ جيٽيون (ڌڪا) ته ائين ئي خالي پيا آهن. ان کان علاوه جهاز تان لهڻ جو ڪم ايڏو تکو هلي ٿو جو آفيس جو ايجنٽ به جهاز تي پوءِ ٿو چڙهي ان کان اڳ ئي سامان لهڻ شروع ٿيو وڃي.

ٻئي ڏينهن جهاز تي هڪ پوڙهو پاڪستاني سپروائيزر آيو جيڪو ٽيهن

سالن کان هتي سعودي عرب ۾ رهيل آهي. پچيومانس ته سعودي عرب ۾ پاڪستاني مزور سڀ کان گهڻا ڇون ته آهن پر هتي ته چوڌاري ڪوريا جا ماڻهو نظر پيا اچن: مزور، فورمئن، ڪرين آپريٽر، فورڪ لفٽر کان وٺي سامهون آفيس ۾ ڪم ڪندڙ ڪلارڪ، ٽيليفون آپريٽر، ٽئلي مئن ۽ انچارج آفيسر. هي ماڻهو جيڪي هيترو پري کان ڪَهي آيا آهن پگهار ته اسان پاڪستانين کان به گهٽ وٺندا هوندا؟

”نه سائين. اها ئي ته ڪمال جي ڳالهه آهي ۽ اسان لاءِ مصيبت ٿي پئي آهي،“ هن ڏک ڀري لهجي ۾ ڳالهه ٻڌائي، ”عربن وٽ دولت ته بي انتها آهي جنهن جو ڪاٿو ئي ڪونهي پر ان هوندي به هو دنيا جي هر واپاري ۽ دولت مند وانگر پئسي جي معاملي ۾ پڪائي ڪن ٿا ته جيترو گهٽ خرچ ٿئي اوترو سٺو. هن بندرگاهه ۾ مزوري جا اگهه جيڪي ڏنا ويا تن ۾ سڀ کان گهٽ واڪ ڏکڻ ڪوريا جو هو- اسان پاڪستانين کان به گهٽ. نتيجي ۾ هزارين پاڪستاني جيڪي هون ئي معمولي اگهه تي مزوري ڪري رهيا هئا سي مدو ختم ٿيڻ تي پنهنجي ملڪ واپس موڪليا ويا ۽ نئين ساليانی ٺيڪي لاءِ ڪورين کي رکيو ويو آهي.“

”پوءِ ڀلا هي ڪورين مزور ايتري گهٽ اگهه تي پورهيو ڇو ڪري رهيا آهن؟“ مون پڇيومانس.

”ان ڪري جو اسان جي ملڪ وانگر سندن ملڪ ۾ به بيروزگاري تمام گهڻي آهي. سو هو ۽ سندن حڪومت چاهي ٿي ته نه ڪمائڻ کان ٿورو گهٽ ئي سهي- ملڪ ۾ غير ملڪي ناڻو ته ايندو رهي. ۽ ساڳي وقت هو اهو به چاهين ٿا ته هنن امير ملڪن ۾ ڪنهن نموني سان هڪ دفعو پير ته جمي، پوءِ ڏٺو ويندو.“

”ڀلا ههڙي گرميءَ ۾ هڪ ڏارئين ڏورانهين ملڪ ۾ هي ڪورين ڪم ڪيئن ڪري رهيا آهن؟“ مون پڇيو.

”سائين تمام سٺو ۽ ان ۾ به ڪو شڪ ناهي ته اسان پاڪستانين کان به وڌيڪ ڪري رهيا آهن ۽ منظم نموني سان. هي دور مقابلي (Competition) جو آهي. سو مقابلو ڪٽڻ لاءِ ۽ اهو ثابت ڪرڻ لاءِ ته هو بهتر آهن، پنهنجي جان کي جفا ڏئي به سخت ۽ گهڻو پورهيو ڪري رهيا آهن.

ڏهاڙي وقت کان اڳ پهچي وڃن ٿا. پوري وقت تي صحيح سوچ سمجهه سان ڪم ڪن ٿا. مشينن کي صحيح طرح هلائين ٿا ۽ وقت تي مرمت ڪن ٿا ۽ جهاز تان سامان ايڏو اچت اچت لاهين ٿا- بنا ڪنهن ساهيءَ ۽ اجائي چانهه سگريٽ جي موڪل جي، جو مهيني اندر ثابت ڪري ڏيکاريو اٿن تہ پهرين ڪڏهن بہ في مزور في ڪلاڪ جي حساب سان ايڏو گهٽو سامان جهاز تان نہ لاٿو ويو."

"اهو تہ صحيح آهي. پر پاڪستاني مزورن جو بيروزگار ٿيڻ تي ڏک ٿو ٿئي. گهٽ ۾ گهٽ سعودي عرب وارا اسان کي پاڙيسري ۽ هم مذهب سمجهي اسان جي غريب ماڻهن کي پورهئي ۾ لڳائي رکن تہ سٺو."

"اها تہ ڳالهہ آهي پر ڇا ڪجي هو بہ مرضيءَ جا مالڪ آهن. جنهن ۾ هنن جو فائدو هوندو اهو ئي ڪندا. هنن ڪورين مان، هنن کي اهو بہ فائدو آهي تہ لڳاتار ڪم ڪندا رهن ٿا- پهرين ڏينهن کان وٺي آخري ڏينهن تائين. نہ موڪل ڪن ٿا ۽ نہ ڪا ٻي مستي. اسان جو پاڪستاني عيد برات جي تہ موڪل وٺي ئي وٺي. حج جي ڏينهن ۾ بہ موڪل وٺي تہ ماءُ ٻيءُ بيمار ٿيڻ تي بہ موڪل وٺي ملڪ وڃي. يا گهٽ پگهار هوندي زال ۽ ٻارن کي هيڏانهن گهرائڻ جي چڪر ۾ هوندو ۽ پوءِ گهرائڻ بعد ٻار بہ پريشان تہ پاڻ بہ- جو هتي نہ ٻارن لاءِ جتي ڪٿي اسڪول آهن ۽ نہ عورتن جو گهر کان ڪيڏانهن نڪرڻ جي راهہ پوءِ وري وطن ورڻ لاءِ مڙس جي ڪڍ- نتيجي ۾ ان جو اثر سندس ڪم ۽ پورهئي تي پوي ٿو."

"پلا هونءَ بندرگاهہ کان علاوه شهر جو ڪهڙو حال آهي. اتي پلا پنهنجا آهن يا نہ-؟" مون پڇيومانس.

"ها. ائين تہ ظاهر آهي اسان جي ملڪ جا تمام گهڻا آهن. اجان بہ غير قانوني ايندڙن ۽ رهندڙن تي سختيءَ ڪري تعداد گهٽجي ويو آهي. سعودي عرب جي حڪومت قاعدي قانون ۾ ڏينهون ڏينهن سخت ٿيندي وڃي. ۽ هتي جي پوليس ايتري ايماندار آهي جو جيڪر ڪنهن کي جهلي جيل ۾ وجهي تي تہ مجال آهي جو ڪنهن جي سفارش هلي. ڪجهہ ڏينهن اڳ موٽر سائيڪل هلائيندي مون کان غلطي ٿي وئي جو ڳاڙهي سگنل ٿيڻ تي بريڪ هڻندي هڻندي لنگهي ويس. پوليس واري يڪدم ڪٽي جيل ۾ وڌو. هتي جا

جيل بہ وري اهڙا آهن جو الله ڏي پناهہ. پوليس واري هڪ بہ نہ ٻڌي. جيتوڻيڪ آئون هتي گهڻي عرصي کان رهيل آهيان، عربي بہ سٺي ٿو ڳالهايان. ٽن ڏينهن بعد پوءِ ساڳي پوليس واري اچي ڪڍيو ۽ ڏنڊ بہ ڏيڻو پيو. سو اها تہ ٿي معمولي غلطي. پر ٻين قانوني پڪڙين ۽ ڏوهن ۾ تہ تمام وڏيون سزائون آهن ۽ ڪنهن جو بہ لحاظ نٿو ڪيو وڃي. هتي جهيڙو جهڳڙو ناهي ۽ روز رستن تي ماڻهو نٿا مرن. ۽ نہ فقط قاعدو قانون آهي پر ان تي سختيءَ سان عمل بہ ٿئي ٿو ۽ قانون جي پڪڙي ڪرڻ واري کي سخت سزا ملي ٿي."

اسان جي کائڻ جون عادتون

دمام بندرگاهه، ٻيو الخبر شهر ۽ ٽيون ۽ وارو هوائي اڏي وارو شهر دهران ائين هڪ ٻئي جي ويجهو ۽ هڪ جيڏا آهن جيئن روهڙي، خيرپور ۽ سکر. الخبر ۾ ڇوڪرين جو ميڊيڪل ڪاليج آهي جنهن ۾ اسان جا ڪيترائي پاڪستاني ڊاڪٽر ۽ نرسون آهن. هڪ ته اسان جو ڳوٺائي ڊاڪٽر يوسف ابڙو به اتي آهي جيڪو ڇهرين ايل ايم سيءَ ۾ ائناٽامي- يا شايد فزيالاجي پڙهائيندو هو. الخبر ۾ ڪيترائي انجنيئرنگ فرم ۽ ڪنٽريڪٽريون آهن جتي اسرار انصاري، اسحاق ميمڻ، رشيد ميمڻ، ڊاڪٽر عباسي، رفيق ميمڻ، سميع مغل، زين پناڻ ۽ ٻيا ڪيترائي وڏن عهدن تي آهن. الخبر شهر واپار وڙي ۽ خريداريءَ لاءِ لنڊي ڪوتل آهي ۽ اوسي پاسي جي شهرن جا هتي ئي اچن. اها ٻي ڳالهه آهي ته دمام ۽ دهران جون بازارون به دبئي ۽ سينگاپور جي بازارين کان گهٽ نه آهن- جتي ڪپڙو، ٽي. وي، وي سي آر کان سون چانديءَ ۽ ڊالر پائونڊ ائين وڪامن ٿا جيئن پنهنجي بکر مارڪيٽ ۾ پٽاٽا ۽ بصر.

دمام بندرگاهه آرمڪو کان مشهور آهي. آرمڪو عرب آمريڪا جي گڏيل 'تيل ڪمپني' آهي جيڪا ٽيهن سالن کان سعودي عرب ۾ تيل جي ڳولا، صفائي ۽ سندس ٽرانسپورٽ جو ڪم ڪري رهي آهي جنهن ۾ هزارين آمريڪن، يورپي ۽ ايشين وڏي پگهار تي ڪم ڪري رهيا آهن. آمريڪن جي سک ۽ آسائش لاءِ پنهنجيون ريڊيو ۽ ٽي وي اسٽيشنون آهن جن جا گانا ۽ اسٽائلش رنگا رنگ پروگرام ٻڌي ائين لڳندو ڄڻ توهان عربن جي بيابانن ۾ نه پر نيويارڪ جي 'ايسٽ اينڊ علائقي' ۾ رهيا پيا هجو.

دمام ۾ اسان جو پراڻو ڪلاس ميٽ ۽ دوست انجنيئر محمد عالم هاليپوٽو به ڏهن سالن کان رهي ٿو. پاڻ جهاز تي ملڻ آيو. چيومانس ته يار هتي پرديس ۾ رهي پنهنجي ملڪ جا کاڌا ياد ڪندو هوندين، ٻڌاءِ ته ڇا کائيندين ته بورچيءَ کي اهو چوان: چڪن برياني، پکل سيون، ترپل گانگت پيضا- يا ٻيو ڪجهه؟

هٿ سان مون کي وهڻ جو اشارو ڪري چيائين: "ويهه يار. جيڪا هلڪي ڦلڪي تيار هوندي اها کٽي کائبي باقي انهن مڙني شين ۾ هاءِ ڪوليسٽرال (Cholesterol) آهي."

”يار ڏاڍي ٻڌائي. تون چڱو انگريز ٿئين. انهن ڳالهين بابت اڃان به تنهنجي والد صاحب ۽ ڀائرن کي سوچڻ کپي جيڪي ڊاڪٽر آهن. تون انهن کهڙن ڦيرن ۾ اچي پيو آهين؟!“

”نه يار. گذريل مهينو ڳوٺ هوس. جتي وڃ اتي اهي گيهه مکڻ واريون شيون کائي ماڳهين اوور ويٽ ٿي آيو آهيان. روز صبح شام ڊوڙان ٿو ته من کا چربي گهٽجي.“

نه فقط اسان جو عالم هاليپوٽو پر دنيا جي مڙني ملڪن جا پڙهيل ڳڙهيل ماڻهو کاڌي جي پرهيز تي اڄ ڪلهه تمام گهڻو ڌيان ڏئي رهيا آهن- جيئن حد کان وڌيڪ جسم تي ٿولهه نه چڙهي. جو ڏنو ويو آهي ته ٿولهه گهڻن ئي بيمارين جي پاڙ آهي: دل جي بيماري، بلڊ پريشر، مٺو پيشاب، بد هضميءَ کان وٺي پيون ڪيتريون ئي پيٽ جون بيماريون- جن ۾ اڪثر شاهوڪار ماڻهو مبتلا رهن ٿا- گهڻي ڳري کاڌي کائڻ ڪري. جنهن لاءِ ميڊيڪل سائنس ۾ به چوڻي آهي ته "Prosperity is a curse". مٿين بيمارين کان علاوه ٿلهو ماڻهو هلڻ کان هلاڪ. ۽ جي عورت آهي ته هڪ طرف سونهن چٽ ۽ ٻئي طرف سمارٽ نيس ختم- پنهنجي عمر کان گهڻي وڏي پئي لڳندي.

آمريڪا، يورپ جهڙن ملڪن ۾ ته ڪوليسٽيرال جهڙو لفظ گهر گهر ۾ ٻڌبو. ڪوليسٽيرال چربيءَ جهڙي شيءِ ٿئي جيڪا رت سان گڏ آرٽيريز (خاص ڪري Coronaric) اندران لنگهڻ وقت چوڏاري ڄاري وانگر اٿئين ٿلهو ٿهه ناهي انهن کي سوڙهو ڪري ڇڏي ٿي جيئن هٿ ڌوئڻ جي گينديءَ هيٺان ڊرين پائيپ جي چوڌاري سٽپ ۽ لِٽ ڄمي ويندي آهي ۽ آخرڪار پائيپ مان پاڻي لنگهڻ بند ٿي ويندو آهي يا آهستي آهستي ٿي لنگهندو آهي.

صحت مند ماڻهوءَ جي هڪ سؤ سي سي رت ۾ اهو ڪوليسٽيرال 180 کان 230 ملي گرام هئڻ کپي (آمريڪن ميڊيڪل ريسرچ سوسائٽيءَ جي تازي رپورٽ مطابق). ان جو مقدار عمر سان گڏ وڌي ٿو پر هيڪاندو ٿيڻ ڪري Coronary Atherosclerosis (دل ڏي رت جي گهربل مقدار جو لنگهه گهٽجڻ) جهڙيون بيماريون ٿيو پون. چيو وڃي ٿو ته مکڻ، چربي واري گوشت، نج کير، بيضي، چاڪليٽ، ناريل، ڪيڪ پيسترين، سپن ۽ ڳانگٽن ۾ گهڻي چربي/ ڪوليسٽيرال ٿئي ٿو پر ڪڪڙ، مڇي، ميوي، ٻوهي ڇٽن جي مکڻ، جَون ۽ ڪڻڪ ۾ گهٽ ٿئي. (دراصل ڪوليسٽيرال انسان لاءِ خراب شيءِ ناهي پر ان

جو گھٽي مقدار ۾ ھجڻ خراب ڳالھ آھي.)

عالم کي چيم تہ پوءِ يار موڪلن ۾ تون پنھنجي ڳوٺ ڏنبي الھيار وئين تہ خيال ڇو نٿي رکئي؟

چوڻ لڳو: ”پاڻ پاڪستاني ڪيترو خيال رکي ڪيترو رکون. ۽ پنھنجيون ڪائڻ ۽ رھڻ جون حالتون ئي ڪجھ اھڙيون آھن جو پاڻ کي ماريو رکن.“

”اھو ڀلا ڪيئن؟ ان تي مون ڪڏھن غور نہ ڪيو آھي.“

”جتي وڃ تہ مھمانداريءَ ۾ رڳو ڪاڌي تي زور. ۽ پاڻ وٽ ڪاڌي ۾ مشھور ڪھڙيون شيون آھن. قورما، چاشني، گيھ ۾ ٻڏل اڦراٽا ۽ سيون. مکڻ، بيضا ۽ کير ملائيون. اھو سڀ ڪجھ ڇا آھي؟- نج سٽيپ ۽ چربي، کنڊ ۽ ڪاربوھائيڊريٽ. ۽ جتي وڃ تہ مھمان کي ضرورت کان وڌيڪ زوريءَ جي حد تائين کارايو پياريو ٿو وڃي. ويتر چوندا: اجان کاءُ پنھنجو گھر ڪري سمجھ. ھاڻي ھو ويچارا تہ پنھنجي طرفان اسان کي قرب ۽ خلوص ٿا ڏين. ڪين ڪھڙي خبر تہ اھي شيون ڪيڏو نقصانڪار آھن.“

عالم جون اھي ڳالھيون ٻڌي مون کي ھڪ آمريڪي فئملي ياد آئي جنھن وٽ ڪجھ سال اڳ رھڻ جو موقعو مليو ھو. ماني کارائڻ مھل، گھر جي وڏي- ماءُ، پنھنجن ٻارن کي زوري کائڻ لاءِ چوڻ بدران ڏنڊو کڻي ٻيھندي ھئي تہ متان ڪو حد کان وڌيڪ مکڻ پنير ۽ مٺاڻ کائي پاڻ کي ٿيڻو ۽ بي ڊولو ناھي- خاص ڪري ڇوڪرين تي تہ تمام گھٽي نظر ھيس. چوندي ھين: ”ميڪ اپ جي سامان پٺيان پئسو وڃائڻ بدران کائڻ تي ڪنٽرول رکو ۽ ورزش گھٽي ڪريو تہ سونھن سوپيا ۾ توھان کان ڪوبہ گوءِ کٽي نہ سگھندو.“

ڪيتريون ئي جپاني ڇوڪريون، ڏسندو آھيان تہ ڪاڌو ٿاري ڪائينديون آھن. ڪيچ اپ يا چٽني گھٽ استعمال ڪنديون جيئن ڪاڌو ٿڌو ۽ گھٽ سوادي ھجڻ ڪري ٿورو کائجي. ڪي ڇوڪريون ۽ مرد وري مانيءَ کان اڳ چانھ يا ڪافي پيئندا جيئن بک مري وڃي ۽ گھٽو کاڌو نہ پوي.

لاڙڪاڻي جي ڊاڪٽرياڻي: مسز اشرف عباسي (سابقہ وزير) کان ھڪ دفعي پڇيو ھوم: ”جيجي ائين ڀلا ڇو آھي؟ مکڻ، گيھ ۽ حلوا تہ اسان وٽ سنڌ ۾ اڳ بہ کاڌا ويندا ھئا پر تڏھن تہ ماڻھو نہ ٿلھا ٿيندا ھئا ۽ نہ وري ڪين اھي بيماريون لڳنديون ھيون جن جا نالا اڄ ڪلھ عام پيا ٻڌون.“

ھن تمام سنو جواب ڏنو تہ اڳ ۾ ماڻھو- عورت توڙي مرد سڄو ڏينھن

پورهيو ڪرڻ ڪري اُن گيهه مکڻ کي هضم ڪري ڇڏيندا هئا. بلڪ اهي شيون ڪائيندا ئي ان ڪري هئا جيئن پورهئي ڪرڻ وقت جسم ضرورت موجب ڪئلوريون ان ڪاڏي مان حاصل ڪري. پر اڄ ڪلهه شهر توڙي ٻهراڙيءَ ۾ ڏسبو تہ ڪو ورلي ماڻهو ايتري اُتي ويٺي ڪري ٿو- ٻين لفظن ۾ مردن کان پند هليا ويا آهن ۽ عورتن کان جنڊ.

انگلنڊ ۾ هڪ دفعي ڊاڪٽرن جي هاسٽل ۾ ڪجهہ ڏينهن لاءِ رهڻ ٿيو هو. پر واري ڪمري ۾ آسٽريليا جو هڪ سرجن پوسٽ گرئجيوئيشن ڪري رهيو هو. ڪيس پنهنجي صحت جو ڏاڍو خيال هوندو هو. جنهن ڏينهن ميس جي مانيءَ ۾ مناڻ، چانور ۽ پٽاٽا گهڻا هوندا هئا ان ڏينهن شام جو مون واندي ڪي بہ پاڻ سان وٺي ڊوڙندو هو. چي: ”اڇوتہ فالتو ڪئلوريون ساڙيون ڳاريون. خبر اٿئي ڪنڊ کان بہ چانور وڌيڪ نقصانڪار آهن. ۽ ڪيڪ پيسٽري جيڪا اڄ ڪاڏي اٿئون سان تہ توبنهن توبنهن! اڄ هڪ همراه جي آپريشن ڪيم. هي ٿلهو ٿهہ چربيءَ جو سندس پيٽ تي چڙهيل هو ۽ ان چربيءَ ڳارڻ جو فقط هڪ ئي علاج آهي. ڊوڙ، ڊوڙ ۽ ڊوڙ.“

(ان ڊاڪٽر جي هڪ ٻي مزيدار ڳالهہ: پاڻ مون کي هرگز ڳالهائڻ نہ ڏيندو هو. ورندي ڏيندو هوسانس تہ چوندو هو: ”خاموش. ڊوڙڻ وقت ڳالهائڻ نہ کپي. وات بند ڪري نڪ مان رڳو ساهہ کڻ.“)

صبح جو اسپتال ويندي وقت منهنجي اڳيان ٻيهي پڇندو هو: ”پارٽنر ڏس پيٽ نڪري تہ ڪونہ پيو-؟“

هن کي نہ ڏاڙهيءَ جو فڪر هو ۽ نہ ڪپڙي گنديءَ جو. باقي اڌ سير وزن Heigth weight ratio واري چارٽ کان وڌڻ تي پريشان ٿي ويندو هو. شام واري ڊوڙ وڌائي ڇڏيندو هو. ان کان علاوه صبح ساڻ اٿي رسيءَ تي سؤ ٽپڪيون ڏيندو هو.

عالم هاليپوٽو چوڻ لڳو: ”اسان جو دڪاندار، سيٺ، آفيسر، ڊرائيور- ۽ ٻيا ان قسم جا ماڻهو. جيڪي سڄو ڏينهن هڪ هنڌ ويهي ڊيوٽي ٿا ڏين، سي اڳ ۾ شام جو ٿورو گهڻو هلندا چلندا هئا. پر هاڻ ٽي وي، وي سي آر، ريڊيو جا نڪتو آهي شام جو بہ هڪ هنڌ وينا آهن. ۽ اهي پنڌ، پاٽي پرڻ، اٽو پيهڻ جهڙا گهرو پورهيا، ڊوڙ ڊڪ جهڙيون رانديون رونديون، وڃن ڏينهون ڏئينهن گهٽبيون. نتيجي ۾ پيٽ تي وڃي چربي چڙهندي ۽ ننڍي عمر ۾ ئي

مرد توڙي عورتون بيمارين جي حوالي ٿيندا وڃن. ڪيترن ملڪن جي سمجهو نوجوان مردن ۽ عورتن ان ٽي وي، ڪار، گاڏي وغيره جي مسئلي کي نظر ۾ رکي- جنهن ڪري پورهيو ۽ اٿي ويٺي گهٽجي وئي آهي، پر ساڳي وقت اهي شيون ضرورت جون هجڻ ڪري انهن کان پڇي نٿو سگهجي: ان جي عيوض ڪاڏي پيٽي تي ڪنٽرول ڪري ورتو آهي. هو اوتروئي کائين ٿا جيترو هو پنڊ ۽ پورهئي مطابق هضم ڪري سگهن ٿا. مثال طور هڪ ئي گهر ۾ ٻه پيٽڙون آهن. هڪ ڪنهن آفيس ۾ سيڪريٽري آهي ته هوءَ تمام گهٽ کائي ٿي ۽ ٻي مکڻ کنڊ جهڙي شئي ڪجهه گهٽي ٿي کائي جو هوءَ ڪار پارڪنگ انسپيڪٽر آهي. هن کي سڄو ڏينهن هلڻو پوي ٿو.“

چين ۾ ورلي ڪو ماڻهو هوندو جنهن جو پيٽ نڪتل هجي. هڪ چيني ڊاڪٽر کان ان جو سبب پڇيم ته هن وراڻيو: ”اسان هل چل گهٽي ڪريون ٿا. جنهن ماڻهوءَ جي ڪرسيءَ تي ويهڻ واري نوڪري آهي سو به شام جو گهر پنڌ وڃي ٿو يا سائيڪل تي، گهر جو ٻاهريون ڪم: ٻاڻي ڀرڻ، سيڌو آڻڻ، ڪانيون ڪرڻ وغيره به پاڻهي ڪري ٿو. ان کان علاوه فرصت آهر راند به ڪري ٿو جيئن سندس جسم صحيح رهي.

چين جي چانهه مشهور آهي پر هو اسان وانگر گهٽي کنڊ ۽ کير وجهي نه پيئن. دعوتن يا ميٽنگن ۾ چيني آفيسرن يا پورهيتن سان وهبو ته نه شربت هوندو نه کير کنڊ واري چانهه. رڳو گرم پاڻيءَ سان اڌ پريل ڪَري. هر هڪ ان مان سرڪ سرڪ پري وينو پيئي. وڌو عيش ته چڊي سليماني چانهه يا ساون پنن جي ’گرين ٽي‘ ناهي ويندي.

چين جي سئمڪانگ ڳوٺ جي هڪ پوڙهي ڊائريڪٽر کان پڇيم: ”اسي سالن جي ڄمار ۾ به تون چست ۽ ڪڙو تڙو لڳين ٿو ۽ پيٽ صفا نڪتل نه اٿئي. ان جو سبب-؟“

”آئون روزانو شام جو ميل پنڌ جو ڪريان ٿو“، هن وراڻيو، ”چاهي سيارو هجي يا اونهارو، ان کان علاوه کاڌو نه فقط سوچي سمجهي کائيان ٿو پر ضرورت کان ٿورو گهٽ ئي کائيان ٿو.“

اها هڪ اهڙي ڳالهه آهي جا اڄ نه پر اسان مسلمانن چوڏهن سؤ سال کن اڳ ٻڌي: حديث ۾ آهي ته حضور صلعم جن کان جڏهن سني صحت جو راز پڇيو ويو ته پاڻ فرمايائون ته اجان بڻ ٽن گراهن جي بک هجي ته کاڌي مان هٿ کڍي ڇڏجن.

اڄ بہ آفريڪا جي ڪيترن ملڪن ۾ ڏُڪر جي غربت آهي. ليڪن ماڻهن جي زندگي ان لپ کي حاصل ڪرڻ ۾ ئي پوري ٿيو وڃي ٿي

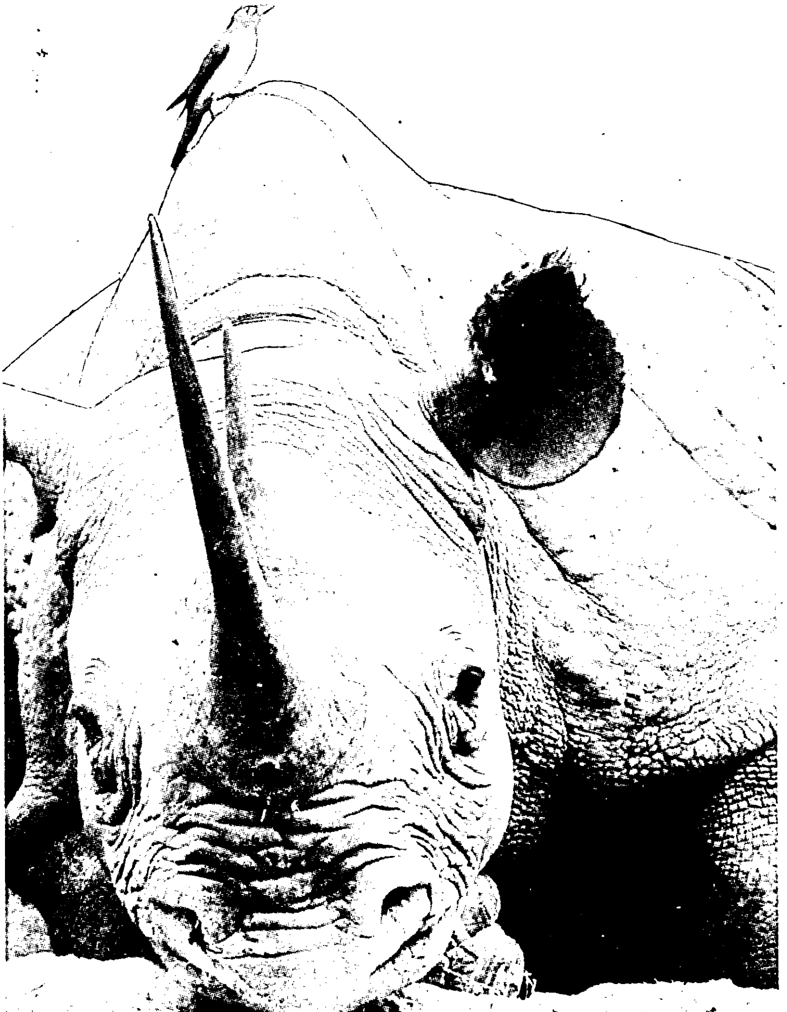

آفریکن گینڈو

سئيز ڪنال ۽ نيل ندي

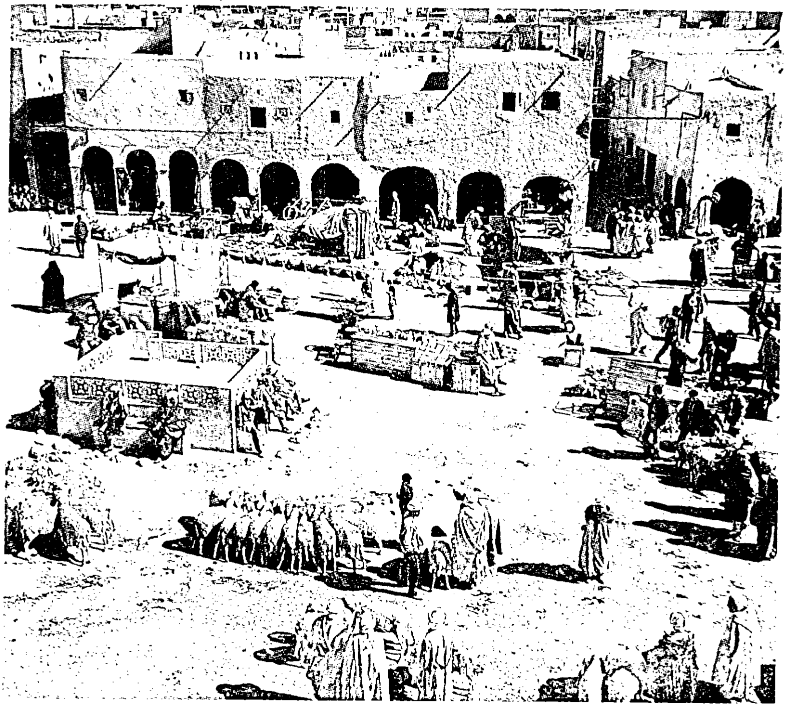

آفريڪا جي هڪ ڳوٺ ۾ مال جي پِڙي

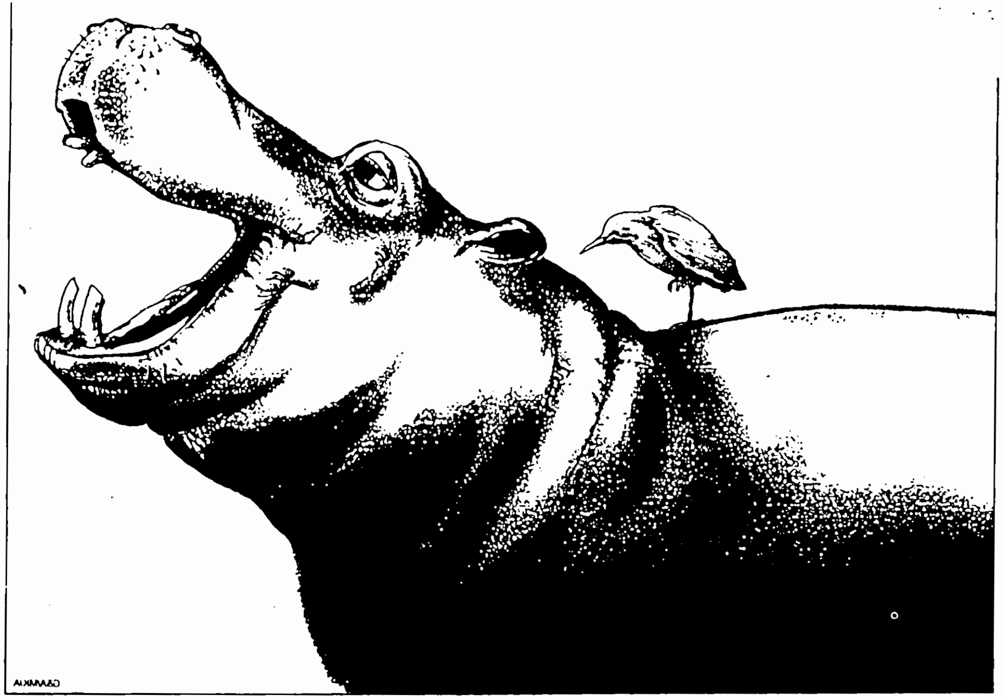

آفريڪا جي مشهور جانورن مان هڪ دريائي گهوڙو

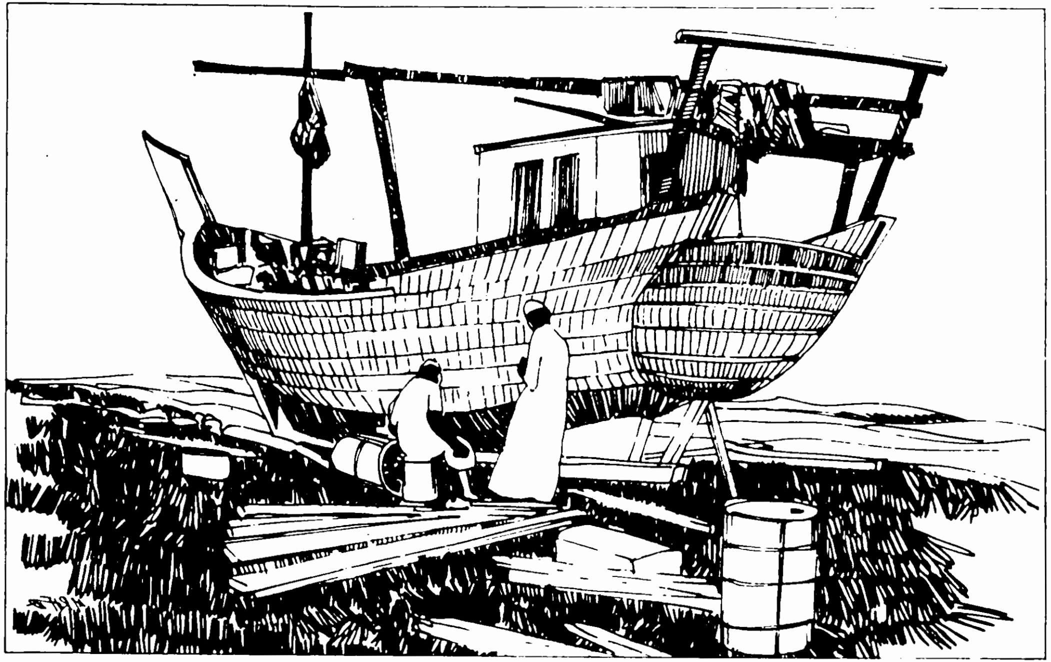

عرب دنيا ۾ صدين کان هن قسم جون ٻيڙيون ٺهنديون رهن ٿيون

جيئري خاطر بكري كُٺي وڃي ٿي . عاج خاطر سڄو هاٿي
ماريو وڃي ٿو

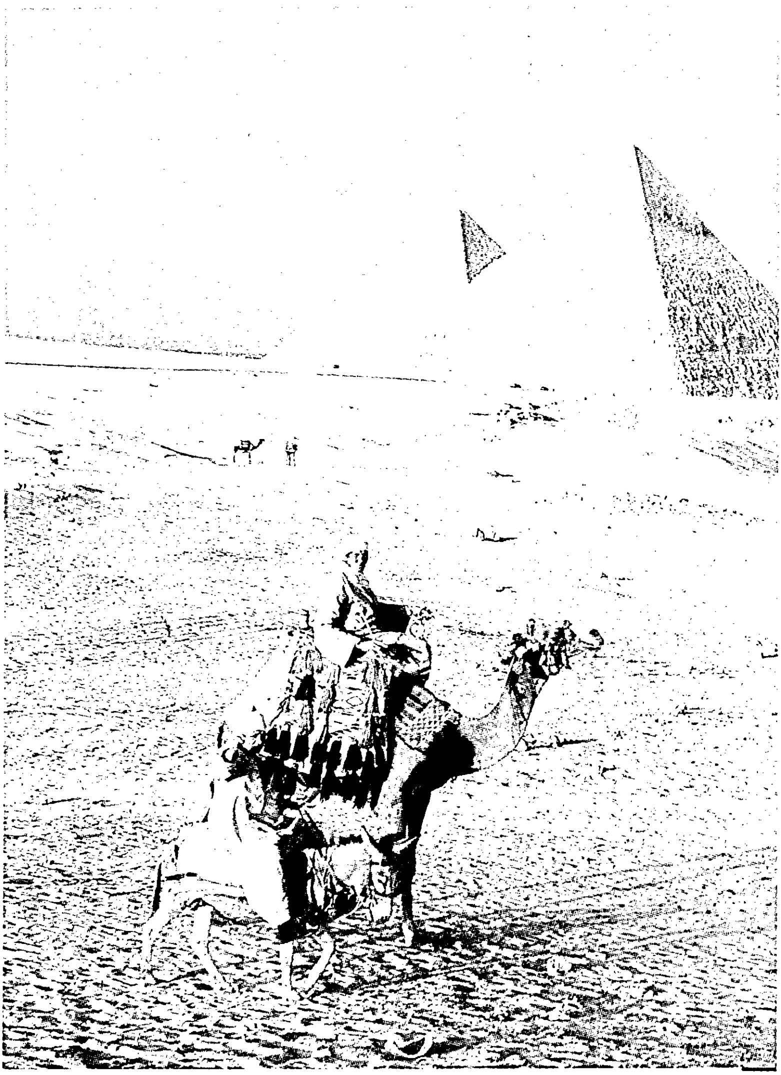

اهرامن اڳيان ٻہ مصري، اُٺ ۽ گڏھ تي

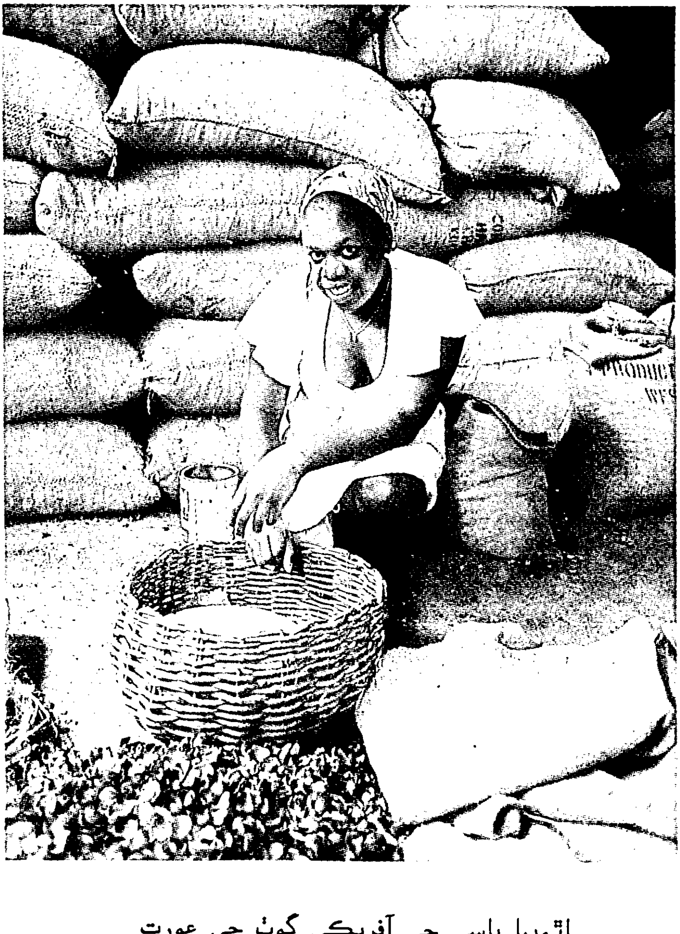

اٿوپيا پاسي جي آفريڪي ڳوٺ جي عورت

مئل واڳونءَ جي کل لاهي گوشت ڪڍيو پيو وڃي

فرعون جي زماني جو کوندو جنهن تي قديم مصري تصويرون
نهيل آهن

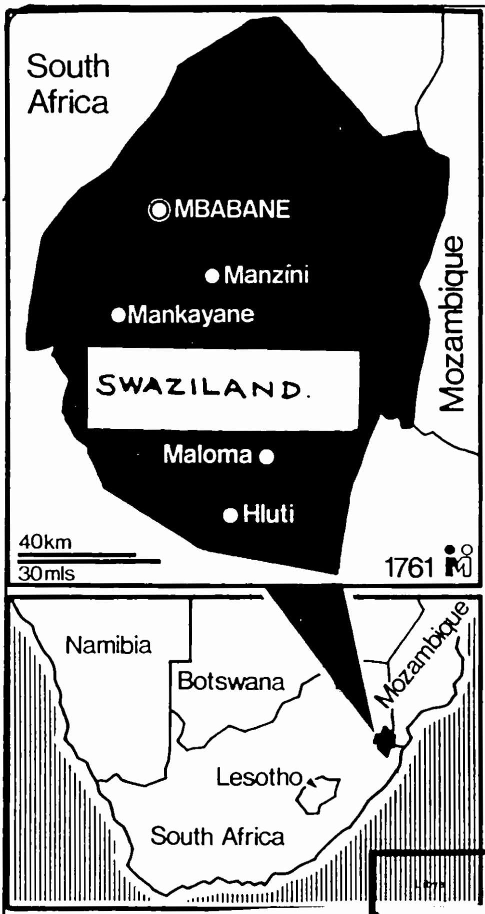

آفريڪا جي نقشي تي ننڍڙو
سوازي لئنڊ ۽ سودان

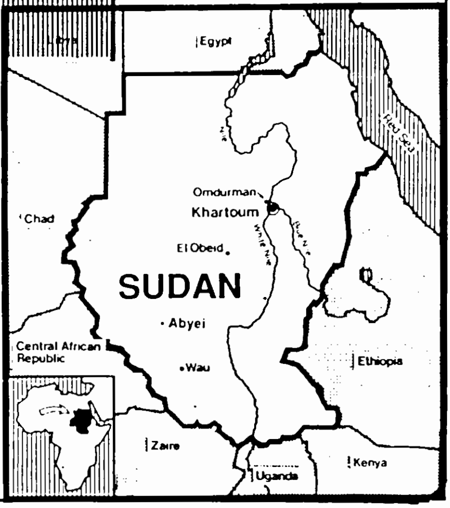

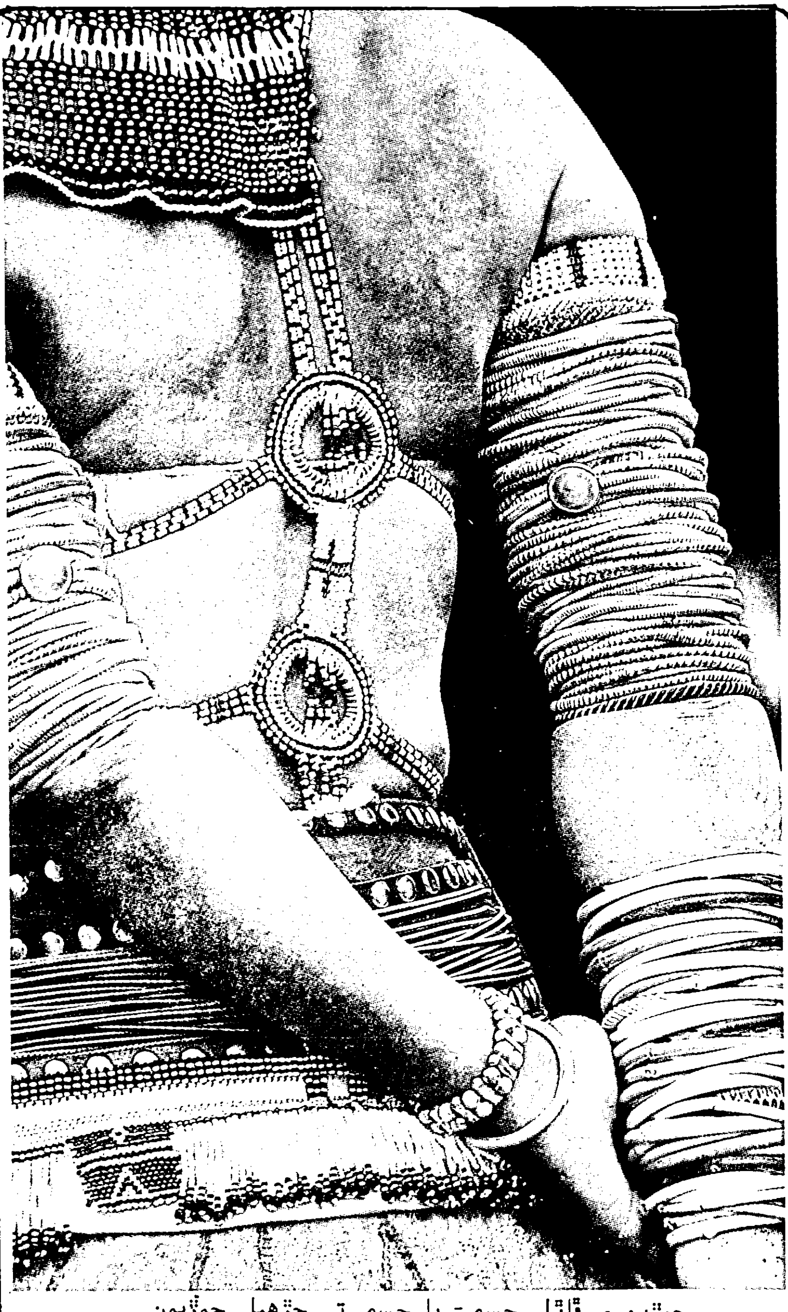

چوڙين ۾ ڦاٿل جسم- يا جسم تي چڙهيل چوڙيون

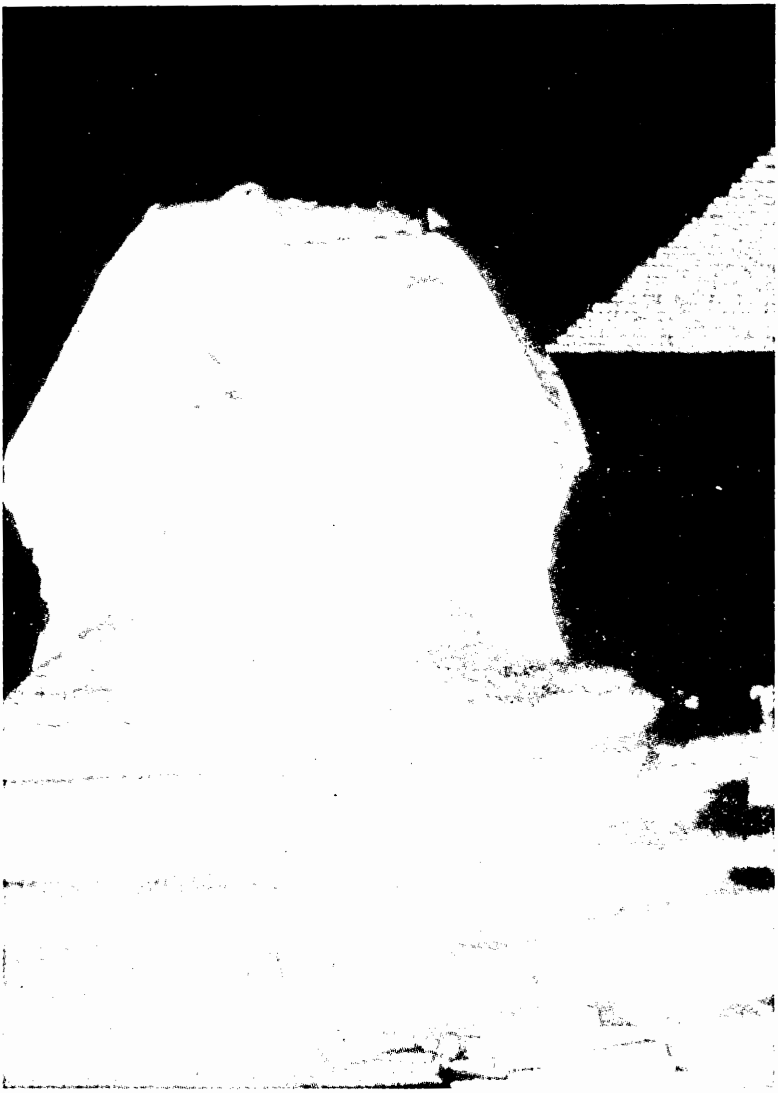

مصر جا اهرام ۽ ابو الهول

نئين بادشاھ جي تاج پوشي جي موقعي تي ناچ

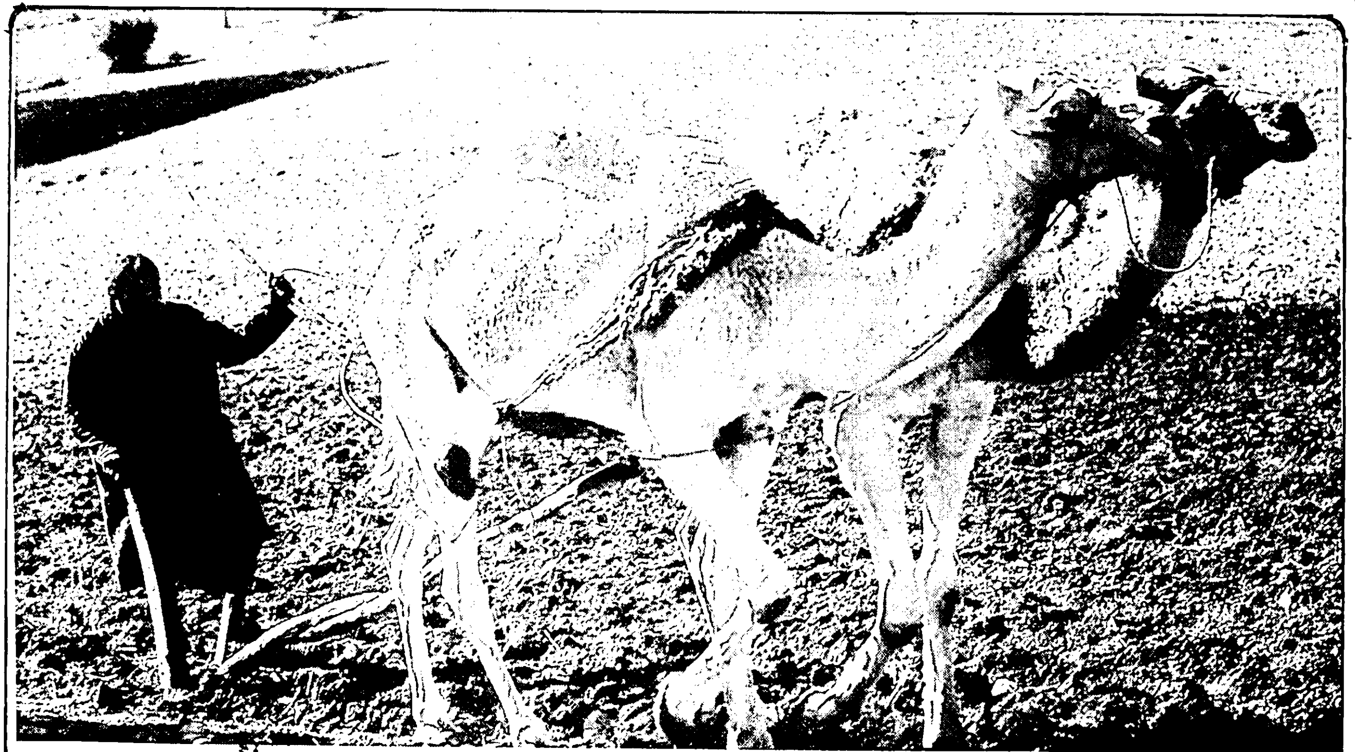

مصر ۾ هر ۾ ڍڳن بدران اُٺ ٻڌل

پھلوان ڪير؟

هانگ ڪانگ ۾ هڪ دفعي هڪ ئي وقت پنھنجي ملڪ جا ڪيترائي جهاز اچي گڏ ٿيا هئا. ڪو جهاز آمريڪا کان ٿي آيو هو. ڪو ڪراچيءَ کان چين ويندي هتان تيل وٺڻ لاءِ ترسيو هو. ڪو بئنڪاڪ کان ڪنڊ ڪٺي جپان ويندي وقت هتان مشينريءَ جو رهيل سامان کڻي رهيو هو. ڪو هتان هانگ ڪانگ کان ڪارگو کڻي ڪراچيءَ وڃڻ وارو هو. ۽ هڪ حاجين جو وڏو جهاز پڻ هانگ ڪانگ جي شپ يارڊ ۾ ڊرائي ڊاڪنگ لاءِ آيل هو.

شام جي وقت سيني جهازن جا چيف انجنيئر ۽ ڪئپٽن ڪولون پاسي ميرامار هوٽل ۾ چانهه لاءِ اچي گڏ ٿيا هئاسين هرڪو داد وٺڻ لاءِ پنھنجا ڪارناما ۽ ائڊونچر ٻڌائي رهيو هو ته هُن چيني سمنڊ ۾ خراب موسم هوندي جهاز کي ڪيئن حفاظت سان هلايو. ڪو چوي يار منھنجو جهاز جيڪو نيويگيشن Aids کان بلڪل ڇَسو آهي ان کي اوپر آفريڪا جي پورچوگالي بندرگاهن ۾ ته ڪو هلائي ڏيکاري. ڪو چوي يار ملاڪا اسٽرئٽ ۾ ايندي وقت ڪا ٽرئفڪ ٻه ٽرئفڪن جهڙي هئي. جهاز ڪلهو ڪلهي سان ملائي ٿي لنگهيا. اهڙو تهڙو ڪو هجي ها ته ساهه سڪي وڃيس ها پر اهي منھنجا آندا گجيون آهن جو جهاز کي پنجن يونٽن تي وٺي پئي آيس- سو به ڪمپنيءَ جي شيڊول مطابق، پوري وقت تي.

اسان سان پيٽارو ڪئڊٽ ڪاليج ۾ پڙهندڙ، نوابشاهه ضلعي جو رهاڪو ۽ حد درجي جو چرچائي ڪئپٽن، هيترو وقت ماٺ ڪري ويٺو هو. آخر دانهن ڪري چيائين:

”بڪواس ويٺا ڪريو ته مون هيئن ڪيو مون هونءَ ڪيو. اڙي آئون پڇان ٿو ته توهان ۾ ڪو اهڙو پهلوان به آهي جيڪو حيدرآباد جي فقير جي پڙ ۾ يا ڪراچي جي چاڪيواڙي ۽ بغداديءَ مان گاڏي هلائي سگهي؟“

سڀ ماٺ ٿي ويا.

اهڙو ڪچن جهڙي پت.

سمنڊ تي جهازيءَ جو حال

جبرالٽر کان ڪيوبا ويندي، ائٽلانٽڪ سمنڊ ۾، هڪ رات ڳالهه اچي نڪتي: "سفر ۾ نماز پڙهڻ" جي. اها ته سفر ۾ ڪجهه رڪعتون معاف آهن. ان جهاز جي سيڪنڊ انجنيئر چيو ته هئي سفر ۾ پلي نماز معاف هجي، پر ساموندي جهاز جي سفر ۾، گهٽ ۾ گهٽ جهازين لاءِ، ابتو حساب هجي ها- يعني سمنڊ تي نماز پلي ڊبل هجي ها باقي ڪناري تي معاف.

سيني کي ڳالهه دل سان لڳي ته واقعي جهاز جڏهن سمنڊ تي آهي ته سڀ سجدي ۾ آهن. ڪناري تي جيڪي جهازي مسجد واري ڳريءَ مان ئي ٽپا لنگهن، سمنڊ ۾ تن جا به چٽمپل جهاز ۾ نهيل مسجد ٻاهران نظر ايندا آهن. جهاز جا اونها لوڏا، سمنڊ جون چتيون چوليون، هوائن جا اڻ تر طوفان، ۽ ان اڳيان دل کي ڪڪنڌڙ انجڻ جون اندروني خرابيون ۽ جهاز جي تختن (Hull) جي هيٺائيءَ جو حساب لڳايو، دل دهلجيو وڃي. سمنڊ تي هر وقت دل ٻاڌائي ٿي ته هادي حفظ ۾ رکيج. هن بندي جي ڪا پيٽي ناهي. تون ئي پرمر رکج.

چا پرائن، يا چڱي طرح نه سنڀاليل جهازن تي- جتي اسٽئنڊ باءِ جنريٽر هلڻ جي ڪا اميد نه آهي، بلج جو پاڻي ڪڍڻ وارو اڪيلو پمپ گڙ ٻڙ ڪري رهيو آهي، بٺالر هڪڙو ئي آهي سو به ڪسمپرسيءَ جي حالت ۾. اتي ڪهڙو به دلير انجنيئر هجي، هو هميشه من ۾ مالڪ کي ٻاڌائي ٿو: شل نه جنريٽر بيهي رهي، شل نه بٺالر ڏڪ ڪڍي، شل نه پمپ ويهي رهي- ۽ جي وچ سمنڊ ۾ ڪجهه ٿي پيو ته چا ٿيندو- سوچڻ سان سيوڪاري تي ٿئي ۽ موت جو ڀيانڪ نظارو اکين اڳيان ٿو اچي.

چا سياري ۾ اتر ڊئنمارڪ، ناروي، روس ۽ اتر ڪئناڊا پاسي جهاز هلائيندي سندس اڪيلو بٺالر جي ٿڳون ٿيڙي بيهي ته اتي جي Sub Zero واري سرديءَ کي انسان ڪيئن ٿو منهن ڏئي سگهي. ڏهه سَوڙون به اهو سيءُ

جهلي نہ سگهن. ان وقت ڏامر جهڙي گهاٽي تيل HFO کي بنا گرم ڪرڻ جي ڪهڙو چيف انجنيئر انجڻ کي ان تي هلائي سگهندو. ساڳيو حال سمنڊ تي ڊيڪ آفيسرن (نيويگيٽرن) جو آهي. بي آف بسڪي جهڙن سمنڊن جي ڏنڊ ۾، يا هانگ ڪانگ ۽ سنگاپور جهڙن اٿانگن بندرگاهن ۾، رات جي وقت، خراب رڊار ۽ ’جارو ڪئمپاس‘ سان Approach ڪرڻ وقت ڪئپٽن يا چيف آفيسر جي دل جو حال ڪنهن ڄاتو آهي؟ اهڙن موقعن تي سمنڊ تي توهان کي هڪڙو بہ دهريو نظر نہ ايندو.

عمر پڇڻ

سري لنڪا جي 'ڪولمبو انٽر ڪانٽيننٽل هوٽل' ۾ ڳائڻي/ ڊانسر ڇوڪري ڳائي اسٽيج تان لٿي ته عمر پڇيمانس: "How Old Are You" هوءَ عمر ٻڌائڻ کان نٽائڻ لڳي. منهنجي ميزبان سلوني دوست مون کي ٽوڪيندي چيو: "يار ڇوڪرين کان عمر پڇڻ مهل چئجي How Young Are You- تون ڪيتري ننڍي آهين ۽ نه ڪي هائو اولڊ آر يو- تون ڪيترو پوڙهي آهين."

اسان جي هڪ پائلٽ دوست افتخار احمد جو اهو چوڻ آهي ته ڪنهن بور دوست مان جند ڇڏائڻي هجي ته ڪيس زوريءَ ٻه اوڌر (قرض) ڏجي پوءِ هو وري نظر نه ايندو.

آمريڪا ۾ هڪ اسٽيٽ ايجنٽ (گهر ۽ پلاٽ وڪرائي ڏيڻ واري دلال) جي آفيس جي ٻاهران لکيل آهي:

Buy land as much as you can.
God Isn't making any more.

ٻين لفظن ۾ ان جو سليس ترجمو يا مطلب ٿيو 'جيتري زمين وٺي سگهو، وٺو. الله تعاليٰ وڌيڪ ناهڻ ڪڏهوڪو ڇڏي ڏني آهي.'

جهاز مان اڇلايل ڪنو تيل سمنڊن کي، دونهون ۽ ٻيو گند ڪچرو ڌرتيءَ کي خراب ڪري رهيو آهي. دنيا جي هن گولي کي صاف سٿرو رکڻ لاءِ دنيا ۾ ڪيترن ئي هنڌن تي ڪوششون ورتيون وڃن پيون. ان سلسلي ۾ هڪ هنڌ لکيل سلوگن:

Save earth, its all we have got.

خوشيءَ جو سبب

هڪ جهازيءَ کان سندس هر وقت خوش رهڻ، مرڪڻ، ٻين سان کلي ڳالهائڻ ۽ ڪڏهن به جهيڙي جهٽي ۾ حصو نہ وٺڻ جو سبب پڇيم.

ورائيائين: ”سائين هيءَ زندگي تمام مختصر آهي. ان مان جيڪو عرصو اسان سامونڊي زندگيءَ ۾ هونداسين اهو اجان بہ ننڍڙو آهي. ۽ ان ساموڊي زندگيءَ ۾ مختلف جهازن مان هر هڪ جهاز تي رهڻ جو مدو اجان بہ معمولي آهي. ۽ هر جهاز تي ڪيل هر سفر (Voyage) جا ڏينهڙا اجان بہ تورا آهن. ۽ انهن ٿورن ڏينهن ۾ جيڪو وانداڪائيءَ جو وقت ملي ٿو اهو ڪي پهر مس ٿيندو ۽ انهن پهرن مان جيڪي لمحا هڪ ٻئي سان گڏ وهڻ ۽ ميل ملاقات جا ملن ٿا اهي تہ ايترا گهٽ آهن جو انهن ۾ ڇا ويهي وڙهجي. اهي بہ چار ڏينهڙا کلي گهارڻ ئي سٺو.“

مگيل معاشرو ۽ مات

ٻن سالن بعد هوءَ يونيورسٽيءَ جي گرلس هاسٽل اڳيان ئي ملي جتي پڙهائيءَ دوران ٻئي رهندي هئي. هن ڪان اڳ سائنس جڏهن به ملڻ جو اتفاق ٿيو ته ڪراچيءَ جهڙي مشغول شهر ۾. هاڻ پڙهائي ختم ڪري چڪي هئي ۽ نوڪري ٿي ڪيائين. پر رهي اڃان ان ئي هاسٽل ۾ ٿي. سندس ڳالهائڻ ۾ اهو الهڙپڻ نه هو. سندس ٺڙيل گل وارو چهرو ڪومايل ۽ گنڀير هو. ڳالهه ڳالهه تي کلکهو ۽ موتين جي ڇڻ ڇڻ جهڙي آواز ۾ اها جوت نه هئي. چيومانس ته تون چڱي شاگردياڻيءَ جي زندگيءَ مان نڪري پريڪٽيڪل لائيف ۾ آئينءَ. تنهنجي هر ڳالهه مان اداسي ۽ (Pessimism) جو ڇنو اولڙو پيو اچي.

جواب ڏيڻ بدران مات ۾ رهي.

منجهند جو آفيس ۾ ڪائڻ لاءِ مانيءَ جو لفافو هٿ ۾ هوس ۽ آفيس وڃڻ لاءِ بس جي انتظار ۾ بيٺي هئي. چيومانس "هل پلا ته حيدرآباد تنهنجي آفيس تائين ڇڏيندو وڃانءِ."

"نه. تون پلي هل. آئون پاڻهي هلي ويندس."

ڏاڍو عجب لڳم. پڇيومانس: "خير ته آهي. هونءَ ته توکي ڪار ۾ مون سان گڏ هلڻ ۾ آر نه هوندو هو؟! ڇا اعتبار ۽ اعتماد جا اڏيل سڀ مندر ڍهي ويا."

"نه. بس ۾ ٿي وڃان."

ويتر وائڙو ٿي ويس ته ان تبديليءَ جو سبب ڇا ٿي سگهي ٿو. ٿورو سوچي پڇيومانس:

"تنهنجو مڱڻو ٿيو آهي، شايد! معاشرو موڪل نٿو ڏئي؟"

کلندي ورائيائين: "نه نه. اهڙي ڳالهه ناهي." پوءِ چوڏاري نگاهه ڦيرائي، طنزيه مرڪ مرڪي ورائيائين: "هتي ته سڄو معاشروئي مگيل آهي."

جلدي ۾ هوس. وڌيڪ سوال جواب ڪرڻ بدران هليو ويس. پر اڃان

تائين ڪڏهن ڪڏهن سوچيندو آهيان ته سندس مرڪ ۾ اهڙي تکي زهراڻ معاشري جي کهڙي روپ ڏني- جنهن جي سڌارڻ لاءِ هن جا قدم ۽ ارادا پختا هئا. هوءَ مردن سان ڪلهو ڪلهي سان ملائي هلڻ واري ڇوڪري اڄ ايڏو هينو ڇو لڳي رهي هئي. سندس ذهين ڳالهيون پڙهي ۽ اخبار رسالن ۾ لڳاتار ايندڙ مضمون شعر افسانا پڙهي ڇوندو هوس ته هيءَ انهن چند مائهن مان آهي جيڪا هن عمر ۾ ئي هيڏي هوشيار ۽ پختي ذهن جي آهي سا اڳتي هلي عورت کي سماجي غلاميءَ مان آزاد ڪرائيندي. ذهني پستيءَ ۾ ڪريل معاشري کي ايڪڙو بيهاريندي. ادب جي دنيا ۾ وڏي هلچل مچائيندي. پر اڄ هيءَ هيڏو دلشڪستو ۽ مدت کان لکڻ پڙهڻ جهڙين ڳالهين کان دور ڇو ٿي ويئي آهي. ڇا نوڪري (روزگار) جي چڪر ڪيس پين ڳالهين کان دور ڪيو آهي. ڇا پنهنجي پسند جي نوڪري نه ملڻ ڪري هوءَ باغي ٿي پئي آهي. ڇا شاگردي جي دور کي ڇڏڻ سان هن هر ڳالهه کي ڇڏي ڏنو آهي- يا معاشري جي ڪنهن ٻئي انگ سندس معصوميت کي ڏنگي رکيو آهي. پنهنجي وطن کان هزارين ميل ڏور، ڏيساور ۾، اڄ آئون اهو ئي سوچي رهيو آهيان ته اسان وٽ ڇو اهڙا ڪيترائي معصوم چهرا يڪدم افق پويان گم ٿيو وڃن ۽ پنيان مصر جي اهرامن جهڙي ماٺ ڇڏيو وڃن.

هونڊا ڪيترا بار کڻي سگهي ٿي؟

هونڊا گهٽ طاقت واري موٽر سائيڪل ڪان جيڪو اسان وٽ ڪم ورتو وڃي ٿو، اهو ان جا ناهيندڙ جپاني تصور به نٿا ڪري سگهن. ڇو ته اُهي عام طرح ڪڏهن تي چڙهي به ڪونه وهندس. نه فقط ڳوٺن ۾ پر شهرن ۾ پڻ- ۽ ٽرئفڪ پوليس وارا سيٽيون وڄائيندا رهندا آهن. جپانين هونڊا جهڙي موٽر سائيڪل ڇوڪرين جي هلائڻ جو سوچي ناهي- ۽ جپان ۾ ته عام طرح پنجاهه پنجهتر سي سي جي موٽر سائيڪل ڇوڪريون ئي هلائين. پٺيان ڪو ورلي وينل ڏسبو. گهڻو ڪري ته پوئين سيٽ جي گادي ئي نه هوندي آهي. فقط لوهه جي هيٺين برئڪيٽ هوندي جنهن تي ڪاليج ۽ يونيوسٽي جون ڇوڪريون ڪتاب ٻڌن- يا پالتو ٻلي يا ننڍي ڪتي کي وهارين.

اسان جي جپاني دوست 'يوشينو- سانَ' جي وڏي پيءُ وٽ ته پاڻ ٺوري وڏي- هڪ سؤ سي سي واري هونڊا موٽر سائيڪل آهي. هڪ رات سندن گهر ۾ ويٺي ويٺي آخري لوڪل گاڏيءَ جو وقت به نڪري ويو. يوشينوءَ پنهنجي پيءُ کي مون لاءِ چيو ته جهاز تائين ته ڇڏي اچينس.

چي: "يا آئون وهان يا هيءُ. موٽر سائيڪل تي بار ٿيندو. آئون پنهنجي هلڪي ساهيڙي مس نوريڪو کي ئي مري مري ٿي وهاريان."

بهرحال وري ڪو خيال اچي ويس ته جيئن ته صبح جو جهاز سندن شهر اوساڪا کان روانو ٿو ٿئي سو ڇڏي اچڻ لاءِ اٿي کڙي ٿي.

سادا چار ميل پنڌ جا پورا ڪري جڏهن جيٽيءَ تي اچي لاٿائين ته 'اري گاتو گذائي ماشتا' (مهرباني) چوڻ بدران چيومانس ته خدا کي مڃ. پنهنجي موٽر سائيڪل کي ايڏو ڪمزور نه سمجهه. اسان جو ڳوٺائي غلام نبي شاهه روزانو هن ساڳي 100 سي سي هونڊا تي گذريل پنجن سالن کان هڪ ئي وقت پنهنجي ڪمدار ۽ پير واري وڏيري کي آڏي مانجهيءَ وهاري ڪچو ڏئي ٻاروچو باغ ايندو ويندو رهي ٿو. ان جي موٽر سائيڪل کي ته اڃان ڪجهه به نٿو ٿئي-؟!

هوءَ ڪڏهن ٿي اچي؟

پورچو ڳال ڪان پندرهن ڏينهن جو پند پورو ڪري جهاز ڪراچيءَ جي ويجهو اچي پهتو هو. سندس مسافريءَ جو اڄ آخري ڏينهن هو. وطن واپسيءَ تي جهاز کي صاف ڪري رنگ ڏنو ويندو آهي جيئن پنهنجي ملڪ پهچڻ سان جهاز صاف سترو لڳي. اڄ جيتوڻيڪ آخري ڏينهن هو پر اجان صفائيءَ جو چڱو ڪم رهيل هو ۽ ڪو چئي نٿي سگهيو تہ آيا رهيل ڪم اڄ ئي ختم ٿي ويندو يا نہ. اتي منجهند جي ماني کان ڪلاڪ ڏيڍ ڪن اڳ، هيڊ آفيس کان وائرليس آئي تہ ”جهاز جيئن ئي ملڪي پاڻيءَ ۾ گهڙندو تہ هڪ فلمي يونٽ- جيڪو منوڙي وٽ انتظار ڪري رهيو آهي، توهان جي جهاز تي، ڪنهن فلم جي رهيل شوٽنگ ڪندو.“

’فلمي عملي‘ ۾ ايندڙ ماڻهن جي لسٽ ۾ فلم انڊسٽريءَ جي هڪ بيحد سهڻي، چلولي ۽ مشهور فلم ائڪٽريس بابرا جو نالو پڻ هو.

ان ڳالهہ جو اعلان ڇا ٿي ويو سڀ خلاصي مهمان جي اچڻ کان اڳ رهيل ڪم ۾ جنبي ويا. سوچڻ جي ڳالهہ آهي ملڪ جي مشهور فلم ائڪٽريس جهاز جي ڊيڪ تي هجي ۽ جهاز جو ڪسب جانو مڪراني ڪم وارا ڪِنا ڪپڙا پائي ڊيرڪ جي ڏنڊي کي وينو رنگ ڏئي! بابو خلاصي- پنهنجي خيالي دنيا جو هيرو، ٻن ڏينهن جي وڌيل ڏاڙهيءَ ۾، چَلهي جهڙي گدلي ڊانگري پائي جهاز جي چمني بيٺو ڌوئي! يا ڪرسچن ڪاٺو پنداري سئميوئل جبرئيل گئليءَ (بورچيخاني) جا وينو ٿانوَ ملي! سوال ئي نٿو پيدا ٿئي.

رهيل ڪم کي سڀئي اهڙو اچي لڳا جو مهمانن جي اچڻ کان گهٽو اڳ سڀ ڪم لهي ويو. ان وچ ۾ نہ منجهند جي مانيءَ جي ضرورت محسوس ڪيائون نہ سگريٽ چانهہ جي ٻاڙ جي پرواهہ. جنهن ڪم لاءِ سڀئي سوچي رهيا هئا تہ شام ٿائين بہ ڪو مس پورو ٿئي سو هڪ ڏيڍ بجي ڌاري پورو بہ

تي ويو.

ٻي ٻجي ڌاري ڪئبن جي دريءَ مان ڏسان ته سڀ خلاصي وهنجي سهنجي، نوان ڪپڙا پائي جهاز جي ڊيڪ (عرشي) تي ائين پسار ڪري رهيا هئا ڄڻ عيد نماز تي آيا هجن. ڊيڪ سرنگ علاؤدين علوءَ ۽ پنگي اقبال مسيح ڪي ته ڪنن ۾ عطر جا ڦُڙا به پيا هئا. جيڪو به آفيسر ڊيڪ تان لنگهيو ٿي ته خلاصين ڪانئس تشويش مان پڇيو ٿي ته سائين فلم ائڪٽريس جي اچڻ ۾ اڃان ڪيتري دير آهي؟

پنهنجي پوڙهي انجڻ سرنگ کي ڪڙڪيدار ڪپڙن ۽ چيچاٽي جوتن ۾ رٽائرڊ آفيسر وانگر سڪون سان ڪَن کوٽيندو ڏسي تعجب مان پڇيم: ”انجڻ روم جو سلينڊر هيڊ پلئٽ فارم اڄ صاف ڪرڻو ناهي ڇا جو هيٺ انجڻ روم ۾ هجڻ بدران متي ڊيڪ تي چڪر پيو هڻين؟“

مرڪي ورائيائين: ”ها سائين اهو ته ڪڏهوڪو صاف ٿي به ويو پر پنهنجا پنهنجا ڪمرا به چنڊي ڦوڪي چمڪائي ڇڏيا اٿئون.“ پوءِ ساهه کڻي پڇيائين، ”سائين بابرا شريف ڪڏهن ٿي اچي-؟“

ميري چادر بدل دينا

گهٽو اڳ جي ڳالهه آهي. جهاز تي هڪ نئون ففت انجنيئر آيو. پاڻ ميڪنيڪل انجنيئرنگ ۾ B.E ڊگري N.E.D ڪاليج مان ڪرڻ بعد اتي ئي سال کن ماستري ڪري پوءِ دستور موجب مقرر مدو شپ يارڊ مان پورو ڪري جهاز تي چڙهيو. جيئن ته هو ڪنهن مئرين اڪيڊمي مان اچڻ بدران ڊئريڪٽ آيو هو ان ڪري هو سامونڊي زندگي ۽ ماحول کان بلڪل اڻ واقف هو. حد درجي جو شريف ۽ سنجيدي طبيعت جو ماڻهو هو. ڪجهه ته سندس ٿلهي شيشن واري عينڪ به کيس سنجيدو بڻايو هو. سندس پهرين ڏينهن واريون ڪجهه ڳالهيون ياد ڪري اڄ به کِلَ ايندي آهي.

پاڻ جهاز تي شام جي وقت آيو هو. ان وقت جهاز جو پرسر ۽ اسٽيورڊ جيڪي سندس ڪئبن ٺيڪ ٺاڪ ڪري ڏين، سي گهر وڃي چڪا هئا. بهرحال ڊيوٽي آفيسر کيس ڪمرو ڏيکاريو جيڪو سال ڏيڍ کان ائين ئي خالي پيو هو ۽ نه صابڻ ٽوال رکيل هوس نه پڙدا بلب وغيره. آئون ان جهاز تي ٿرڊ انجنيئر هوس ۽ انهيءَ ڏينهن منهنجي سيڪورٽي (رات واري ڊيوٽي) هئي ۽ مون سان گڏ ڊيڪ سائيڊ جو سيڪنڊ آفيسر هو ۽ اليڪٽرڪ پاسي کان اليڪٽريڪل انجنيئر سلطان هو. سلطان کي چيم ته يار هي غريب نئون نئون آيو آهي. پيو نه ته بلب ته موڪلي ڏينس. وڏيڪ پنکو يا ائيرڪنڊيشن صحيح نه اٿس ته سياڻي اليڪٽريشن ناهي ڏيندس.

سلطان پنهنجي فئنسي ڊريس: گنجي ۽ ميري پجامي ۾ اٿيو. نيوزيلئنڊ هجي يا نائيجريا. جبرالٽر هجي يا جئميڪا اسان وارو يار شام جي وقت مجال آهي جو يونيفارم پائي. تن ڏينهن ۾ يونيفارم جي ايڏي سختي به نه هئي. پر تنهن هوندي به ڪو بئالر سوٽ يا سنوان سڌا ڪپڙا ڪٽي پائجن– اهو هرگز نه. اها ئي گنجي پاجامو ۽ ٽوپا ڏنل اسپنج جو چئمپل. چي: ”هنن ڪپڙن ۾ هوملي محسوس ٿو ڪريان،“ باقي ڳالهيون ۽ رعب، ارسٽوڪرئٽن وارا رکڻ

جي ڪوشش ڪندو هو.

سيڪنڊ آفيسر ۽ مون ڀهرين تہ سمجهيو تہ هي هن وقت بلب ڪڍي نہ ڏيندو پر ٻي گهڙيءَ بلب هڪ هٿ ۾ ۽ ٻئي هٿ سان گنجيءَ کي مٿي ڪٽي پيٽ ڪنهندو اٿيو. چوڻ لڳو: "بلب هٽي بہ ٿو ڏيانس."

سيڪنڊ آفيسر مون کي ڪن ۾ چيو: "يار تنهنجو ففٿ انجنيئر بہ چا يا ڪندو تہ سلطان جهڙو نواب ابن نواب بلب هٽي بہ ٿو ڏئيس."

"اهو تہ صحيح آهي پر جن افعالن ۾ وڃي پيو ان ۾ شل هو ڪيس انجنيئر يا ماڻهو ئي سمجهي تہ ڪافي آهي."

رستي تي آئون ميس ۾ ترسي پيس. ٿوري دير بعد سيڪنڊ آفيسر ڪلندو آيو. چيائين: "يار وڏو ڊرامو ٿي ويو."

"خير؟" مون پڇيو.

"خبر اٿئي تنهنجي ففٿ انجنيئر اليڪٽريڪل انجنيئر سلطان کي ٻئرو سمجهيو. جهڙوئي هن بلب لڳائي، سئچ آن ڪري داد ٿي وصول ڪيو، يا مهربانيءَ جا ٻول ٻڌڻ ٿي چاهيا، تہ تو واري ففٿ انجنيئر چيس: "ٻڌ! منهنجي چادر بہ تہ بدلائيندو وڃ."

ان ڳالهہ کي ڏهاڪو سالن جا اڃي ٿيا آهن. اهو ففٿ انجنيئر بہ هاڻ چيف انجنيئر ٿي ويو آهي. پر اڄ بہ ملندو آهي تہ سندس جهاز وارو ڀهريون ڏينهن ياد ڪري چيڙائڻ خاطر چوندا آهيونس: "يار! ميري چادر بهي بدل دينا."

سنجيدو ٽيڻ

هڪ اسان جو يار زاهد آهي. هڪ تہ قد ننڍو ٻيو حد درجي جو چرچائي. عام حالتن ۾ بہ کلندو رهندو. پر ڊيوٽي ٽائيم هجي يا سخت قسم جي امرجنسي تہ بہ هر مشڪل کي مرڪندي منهن ڏيندو. اڄ ڪلهہ 'چيف آفيسر' جي پوسٽ تي پهچي ويو آهي- يعني ڪئپٽن کان هڪ رئنڪ هيٺ، پر افعال اهي ئي ساڳيا اٿس.

ويجهڙائيءَ ۾ مون سان گڏ هڪ جهاز تي Sail ڪيائين. چيف آفيسر جي حيثيت ۾ سڀ ڪئڊٽ، خلاصي، بورچي، بٽرا سندس حڪم هيٺ ڪم ڪندا هئا. ننڍي قد ۽ هلڪي ڦلڪي جسم ڪري ڇئن ڪئڊٽن مان ٻن کان تہ پاڻ ننڍو لڳندو هو. بهرحال ڪئڊٽن کان ڊيوٽي سا پوري وٺندو هو ۽ ذرو بہ ان ۾ رعايت جو نہ ڪندو هو باقي سڄو وقت هنن سان چرچا ڀوڳ ۽ ڪل ٺهڪڙو مچائي رکندو هو- جيڪا ڳالهہ خلاصين کي بہ خراب لڳندي هئي تہ ڪجهہ آفيسرن کي بہ. تہ هو جونئيرن سان سختي ڪرڻ بدران ايترو فري ڇو ٿو ٿئي.

هڪ ڏينهن سمجهايومانس تہ يار تون هاڻ چيف آفيسر ٿي ويو آهين. توکي ڪجهہ سنجيدو ٽيڻ کپي. کلندي وراڻيائين: "يار خدا جو قسم ڳالهہ دراصل هيءَ آهي تہ آئون پاڻ بہ آفيسرن وارو رعب رکڻ چاهيان ٿو ۽ هر وقت سنجيدو رهڻ گهران ٿو. پر هڪ تہ منهنجي شڪل ۽ قد بت ئي اهڙو آهي ۽ ٻيو هي حرامي (ڪئڊٽ) مون کي سنجيدو ٽيڻ بہ نٿا ڏين."

"تڏهن بہ ڪوشش تہ ڪر." مون چيومانس.

وري کلندي وراڻيائين: "يار تراءِ بہ ڏاڍي ڪئي اٿم. اڃان ٽيون ڏينهن جي ڳالهہ آهي. صبح ساڻ پڪو ارادو ڪري سنجيدو منهن ناهي ڊيوٽي تي آيس. ٻہ منٽ بہ ڪونہ گذريا تہ هڪ ڪئڊٽ پاسو ڏئي پڇيو: "سر! توهان جي طبيعت خراب آهي؟"

دڙڪو ڏئي پڇايومانس تہ وري ڀئي ڪٿبت غريبائي شڪل ٺاهي اچي پڇيو: "سر! توهان کي ڪجهہ ٿي تہ نہ ويو آهي. ڪجهہ آرام ڪريو."

ويندي خلاصي بہ پيا چون: "سر توهان اج بيمار پيا لڳو. سي سڪنيس تہ نہ ٿي پئي اٿانوَ؟"

ظاهر آهي سڀ وائڙا ٿي ويا تہ هن مسخري ڪي ڇا ٿي ويو آهي. نيٺ دانهن ڪري چيومان: "مار پوانوَ. آئون سيريس يعني سنجيندو ٿيو آهيان."

سو ان حالت ۾ آئون ڪيئن سنجيندو ٿيان. ۽ سچ تہ اهو آهي تہ سنجيدو ٿيڻ ۾ مون کي بہ ائين ٿو لڳي جڻ وقت انگهي پيو هجي. جڻ واقعي بيمار ٿي پيو هجان.

آرٽيڪل چئينج

جهازين جي زندگيءَ ۾ ٻه ڏينهن تمام اهم ٿيندا آهن. هڪ "آرٽيڪل چئينج" وارو ۽ ٻيو "بئگيج ڪليئرنس" وارو.

هر نئين سفر شروع ٿيڻ تي جهازين ۽ جهاز جي مالڪن جي وچ ۾ معاهدو ٿيندو آهي. ۽ اهو معاهدو حڪومتي اداري "شپنگ آفيس" جي شپنگ ماستر يا سندس اسسٽنٽ جي موجودگيءَ ۾ ٿيندو آهي ته جهاز جا مختلف آفيسر ۽ خلاصي ڪيتري پگهار تي ۽ ڪهڙي رئنڪ تي Sail ڪندا. موت/ حادثي جي حالت ۾ سندن ڪهڙي ويجهي مائٽ کي اطلاع ڪيو ويندو ۽ انشورنس وغيره جا پئسا ڪنهن کي ڏنا ويندا ان کان علاوه جهاز تي رهڻ دوران کين جيڪو هنڌ بسترو، کاڌو پيتو ۽ ٻي سهوليت ڏني ويندي ان جو سمورو احوال لکت ۾ ٺاهيو ويندو آهي. جنهن کي 'آرٽيڪل' (لکائي) سڏجي ٿو. ۽ ان آرٽيڪل قبول ڪرڻ بعد هر خلاصي ۽ آفيسر، جهازران ڪمپنيءَ (شپنگ ڪمپنيءَ) ۽ سرڪاري اداري (شپنگ آفيس) جي رجسٽر تي صحيح ڪندو آهي ۽ شپنگ آفيس وارا سندس سي. ڊي. سي (پاسپورٽ قسم جو ڪتاب جنهن کي جهازي 'نلي' به سڏين) تي صحيح ڪن ته فلاڻي ڏينهن کان نوڪري شروع- يعني همراه Sign-on ڪيو.

اهڙيءَ طرح جيڪي پراڻا لهندا آهن يعني Sign off ڪندا آهن تن کان سرڪاري آفيس (شپنگ آفيس) وارا پڇي پوءِ صحيح وٺندا آهن ته کين سڄي سفر جو مقرر ڪيل پگهار ۽ الائونس مليو يا نه. جهازران ڪمپنيءَ کين کاڌي پيتي يا رهڻ جي تڪليف ته نه ڏني. مقرر ڪم ۽ ڪلاڪن کان وڌيڪ ڪم ته نه ورتو ويو. ۽ جي ورتو ويو ته ان لاءِ 'اوور ٽائيم' مليو يا نه.

اهو سڀ ان ڪري، جو ماضيءَ ۾، ڪيترائي اهڙا جهازن جا مالڪ، هتي يا ٻين ملڪن ۾ ٿي گذريا آهن، جيڪي جهازين جا پئسا کائي ويا. سائڻ ظلم ڪيائون. ان ڪري حڪومت جو هٿ هجڻ ضروري سمجهيو ويو. نه ته غريب جهازي رلي ويو ٿي. جهاز ران ڪمپنين جو شيئر (حصو) پيو ٻڏي چڙهي، ساڳي وقت جهاز به پيا ٻڏن ترن پوءِ اهڙي حالت ۾ جهازين جي، ۽

انهن جي فئملين جي، پنيان ڪير پرگهور ڪري.

بهرحال اهو ڏينهن نوڪريءَ تي چڙهڻ (Sign on) ۽ لهڻ (Sign off) جو هوندو آهي. جنهن کي جهازي پنهنجي زبان ۾ ”آرٽيڪلس“ سڏين. ڪڏهن ڪڏهن تہ اهو ڏينهن سڪون سان گذري ويندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن تہ وري هنگامو برپا ٿي ويندو آهي، جڏهن ڪو خلاصي دانهيندو آهي تہ فلاڻي ملڪ ۾ ڪين اوور ٽائيم جا پئسا نہ ڏنا ويا يا پورا نہ ڏنا ويا. اسان کي ناروي يا سئيڊن جي سرديءَ ۾ گرم ڪپڙا نہ مليا. يا برف ۾ ڪم ڪندي ’گم بوٽس‘ نہ مليا، جيڪي آرٽيڪل موجب ملڻ ڪتا ٿي وغيره وغيره. اڪثر خلاصين سان گڏ، سندن يونين وارا بہ ٿُپي پوندا آهن. سرڪاري شپنگ آفيس وارا، سندن ڳالهيون، ۽ جهازران ڪمپنين جي مالڪن ۽ انهن جي نمائندي جون ڳالهيون ٻڌي، ڪنهن فيصلي تي پهچي، جهازيءَ سان انصاف ڪندا آهن.

هتي اهو ٻڌائڻ ضروري ٿو سمجهان تہ شپنگ آفيس ۽ شپنگ ڪمپنيءَ ۾ فرق آهي. شپنگ ڪمپني جهازران ڪمپني ٿئي. جيئن پي. اين. ايس. سي (پاڪستان نئشنل شپنگ ڪارپوريشن)، پئن اسلامڪ شپنگ ڪمپني، يا اڳ ۾ اسان وٽ، ڪيترئون پيون بہ پرائيويٽ جهاز ران ڪمپنيون هيون.

شپنگ آفيس- هر ملڪ جي سرڪاري آفيس آهي، جيڪا منسٽري آف ڪميونيڪيشن يا منسٽري آف ڊفينس ۾ ٿي اچي ۽ شپنگ ماسٽر سندس اعليٰ عملدار آهي. اهي خلاصين جي چونڊ ڪن ۽ کين C.D.C ڏين. جنهن بنا هو جهاز تي Sail نٿا ڪري سگهن.

پي. اين. ايس. سي يا ڪنهن بي جهازران ڪمپنيءَ يا جهاز جي مالڪ کي خلاصيءَ جي ضرورت پوندي آهي تہ هو سرڪاري شپنگ آفيس کي ٻڌائيندو آهي. جيڪي واري وٽيءَ تي خلاصي موڪلين. جيڪو ڏهہ مهينا Sail ڪرڻ بعد وري نوڪريءَ تان لاٿو ويندو آهي. ۽ کيس پنهنجي واري، وري اچڻ جو انتظار، ڇهہ، ڇهہ مهينا بہ ڪرڻو پوندو آهي. ڇاڪاڻ جو پراڻا جهاز اسڪرئپ ٿيڻ (ڊهڻ) ڪري، ۽ نون جهازن تي ماڻهن جي ضرورت بنهہ گهٽ هجڻ ڪري، خلاصين جو تعداد وڌي ويو آهي. ان ڪري نوان ماڻهو تہ ورلي ڪو ڀرتي ڪيا وڃن ٿا.

جهاز تي نوڪري ڪرڻ جي لاءِ سي ڊي سي ۽ اجازت، پاڪستان شپنگ آفيس کان علاوه ايم. ڊي (مرڪنٽائل مئرين ڊپارٽمينٽ) ۽ ڊي.

جي. پي. ايس (ڊائريڪٽوريٽ جنرل آف پورٽس ۽ شپنگ) جي پڻ ضروري آهي- جيڪي خلاصي توڙي آفيسر جي ڪم تي نظر رکن ٿا، سمنڊ تي گذاريل ڏينهن ۽ تجربي جا انگ اکر نوٽ ڪن ٿا ۽ وڏيڪ پروموشن لاءِ امتحان وٺن ٿا.

هڪ ٻي ڳالهه تہ پاڻيءَ جو جهاز ٽرڪ، لاري يا ٽئڪسيءَ وانگر ناهي تہ هن جو مالڪ جنهن کي وٺي ڊرائيور ۽ ڪنڊيڪٽر ڪري رکي. ۽ جنهن کي وٺي، ۽ جڏهن وٽي تہ ڪڍي ڇڏي. جهاز جي مالڪ، توڙي جهاز جي ڪئپٽن يا چيف انجنيئر کي، ڪابہ اهڙي اختياري ناهي تہ هو ڪنهن بہ ماڻهوءَ کي، جهاز تي خلاصي رکي سگهن.

ڪيترائي ماڻهو اسان جي ملڪ جا، يا ٻين ملڪن ۾، بندرگاهن ۾، جهازن جي ڪئپٽن، چيف آفيسر، انجنيئر يا ويندي پرسر وغيره کي نوڪريءَ لاءِ چوندا رهندا آهن، جيئن سندباد جي ڪهاڻيءَ ۾ بہ آهي تہ هن جهاز جي ڊڪي تہ بيهي، متي بيڻل ڪئپٽن کي رڙ ڪري چيو: ”مون کي خلاصيءَ جي حيثيت ۾- يعني ’ورڪنگ پئسينجر‘ ڪري وٺي هلندين؟“

ڪئپٽن وراڻيس ڏاڪڻ تي پير رکي هليو اچ. ۽ پوءِ هو جهاز جا رسا ڇڪڻ بدران ملڪ گهمندو رهيو. ان دور ۾ جهاز جو ڪئپٽن جهاز جو مالڪ بہ هو تہ جهاز تي رکيل سامان جو واپاري بہ. اُهو ئي واپاري، اُهو ئي هلائيندڙ- وڻجارو. پر هاڻ اهي سڀ ڳالهيون بدلجي ويون آهن. ۽ ان ’هاڻ‘ کي بہ سؤ سال کان مٿي تي ويا آهن جو انگريزن قاعدا قانون بدلائي ڇڏيا ۽ اسان وٽ بہ اهي قاعدا هلي رهيا آهن.

يورپ جي هڪ هوٽل ۾ هڪ يوناني جهاز جي ڪئپٽن نشي ۾ مست تي مون کي چيو: ”تنهنجي ملڪ ۾ هڪ دفعو مون ڏاڍا پئسا ڪمايا. ماڻهو جهاز تي نوڪريءَ لاءِ آيا. ڪانئن پئسا وٺي آسرو ڏنومان تہ فلاڻي ڏينهن جهاز لنگر کڻندو، ضرور اچجو. ۽ منهنجو جهاز ان کان اڳ Sail ڪرڻو هو سو ڪري ويو.“

سو پائرو! ڪوبہ جهاز جو ڪئپٽن يا چيف انجنيئر آفيسري يا خلاصيءَ جي تہ ڇا پر پنگيءَ جي نوڪري بہ نٿو ڏئي سگهي. هر ملڪ ۾ اچڻ ۽ وڃڻ وقت سخت چيڪنگ ٿئي ٿي. ۽ ڪوبہ وڌيڪ ماڻهو نہ ڪنهن ملڪ مان نڪري سگهي ٿو ۽ نہ ٻئي ۾ گهڙي سگهي ٿو.

قيامت جو ڏينهن

جهاز تي چڙهڻ يا نوڪري ڇڏڻ واري ڏينهن کي آرٽيڪلس سڏجي ٿو ۽ ان بعد، ٻئي ڏينهن تي لهندڙن جو سامان بندرگاهه مان نڪرندو آهي. ڪسٽم آفيسرن جي نظرداري هيٺ نوڪري تان لهندڙ جهازي، پنهنجو سامان جهاز تان هيٺ لاهي رکن. پوءِ ڪسٽم وارا هڪ هڪ جو سامان جاچين ۽ پوءِ ان موجب ٽئڪس هڻن. چون ٿا ته زندگي- جيڪا پڻ هڪ سفر آهي، ۾ جيڪو جيترا گهٽا گناهه ڪندو قيامت جي ڏينهن ان تي اوترو گهٽو بار. سو ان وانگر جيڪو سڄي Voyage ۾ گهٽو سامان خريد ڪندو آهي ۽ هن ڏينهن جو فڪر نه ڪندو آهي، ان جي حالت ڏسڻ وٽان ۽ رحم جوڳي هوندي آهي. وتندو آهي ٻين ساٿين کي منٿون ڪندو ته ڪجهه، سندس سامان، هو پنهنجي نالي ڪڍائين جيئن گهٽ ٽئڪس (سزا) لڳي. پر ساٿين هتي هرڪو پنهنجو پاڻ آجو ڪرائڻ جي چڪر ۾ هوندو آهي ته جهٽ جان ڇٽي. جو اُس ۽ گرميءَ ۾ سڄو ڏينهن به لڳي ويندو آهي ۽ سيني جون وايون بتال هونديون آهن. يعني نفسانفسيءَ جو عالم هوندو آهي.

ڪو وڏيڪ ٽئڪس ۽ ڏنڊ لڳڻ ڪري پئسا پيو اڏارا وتندو پر ٻيو هوندي سوندي به پيو لڪندو جو ڪهڙي خبر ان کي به وڏيڪ ٽئڪس ۽ ڏنڊ پئجي وڃي. ڪو ڪسٽم آفيسر کي مطمئن پيو ڪندو ته ٽي وي يا ريڊيو پراڻو آهي. گهٽ ٽئڪس هڻ. ثبوت لاءِ هو ٻئي جهازيءَ کي پيو چوندو ته ڪا شاهدي ڏي پر هو پاڻ بچائي يا ٻين کي آجو ڪرائي. هڪ دفعي اهڙي موقعي تي منهنجي پر ۾ بيٺل ريڊيو آفيسر چيو: ”قيامت جو ڏينهن به ڪجهه ائين هوندو.“

کهڙي نياڳي زال شادي ڪندي

هڪ دفعي اسان جي جهاز جو انجڻ سرنگ، هڪ پٺاڻ، تمام وڏي ڏاڙهيءَ سان، تمام وڏي عمر جو هو. هو ايترو ته پوڙهو هو جو سندس اکين جا پرون به اڇا ٿي ويا هئا. گهٽ ۾ گهٽ ستر سالن جو هوندو. يا ٿي سگهي ٿو ته اچان به وڏي عمر هجيس- جنهن جي ڪيس به ڄاڻ نه هئي. پر ڪمال جي ڳالهه اها ته همت ۽ ايمان جي سلامتي ايتري هيس جو خراب کان خراب سمنڊ ۽ موسم ۾، ڏکئي کان ڏکئي ڪم ۾، انجڻ روم جي گرميءَ ۾، پين سان گڏ همراهي ڪرائيندو رهندو هو. جيتوڻيڪ هلڻ ۾ به ٿورو منڊڪائيندو هو. دم جو به عارضو هوس، پر تنهن هوندي به مجال آهي جو نماز جو هڪ وقت به گسائي. هر وقت درود پڙهندو رهندو هو. انجڻ روم جي اپين ڏاڪڻين تان هيٺ مٿي لهي چپ جهڙين مشينن کي بدلي ڪرائيندو هو، ڳرن اوزارن کي واجهه ٻڌي گهلڻ لاءِ چڪيندو هو. ساڳي وقت پنهنجي عملي جي ماڻهن: آگ وارن، تيل وارن، ڪسب وغيره، کي دڙڪا ڏئي ڪم سمجهائيندو هو. مجال آهي جو ڪو هڪڙو ماڻهو به سندس اک کان پري پيچي يا ڪم کان گسائي. ڪاوڙ گهٽي ايندس ته گارين مان به نه گسندو هو.

هڪ ڏينهن ڇا ٿيو جو ملائيشيا جي ڪنهن بندرگاهه ۾ جهاز جي روانگي وقت انجڻ جي لاءِ ڪجهه ڪيميائي دوا (پيروڪلين وغيره) جا ننڍا ڊم اچي ويا. جيڪي آفيس جا ماڻهو ڊڪي تي ئي ڇڏي ويا. اسان جي همراهن کي، انهن کي ڏاڪڻ تان مٿي ڪٽي جهاز تي چاڙهڻا هئا ۽ ان جي انجڻ روم ۾ رکڻا هئا. سرنگ، جيڪو آگ وارن ۽ خلاصين مٿان ائين آهي جيئن هارين مٿان ڪمدار، تنهن چئني آگ وارن کي هيٺ جيٽيءَ ته موڪليو ته وڃي ڊم کڻي اچو.

ڊم ڪي ايترا ڳرا به نه هئا پر هنن کي ڏانءَ ۾ نه پئي آيو ته ڪيئن کڻجن. نيٺ هڪ هڪ ڊم کي به آگ وارا جهلي مٿي ڏاڪڻ تي جهڙو چڙهيا

ته اڳيان پويان صحيح مفاصلو ۽ بئلنس نه رکڻ ڪري، ۽ ڏاڪڻ ڪجهه ايپي هجڻ ڪري، ٻهه وچي هيٺ ٺهڪو ڪيو.

جهاز تي پائلٽ به چڙهي چڪو هو. ان بندرگاهه جا ملئي ڪم وارا رسن ۾ هٿ وجهيو بيٺا هئا ته جيئن ٻهه چڙهن ته رسا کولي جهاز کي وڃڻ ڏين. مٿان دريءَ مان آئون به انتظار ڪري رهيو هوس ته ٻهه مٿي ڪڇن ته انجڻ اسٽارٽ ڪجي. پر هتي هيٺ چار ئي آڳ وارا مزور کلڪو لڳائي بيٺا هئا. اتي ڊيڪ تي هي پوڙهو انجڻ سرنگ نمودار ٿيو ۽ آڳ وارن کي گهوريندو، ڏاڪڻ ڏي منڊڪائيندو پهتو. آڳ وارن هن کي ڏسي کلڪو بند ڪيو پر ٻهه مٿي چاڙهيندي اجان گهبرائي رهيا هئا. سرنگ اڌ ڏاڪڻ تان سهڪندي رڙ ڪري چين: ”ڪيا بات هے؟“

”اڙي ٻهه تمام ڳرا آهن.“ آڳ وارن ۾ موجود هڪ مڪرانيءَ وراڻيو.

سرنگ کي باهه وٺي وئي. اڪيون ڪڍي چيائين: ”شرم ڪريو شرم. جوان ٿيا آهيو. هي ڳرا آهن؟ حيف هجي توهان جي مڙسيءَ تي. هينئر ئي چيلهه ڀڄي پئي اٿانوَ؟ توهان جهڙن سان شادي به ڪهڙي نياڳي زال ڪندي-؟!“ تيسين هينين ڏاڪي تائين پهچي ويو. هڪ ٻهه کي پاڻ ڏي ڇڪي. ايو بيهاري. ڳن ۾ هٿ وجهي ڪٽي جا مٿي سَٽ ڏنائين ته سڌو سندس ڪلهي تي. پوءِ هڪ هٿ ڏاڪڻ جي هٿي ۾ ته ٻيو ٻهه ۾ وجهي، اڪيلي سر مٿي ڪٽي آيو.

پوڙهي سرنگ کي ڏسي ٻين کي به شرم آيو ۽ ڪٽڻ جي اٽڪل به اچي ويئي. پنجن ڏهن منٽن ۾ سڀ ٻهه مٿي چڙهي ويا ۽ جهاز ملايا جو بندرگاهه ڇڏي سنگاپور ڏي روانو ٿيو.

بهرحال ڳالهه ان پوڙهي سرنگ جي تي ڪئيسين ۽ خاص ڪري سندس وڏي عمر جي. اسان ڪلاسي سندس عمر جو پڇندا هئاسين ته معصوميت مان چوندو هو: ”بابا خبر نه اٿم. پٽڙو نه اٿم. تي نياٽيون هيون، سي پرڻجي ويون. ان کي به وڏو عرصو ٿيو. انهن جو اولاد به جوان آهي. مون کي ته نالا به نٿا ياد رهن.“ يا چوندو: خبر ناهي. آئون شادي بعد جهاز تي ويس ته به رڳو گورا جهازن تي هوندا هئا. پاڪستان به گهڻو گهڻو پوءِ ٿيو.

هڪ ڏينهن ڪئپٽن جي ڪئبن ۾ ويٺو هوس ته ڪنهن ڪم سانگي،

هي سرنگ ان ڪئبن ۾ آيو. ڪئپٽن پاڻ بہ جيتوڻيڪ پوڙهو هو پر سرنگ کان گهٽو گهٽ. ڪئپٽن کي اک ۾ ڇي چيمر تہ سرنگ کان عمر تہ پڇ.

"سرنگ ڪيترا سال گذريا آهن توکي-؟" ڪئپٽن پڇيس.

سرنگ سهڪندي ڪنڌ هيٺ ڪري پشتو لهجي ۾ چيو: "صاحب چاليهہ ۽ پنج."

"سرنگ ڏاڍي ٻڌايئہ. چاليهہ ۽ پنج- يعني فقط ڇنجيتاليهہ." ڪئپٽن سان گڏ مون کي بہ تعجب لڳو تہ سرنگ نسورو ڪوڙ پيو ڳالهائي.

"جي ها. پنجيتاليهہ." سرنگ نماڻيون اکيون ڪري وري دهرايو.

ڪئپٽن چيس: "سرنگ ڪمال ٿو ڪرين. تنهنجي پنجيتاليهہ سال عمر! آئون تنهنجي اولاد جيڏو منهنجي پنجاهہ سال آهي. توکي پنجيتاليهہ ڪيئن ٿيا؟"

"بلڪل. منهنجي سي. ڊي. سي (پاسپورٽ) کڻي ڏس تہ مون جهاز تي پنجيتاليهہ سال گذاريا آهن- يعني ايتري سي سروس اٿم."

"سرنگ! اسين تنهنجي جملي ڄمار جو پيا پڇون تہ ڄمڻ کان وٺي هيستائين گهٽا سال ٿيا آهن؟"

"اهو تہ معلوم نہ اٿم"، سرنگ نماڻين اکين سان نهنائيءَ سان ورائيو. "جڏهن مون شادي ڪئي هئي، پورا اٺ سال رکي پهرين وڏي لڙائي لڳي هئي...."

اي چيف ڪئن نيور بي رانگ

اسان جي چيف آفيسر زاهد کي پنهنجي ڪار ۽ جهاز جي ڪئبن ۾ جدا جدا قسم جا اسٽڪر (Sticker) هڻڻ جو ڏاڍو شوق هو. انگلنڊ، اسڪينڊبينوين ملڪن، هانگ ڪانگ ۽ ٻين اهڙن سامونڊي قومن وارن ملڪن ۾ تہ خاص جهازين جي ڏانءَ جا پوسٽر ۽ اسٽڪر ملن ٿا جيڪي اسان جو يار خريد ڪري پنهنجي ڪئبن ۾ ٽڪيندو رهندو هو.

سندس ڪئبن ۾ لڳل هڪ ٻہ پوسٽر ۽ اسٽڪر جن جا نعرا/ مضمون هن وقت ياد اٿم:

1. Sailors Have Fun

جهازين کي مزا آهن.

2. Join the Navey, See the World

دنيا ڏسڻي اٿانوَ تہ سامونڊي نوڪريءَ ۾ اچو.

سندس آفيس جتي صبح شام سندس ماتحت ڪئڊٽ ۽ خلاصي ڊيوٽي لاءِ رپورٽ ڪندا هئا، ان جي هڪ پٽ Bulkhead تي پوسٽر لڳل هو:

The boss in not
Always right
... but boss is
Always the boss

ضروري ناهي تہ صاحب هميشه صحيح هجي پر سائين صاحب هميشه صاحب ئي آهي.

هڪ ٻيو پوسٽر جيڪو لنڊن مان ورتو هئائين ۽ خاص جهاز جي چيف آفيسر لاءِ ٺاهيل هو، اهو آفيس جي دروازي جي اندرين پٽ تي هنيو هئائين:

A Chief
Is Always Right!
He may be Misinformed

Inexact, Bull headed
Fickle, Ignorant, even
Abnormally Stupid, but
Never Wrong!

يعني صاحب جي ڳالهه هميشه صحيح آهي. صاحب ڪٿي جو ڪچو، پرمتڙيو، گڏهه، جاهل، وائڙو- ويندي چريو تي سگهي تو پر غلط تي نٿو سگهي.

سندس ڪمري جي در تي ڪتاب جي ماپ جيڏي ٽامي جي پليٽ تي ٻه اصول اڪريل هئا:

Rule No.1
The Boss is always right!
Rule No. 2
If the boss is wrong, see rule No.1

يعني قاعدو نمبر پهريون ته صاحب جي هر ڳالهه صحيح آهي. قاعدو نمبر ٻيو جڏهن به سمجهو ته صاحب غلط آهي ته قاعدو نمبر پهريون ڏسندا ڪريو.

هڪ چانديءَ جو Stand ڊئنمارڪ مان وٺي ٽيبل تي رکيو هئائين. ان تي اڪريل هو:

I am not deaf but
I am ingoring you.

يعني آئون ڪو ٻوڙو نه آهيان. پر توکي اهميت نٿو ڏيڻ چاهيان.

ڪمري جي در جي اندرئين پاسي اسٽڪر تي لکيل هو: سگريٽ نه پيئڻ لاءِ توهان جي وڏي مهرباني، ۽ پر واري پٽ جي ڪنڌ تي لڳل اسٽڪر تي لکيل هو:

If you must smoke
Do not exhale

معنيٰ جيڪڏهن توهان سگريٽ ڇڪڻ کان باز نٿا اچو ته گهٽ ۾ گهٽ دونهون ته ٻاهر نه ڪڍو.

سندس ڪار جي پوين ڄڀان مان ورتل اسٽڪر لڳل هو جنهن تي رنگين اکرن ۾ لکيل هو:

Sailors make better lovers

جهازي بهتر عاشق ٿين ٿا.

نيو فيلڊس جو شايع ٿيل نئون ڪتاب

ماڻهو

(انسان جي ارتقا جي ڪهاڻي)

مصنف: بدر ابڙو

سنڌيءَ ۾ پنهنجي نوعيت جو پهريون تحقيقي ڪتاب، جنهن ۾ ڌرتيءَ جي عمر ۽ اُن جا دؤر، ڌرتيءَ تي زندگي، ڌرتيءَ تي برفاڻا دؤر، ماڻهوءَ جو جنم، ماڻهوءَ نما مخلوق جا ابتدائي اهڃاڻ، ماڻهوءَ جا ارتقائي مرحلا، ماڻهوءَ جو ڪٽنب، عظيم ٻوڏ، طوفانِ نوح، ثقافتي دؤر، ابو ظهبي ۾ پٿري دؤر، قديم انسان جو مختصر خاڪو، قديم ترين انسان ۽ پٿري هٿيارن جي ارتقا، آفريڪي ڍنڍن جا ڪنارا جتي پٿر جو دؤر شروع ٿيو، آفريڪا مان اسي هزار سال پراڻا اوزار مليا، اوزارن جي ارتقا، اوائلي شڪاري، ننڍن جانورن جي شڪار ۽ شڪارين جو دؤر، ٿڌن علائقن ۾ رهائش، پهريون گهر جهوپڙي، موت جو احساس ۽ قبرون، برفاني دؤر جي شڪارين جون قبرون، يورپ جا اوائلي فنڪار، بُت تراشي، ڍٽين ۾ نفيس پيچرو، برفاني انسان، تاريخ کان اڳ واري زماني جو آرٽ، زرعي دؤر جي ابتدا، راجستان ۽ گجرات، سينٽرل انڊيا، سوان ماٿري ۽ پوٺوار، سنگهاؤ غار، سنڌو ماٿري ۾ پٿري دؤر جو آرٽ، چِلاس، بلوچستان ۾ اڳاٽي چترڪاري، سنڌ جا جبل ۽ ٽڪريون، سنڌ ۾ انساني سرگرميون، سنڌ ۾ پٿري دؤر جا ڪجهه ماڳ، گنجو ٽڪر، قديم سنڌين گهر ٺاهڻ ڪيئن شروع ڪيا، پروفيسر آلوچن ۽ سنڌ جون پٿري آباديون، اڪيولين اوزار، تاريخ کان اڳ پرپاسي موسمي حالتون، روهڙيءَ واريون ٽڪريون، سنڌ ۾ پرياتي اوزار، ٻڌڪي غار، ڪالڪان غار، چچ جي غار، مڪليءَ واري ٽڪري، مڪليءَ ۾ پوريل ڏوماٽي غارون، رني ڪوٽ جون غارون، ڪرچات غار، آدم ڏر، گوندراٽي غارون، ڪراچي ۽ لسٻيلي جي پرپاسي ۾ پٿري دؤر، سنڌو تهذيب کان اڳاٽا ڪوٽ، سنڌ بلوچستان ۾ ساموندي ڪنڌيءَ جا ڪجهه پٿري ماڳ، ترڙو، سيوهڻ ۽ لڪيءَ لڳ غارون، لڪي غار، سنڌ ۾ قديم انسانن جي ماڳن جا تفصيل ۽ انهيءَ کان علاوه گهڻو ڪجهه ڏنل آهي. 150 صفحن تي اسڪيچ، نقشا ۽ فوٽوگراف ڏنل آهن. خوبصورت ٽائيٽل سان سينگاريل. پڪي جلد ۾. ڪل صفحا 450. قيمت 250 رپيا.

گهرائڻ لاءِ لکندا: نيوفيلڊس پبليڪيشنس ٽنڊو ولي محمد حيدرآباد فون: 653270

نيو فيلڊس جو نئون شايع ٿيل ڪتاب

پلصراط (جيل جي ڊائري)

ڊاڪٽر دودو مهيريءَ جي ڪتاب مان ڪنيل ٽڪرو:

هتي جي دهشت، وحشت، نفسياتي دٻاءُ ۽ اندر جي پيڙا جو ٻاهرين لاڪين سان ڪوبہ مقابلو نٿو ٿي سگهي. جتي ماڻهو سماجي سرگرمي کان ڪٽجي وڃي ٿو، اڪين تي پٽيءَ سان نور جي روشني کان وانجهجي وڃي ٿو، جڏهن جسم جي چرپر بہ سندس وس ۾ نہ رهي، جڏهن دل جي دنيا ويران ٿي وڃي، حسين خوابن جي جڳهہ تي ايندڙ وقت جو خوف، اُلڪا، اوجاڳا، خوابن کي ڪنڊا، نيم خواب راتيون، جي ڪنڻ جي نہ ڪن ۽ ڪٽڻ تي ڏينهن، جيڪي لهڻ جي نہ ڪن. اکين تي پٽي جنهن ڪري زندگي جي چرپر سڪڙجي ڪٽي تائين محدود ٿي وڃي، جسماني چرپر ٺپ ٿي وڃي، اکين تي پٽيءَ جي بار ڪري نہ ننڊ ٿي اچي نہ وري وهڻ ٿي آيو. جن کي گرفتر ٿئي کي مهينا گذري ويا هئا، اهي پنهنجا ڪنڌ جهليو نٿي سگهيا. پٽي ڪنڌ کي هيٺ جهڪڻ جي ڪوشش ڪري، تہ ڪنڌ وري مٿي ٿيڻ تي زور پري. هن ڪشمڪش ۾ ڪنڌ جون رڳون سور ۾ ونجي ويون هيون. پٽي صرف ڪپڙي جو نالو نہ آهي، جيڪا وقت گذرڻ سان ويندي آهي، پنهنجو اثر ڇڏيندي. سندس ڇڪ، ٽڪ ۽ ڪنڌ جي ڏوڻ، سِري جي سٽ جو پتو انهن کي آهي، جن جو پٽيءَ سان پلئہ پيو هوندو. نظر کان سواءِ زندگيءَ جو ڪهڙو سواد؟ سندس ميناج لطف تہ نيڻن جي مرهون منت آهي، پوءِ نہ ماني کائڻ ۾ مزو ۽ نہ وري چانهہ جي چسڪيءَ جي لذت جو احساس. ٽوٽا ڏيئي ماني کائي، هٿوراڙيون هٿي پاڻي پيئڻو. هن حال ۾ هيڊ ڪوارٽر جي هر رات اسان کي ڏاڍي ڏکي لڳندي هئي. هر رات ڪنهن نہ ڪنهن دوست کي پڇا لاءِ وٺي ويندا هئا، پوءِ تہ جهڙوڪر سيني کي وٺي ويا. پيرن جي آهٽ تي ڇرڪ، هر ڪجندڙ قدم جهڙوڪر مون ڏانهن پيو اچي. هر وقت ڪلندڙ تالو، بس جهڙوڪر منهنجي ٻانهن ۾ هٿ پيو. اهڙي ذهني ڪيفيت ۾ پنهنجو پاڻ تي ضبط رکڻ ۽ پاڻ کي بچائڻ وڏي ڳالهہ هوندي آهي. جتي دٻاءُ ۽ پيڙا بدن جي سڄي تاڃيءَ مان اُٿ تندون تندون ٿي وڃي، جتي نہ زمين تي پير ۽ نہ آسمان ۾ اٽڪيل. اهڙي وقت ۾ جڏهن ڪٽڻ تي ڳهريا پيا هوندا هئاسون تہ اسان جي ان حالت تي هڪ پهريدار سپاهي اچي اردو جو غزل پڙهندو هو:

گلا نہ کر شکوہ نہ کر یہاں کوئی تیرا نہیں.

تڏهن سچ پڇو تہ منهنجي اکين مان ڳوڙها پڏل پٽيءَ جا بند پچي، جهول جو سڪل تلاءُ پري ڇڏيندا هئا. تڏهن آئون پاڻ تي ضابطو رکڻ لاءِ وڏي مشڪل ۾ پئجي ويندو هوس، نہ ڪٽي تي ٽڪي سگهندو هوس نہ ڪٽي تان اُٿامي سگهندو هوس. اهڙي دنيا ۾ هر ڪنهن جي لبن تي اها دانهن ۽ آهہ هوندي هئي تہ مولا هتان ڪڍ، رحم ڪر، جيل قبول آ، بس رحم ڪر. هتي هڪ رات ۽ ڏينهن بہ گذارڻ مشڪل هوندو هو، پر هي ڏينهن ۽ راتيون هن دفعي وڃي، مهينن ۽ سال کي ڏڪ هنيو هو.....

پڪي جلد سان ــ خوبصورت ٽائيٽل ــ قيمت -/80 رپيا

نيو فيلڊس جا نوان شايع ٿيل ڪتاب

ماڻهو (انسان جي ارتقا جي ڪهاڻي)	بدر ابڙو
پلصراط (جيل جي ڊائري)	ڊاڪٽر دودو مهيري
ڏسي ڏوهه اکين سين (آتم ڪٿا ـ 1)	جمال ابڙو
اونهي ڳالهه اسرار جي (آتم ڪٿا ـ 2)	جمال ابڙو
اسپارٽيڪس (ناول)	هاورڊ فاسٽ
بُک (ناول)	نٽ همسن
اندر مُلهه اَملهه (نثر)	حيدر علي لغاري
ڪلهي پاتم ڪينرو (شاعري)	شيخ اياز
پن ڇڻ پڇاڻان (شاعري)	شيخ اياز
جي ڪاڪ ڪڪوريا ڪاپڙي	شيخ اياز
ذات ۽ حيات (شاعري)	نارائڻ شيام
سائنس جو معاشري تي اثر	برٽرنڊ رسل
حق موجود ـ تاريخ جو ڪيڏارو	يوسف شاهين

نسيم نگر قاسم آباد حيدرآباد ۾

۽

حيدر چوڪ گاڏي کاتو حيدرآباد ۾

ادبي ڪتابن جو مرڪز

نيو فيلڊس ڪتاب گهر

قائم ڪيو ويو آهي

اوهان جڏهن به حيدرآباد اچو ته هڪ دفعو ضرور اسان جي دڪان **نيو فيلڊس ڪتاب گهر** ايندا، جتي اوهان کي هر ادبي اداري جو ڪتاب رعايت سان ملي ويندو. ايجنٽن ۽ دڪاندارن کي ڪاروباري ڪميشن ڏني ويندي. پوسٽ ذريعي به اوهان ڪتاب گهرائي سگهو ٿا.

نيو فيلڊس جا ٻيهر شايع ٿيل ڪتاب

1. خواب خوشبو ڇوڪري (ناول)	ماهتاب محبوب	100/-
2. ملير ڪان مالمو (سفرنامو)	الطاف شيخ	90/-
3. اچن جي ملڪ ۾ اسين ڪارا (سفرنامو)	الطاف شيخ	100/-
4. اوهريا جي عميق ڏي (سفرنامو)	الطاف شيخ	100/-
5. ڪوالالمپور ڪجهه ڪوه (سفرنامو)	الطاف شيخ	100/-
6. سنگاپور ويندي ويندي (سفرنامو)	الطاف شيخ	80/-
7. جت برف پئي ٿي جام (سفرنامو)	الطاف شيخ	80/-
8. ٻارن جون آکاڻيون (جپان جون)	الطاف شيخ	60/-
9. مڪليءَ ڪان ملاڪا تائين (سفرنامو)	الطاف شيخ	90/-
10. بندر بازاريون (سفرنامو)	الطاف شيخ	60/-
11. منهنجو ساگر، منهنجو ساحل (سفرنامو)	الطاف شيخ	65/-
12. وايون وڻجارن جون (سفرنامو)	الطاف شيخ	60/-
13. سي ئي جوين ڏينهن (سفرنامو)	الطاف شيخ	60/-
14. سي ٻيڙيون رکين ٻاجهه سين (سفرنامو)	الطاف شيخ	60/-
15. سانگهڙ (ناول)	محمد عثمان ڏيپلائي	150/-
16. الوداعي گيت	شيخ اياز	60/-
17. ڀنهل ڪان پوءِ ۾ جڳ مڙيوئي سپنو	شيخ اياز	80/-
18. لڙيو سج لڪن ۾ (شاعري)	شيخ اياز	40/-
19. ڪي جو ٻيجل ٻوليو (شاعري)	شيخ اياز	60/-
20. راج گهاٽ تي چنڊ (شاعري)	شيخ اياز	80/-
21. جلاوطن (ڪهاڻيون)	نورالهديٰ شاهه	75/-
22. نيگرو عشق ۽ بغاوت (ناول)	ڪرستو فرنڪول	55/-
23. آپٽي گهوٽ تہ نشا ٿيوئي (سفرنامو)	لوڪرام ڏوڏيجا	80/-
24. غلامن جو ٻيڙو (ناول)	ايرڪ ڪارڊر	65/-

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جا شايع ٿيل ڪتاب

1-	بين الاقوامي قانون ۽ تنظيم	فيروز احمد	(ختم ٿيل)
2-	جيل ۾ 22 مهينا (ڀاڱو 1)	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
3-	اڌ ملاقات (خط)	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
4-	جيل گهاريم جن سان	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
5-	جيل ۾ 22 مهينا (ڀاڱو 2)	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
6-	زندگيءَ جو تنها مسافر (ڪهاڻيون)	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
7-	4- مارچ ۽ سنڌي جوڌا	—	20/-
8-	بهترين ڪهاڻيڪارن جون بهترين ڪهاڻيون	—	(ختم ٿيل)
9-	اونداهي ڌرتي روشن هٿ (ناول)	آغا سليم	80/-
10-	رات منهنجي روح ۾	غلام نبي مغل	(ختم ٿيل)
11-	30 سالن جون چونڊ ڪهاڻيون (ڀاڱو 1)	—	(ختم ٿيل)
12-	ڏڏا چپ (ڪهاڻيون)	ايشور چندر	40/-
13-	وايون وڻجارن جون (سفرنامو)	الطاف شيخ	60/-
14-	30 سالن جون چونڊ ڪهاڻيون (ڀاڱو 2)	—	(ختم ٿيل)
15-	بندر بازاريون (سفرنامو)	الطاف شيخ	60/-
16-	شڪليون (خاڪا)	عبدالقادر جوڻيجو	(ختم ٿيل)
17-	يادگار ڪهاڻيون	مختلف ڪهاڻيڪار	(ختم ٿيل)
18-	ٽين دنيا جون ڪهاڻيون	مترجم: ولي رام ولڀ	(ختم ٿيل)
19-	عظيم ڪهاڻيڪارن جون عظيم ڪهاڻيون	—	(ختم ٿيل)
20-	دل اندر درياءُ (ڪهاڻيون)	مدد علي سنڌي	(ختم ٿيل)
21-	دل جو بندر (ناول)	آنورل آنيويس/ نصير مرزا	(ختم ٿيل)
22-	رهيل قرض (ڪهاڻيون)	ظفر حسن	(ختم ٿيل)
23-	درد جي خوشبو (ناول)	قاضي خادم	(ختم ٿيل)
24-	ڪنهن سان سور سليان (ڪهاڻيون)	مرتب: فيروز احمد	(ختم ٿيل)
25-	فڪر جي آزادي	مترجم: ابراهيم جويو	(ختم ٿيل)
26-	منهنجو ساگر، منهنجو ساحل (سفرنامو)	الطاف شيخ	65/-
27-	غلامن جو ٻيڙو (ناول)	دوست محمد پٽي	65/-
28-	سي ئي جوين ڏينهن (سفرنامو)	الطاف شيخ	60/-
29-	عاشي (ناول)	هينري رائڊر هئگرڊ/ فضل احمد بچاڻي	75/-
30-	سي ٻيڙيون رکين ٻاجهه سين (سفرنامو)	الطاف شيخ	60/-
31-	سڌارٿ (ناول)	هرمن هيس/ فضل احمد بچاڻي	20/-
32-	جهان رس (ڪهاڻيون)	مترجم: الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
33-	روح جي ڳولا (ناول)	مترجم: فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
34-	درد جي ڏينهن، درد جون راتيون	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
35-	سانباهو سمونڊ جو (سفرنامو)	الطاف شيخ	80/-
36-	سورج هوندي مرجهايل (ڪهاڻيون)	نجم عباسي	30/-
37-	آسيه (ناول)	هينري رائڊر هئگرڊ/ فضل احمد بچاڻي	80/-
38-	قلندر (ڪهاڻيون)	قرة العين حيدر/ مدد علي سنڌي	(ختم ٿيل)
39-	الطاف شيخ جي نوٽبڪ تان	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
40-	سزا جا سک	آسڪر وائلڊ/ فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
41-	بهترين سفرناما	الطاف شيخ	50/-
42-	للڪار (ڪهاڻيون)	نجم عباسي	(ختم ٿيل)
43-	ٽڪل سريت (ڪهاڻيون)	البرٽو موراويا/ ولي رام ولڀ	(ختم ٿيل)
44-	لنڊن ٽائين لفٽ (ڪهاڻيون)	مترجم: الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
45-	تصوير جو خون	آسڪر وائلڊ/ فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
46-	حليم شو	حليم بروهي	(ختم ٿيل)
47-	ٻارن جون آکاڻيون	مترجم: الطاف شيخ	60/-
48-	سپون	خليل جبران/ فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
49-	سفر يورپ جي ڊائري (سفرنامو)	قاضي عبدالمجيد عابد	(ختم ٿيل)

50-	آزادي خاطر (ڪهاڻيون)	مترجم: فيروز احمد	35/-
51-	چانديءَ جون تارون (ڪهاڻيون)	ماهتاب محبوب	(ختم ٿيل)
52-	مس سدا بهار چنبيلي (ناول)	مترجم: الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
53-	پيار ڪهاڻي (ناول)	نجم عباسي	70/-
54-	نيگرو، عشق ۽ بغاوت (ناول)	ڪرسٽو فرنڪول/ نصير اعجاز	55/-
55-	شرم بوٽي (ناول)	گوبند مالهي	(ختم ٿيل)
56-	اڳي ائين هياس (جلد 1)	فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
57-	پرهه کان پهرين (ڪهاڻيون)	ماهتاب محبوب	(ختم ٿيل)
58-	بلنديون (ناول)	نجم عباسي	(ختم ٿيل)
59-	رڃ ۽ پاڇا (ناول)	موهن ڪلپنا	(ختم ٿيل)
60-	مون توکي پيار ڪيو (ڪهاڻيون)	پوپٽي هيرانندڻي	(ختم ٿيل)
61-	آيل ڙي اولاڻا (ڪهاڻيون)	علي بابا	(ختم ٿيل)
62-	شاهه لطيف جي شاعري (جلد 2)	تنوير عباسي	(ختم ٿيل)
63-	آپٽي گهوٽ تہ نشا ٿيوٽي (سفرنامو)	لوڪرام ڏوڏيجا	80/-
64-	موهن جو دڙو (ناول)	علي بابا	(ختم ٿيل)
65-	ادو عبدالرحمان (ڪهاڻيون)	امر لعل هنگوراڻي	(ختم ٿيل)
66-	ڌرتي روشن آهي (ڪهاڻيون)	آغا سليم	40/-
67-	دارون هن ديواني جو (ڪهاڻيون)	نجم عباسي	(ختم ٿيل)
68-	پيغامبر	خليل جبران/ ستار	(ختم ٿيل)
69-	همه اوست (ناول)	آغا سليم	60/-
70-	اداس واديون (ڪهاڻيون)	حميد سنڌي	(ختم ٿيل)
71-	آئيني جي اڳيان	17 ساهتڪار	(ختم ٿيل)
72-	چنڊ چنبيليءَ ول (شاعري)	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
73-	لهر لهر زندگي (ڪهاڻيون)	ماهتاب محبوب	(ختم ٿيل)
74-	ائون ماڻهو (ڪهاڻيون)	سراج	25/-
75-	ٻہ ننڍا ناول	آغا سليم	(ختم ٿيل)
76-	اڳي ائين هياس (جلد 2)	فضل احمد بچاڻي	40/-
77-	رڻ تي رم جهم (شاعري)	شيخ اياز	50/-
78-	واٽ ويندي	علي احمد بروهي	(ختم ٿيل)
79-	مکليءَ کان ملاڪا تائين (سفرنامو)	الطاف شيخ	80/-
80-	ڪهاڻي جو قافلو	نجم عباسي	(ختم ٿيل)
81-	ساهيوال جيل جي ڊائري	شيخ اياز	80/-
82-	سنگاپور ويندي ويندي (سفرنامو)	الطاف شيخ	80/-
83-	چنڊ جا تمنائي (ڪهاڻيون)	آغا سليم	(ختم ٿيل)
84-	ڀڳت سنگهه کي ڦاسي	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
85-	ست يوگوسلاويائي آکاڻيون	جڳت آڏواڻي	10/-
86-	ست ڪشميري آکاڻيون	اختر محيعيدين/ ايشور چندر	12/-
87-	پن ڇڻ ۽ چنڊ (شاعري)	آغا سليم	(ختم ٿيل)
88-	ڪوالالمپور ڪجهه ڪوهه (سفرنامو)	الطاف شيخ	100/-
89-	ڪير ٿو ڪن ڪري (شاعري)	شيخ اياز	100/-
90-	سڏڪن مٿي سڏڙا	علي احمد بروهي	(ختم ٿيل)
91-	گانڌي	لوئي فشر/ نجم عباسي	(ختم ٿيل)
92-	ڀڳل ڪنيڙائيون	خليل جبران/ عبدالله الفائز	35/-
93-	ماستر هريار جو بنڪاڪ وڃڻ...	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
94-	ڪي جو ٻيجل ٻوليو (شاعري)	شيخ اياز	60/-
95-	سرهي سرهي سار (سفرنامو)	ماهتاب محبوب	(ختم ٿيل)
96-	خط، انٽرويو ۽ تقريرون (ڀاڱو 1)	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
97-	ڊنگيءَ منجهه درياهه (سفرنامو)	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
98-	ڏينا تيل ٿليل جا	علي احمد بروهي	(ختم ٿيل)
99-	راج- گهاٽ تي چنڊ (سفرنامو)	شيخ اياز	80/-
100-	موتي جي مهراڻ جا	مرتب: فيروز احمد	(ختم ٿيل)

101-	تلاش (ناول)	نجم عباسي	(ختم ٿيل)
102-	لڙيو سج لڪن ۾ (شاعري)	شيخ اياز	40/-
103-	ڏاهي جهرڪي ۽ ٻيون آکاڻيون	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
104-	مرڻ مون سين آهِ (ناول)	سراج	60/-
105-	پڙاڏو سوئي سڏ (ناول)	سراج	100/-
106-	رات وچ ۾ (ناول)	بريٽ هيليڊي/ فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
107-	ٻڙ جي ڇانوَ اڳي کان گهاٽي (شاعري)	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
108-	اک سور (ناول)	رابندر ناٿ ٽئگور	100/-
109-	جت جر وهي ٿو جال (سفرنامو)	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
110-	رني ڪوٽ جو خزانو (ڪهاڻيون)	امر جليل	60/-
111-	ماستريائي (ناول)	مترجم: نجم عباسي	(ختم ٿيل)
112-	آکن نيرا ڦليا (شاعري)	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
113-	منهنجي دنيا، هيڪل وياڪل (ناول)	سراج	(ختم ٿيل)
114-	رڻ ۾ رڃ جو اتهاس (ڪهاڻيون)	نورالهديٰ شاهه	50/-
115-	انقلابي ماءُ (سوانح حيات)	مترجم: آزاد قاضي	(ختم ٿيل)
116-	ڪراچيءَ جا ڏينهن ۽ راتيون	شيخ اياز	80/-
117-	جلاوطن (ڪهاڻيون)	نورالهديٰ شاهه	75/-
118-	جڏهن ماڻ نه هوندس (ڪهاڻيون)	امر جليل	70/-
119-	پونم پري آڪاس (شاعري)	شيخ اياز	80/-
120-	راهون چند ستارا (سفرنامو)	ماهتاب محبوب	60/-
121-	يادين جي اندلث	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
122-	جهڙ نيڻان نه لهي (شاعري)	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
123-	وقت وٺيون وچوٽيون (ناول)	ڪلا پرڪاش	(ختم ٿيل)
124-	شاهه لطيف جي شاعري (جلد 1، 2 ۽ 3)	تنوير عباسي	(ختم ٿيل)
125-	تنهنجي دنيا، سپ رنگ سانول (ناول)	سراج	(ختم ٿيل)
126-	وڄون وسڻ آئيون (شاعري)	شيخ اياز	80/-
127-	وندرسر محل جو مسافر (سفرنامو)	عبدالجبار جوڻيجو	20/-
128-	ڳالهيون آهن ڳُجھ (سفرنامو)	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
129-	روس جو سير (سفرنامو)	جواهر لال نهرو	30/-
130-	پنهل کان پوءِ ۽ جڳ مڙيوئي سپنو	شيخ اياز	80/-
131-	منهن تنين مشعل (خاڪا)	تنوير عباسي	50/-
132-	فرينچ انقلاب	مترجم: محمد ابراهيم جويو	100/-
133-	علم تحقيق	ڊاڪٽر الهداد ٻوهيو	(ختم ٿيل)
134-	اڻين ڪٿا (ڪهاڻيون)	موهن ڪلپنا	50/-
135-	اُڀر چنڊ پس پرين (شاعري)	شيخ اياز	80/-
136-	منهنجي دنيا مرگهه ترشنا (ناول)	سراج	(ختم ٿيل)
137-	اي جرني ٽو ٿائلينڊ (سفرنامو)	الطاف شيخ	80/-
138-	پتڻ ٿو پور ڪري (شاعري)	شيخ اياز	70/-
139-	مني مراد (ڪهاڻيون)	ماهتاب محبوب	55/-
140-	منهنجو ڏس آسمان کان پڇو (ڪهاڻيون)	امر جليل	60/-
141-	دنيا پنهنجي ديس پرايا (سفرنامو)	اياز لطيف پليجو	(ختم ٿيل)
142-	سوزيءَ سان پيار	مترجم: الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
143-	هينئڙو ڏاڙهونءَ گل جئن (شاعري)	شيخ اياز	80/-
144-	خط، انٽرويو، تقريرون (ڀاڱو 2)	شيخ اياز	80/-
145-	ڪوٽ لکپ جو قيدي (ڀاڱو 1)	رسول بخش پليجو	(ختم ٿيل)
146-	لنڊن تنهنجا ڪيڏا روپ (سفرنامو)	طارق عالم ابڙو	(ختم ٿيل)
147-	سنڌو منهنجي ساهه ۾	امر جليل	80/-
148	ٽڪرا ٽڪرا صليب جا ۽ واٽون ڦلن ڇانئيون	شيخ اياز	80/-
159-	ڪربلا (ڪهاڻيون)	نورالهديٰ شاهه	65/-
150-	تاريخ جو ڪفن (ڪهاڻيون)	امر جليل	60/-
151-	رهجي ويل منظر (ناول)	طارق عالم ابڙو	(ختم ٿيل)